

Kontur og Kortlægning

Kontur

Med dette nummer af *Kontur – Tidsskrift for Kulturstudier* ser et nyt dansk kulturtidsskrift dagens lys. *Kontur* udgives af Center for Europæiske Kulturstudier med Afdeling for Kønsforskning, som blev oprettet i efteråret 1999 under Det Humanistiske Fakultet ved Aarhus Universitet. Oprettelsen skyldes et ønske om at styrke fagområderne kønsforskning, skandinaviske kulturstudier og Europastudier, som i årene forinden havde etableret et samarbejde omkring fagene kulturteori og kulturanalyse, der udgør centrale elementer i områdernes undervisning og forskning. Denne omstrukturering bevirkede, at tidsskriftet *CekvinaNYT*, som i ti år havde formidlet kønsforskningens mange aspekter bredt, måtte relanceres under et nyt navn. Der blev nedsat en ny redaktion bestående af kandidatstuderende og yngre forskere med tilknytning til centrets områder og med *CekvinaNYT*'s tidligere redaktør som redaktionssekretær og ansvarlig for boganmeldelsesdelen. *Kontur* er således en kombination af nye impulser og redaktionelle erfaringer. De ændringer, *CekvinaNYT* ved udformningen af *Kontur* har gennemgået, beror udelukkende på redaktionelle beslutninger og ikke fagpolitiske prioriteringer fra centrets side.

Redaktionen besluttede, at et vigtigt element ved tidsskriftets sigte skulle være at få centrets forskellige områder til at indgå i dialog med hinanden og derved perspektivere faglighedens bredde og udvikle det fælles grundlag. Dette grundlag er *kulturstudier* forstået i bred forstand som fællesnævner for forskellige tilgange til det kulturelle og sociale rum, menneskets eksistens udspilles i. Tidsskriftets sigte er således at afdække og formidle den mangfoldighed og tværfaglighed, der kendetegner kulturstudier globalt set. Bidragene i nærværende nummer afspejler dette forhold: Emnerne er behandlet ud fra vidt forskellige, faglige synsvinkler. For at sikre at tidsskriftet ikke blot bliver et broget sammensurium af kulturstudier, blev det bestemt, at den første del skal præsentere artikler, som alle er forfattet ud fra et bestemt tema, der fastlægges for hvert nummer, men ikke defineres snævert. Artiklerne er således forskellige bud på temaets betydningsformer inden for forskellige fagområder.

Tidsskriftets anden del indeholder anmeldelser, hvis sigte er at belyse mangfoldigheden ved kulturstudier. Derved er der skabt grundlag for at aftegne "konturer" af både specifikke kulturelle fænomener på baggrund af skiftende temavalg og den karakteristiske tværfaglighed ved kulturstudier som fagområde.

Kortlægning

I det første nummer af *Kontur* er temaet "kortlægning". Med dette valg ønsker redaktionen at introducere en dansk ækvivalent til den engelske brug af *mapping* inden for kulturstudier – en kulturanalytisk anskuelsesmåde, der i de seneste årtier har vundet stor udbredelse.

"Kortlægning" anvendes metaforisk i mange sammenhænge. Næsten dagligt hører vi om begivenheder, politiske beslutninger og kulturelle identiteter, der søges kortlagt til forskellige formål. Men fælles er, at forståelsen af det fænomen, der søges kortlagt, opfattes som en proces, der implicerer en skelnen mellem, hvad der hører til fænomenet, og hvad der ligger udenfor. Historiske perioder, institutioner, lande, kulturer, religioner og civilisationer omtales som enheder, der indebærer grænsedragninger mellem forskelle og kortlægninger af, hvad der konstituerer enhederne. Forklaringer af kønsforhold, generationskløfter og seksuelle tilhørsforhold beror på tilsvarende kortlægninger af forskelle og ligheder.

"Kortlægning" er udtryk for den menneskelige evne til at systematisere viden og erfaringer. Ved at kortlægge vores oplevelse af verden får verden betydning. Vi bliver i stand til at placere os mentalt i store rum, der rækker langt ud over øjets horisont. Kortlægninger kan således have åndelige, politiske og moralske implikationer: Hvis hele jorden er synlig for vores indre øje, bør vi så forholde os til denne helhed, når vi handler i vores eget lille eksistentielle rum? Men kortlægninger kan også modarbejde mulighederne for at forstå verden. Når først en grænse er trukket, hvad enten den er fysisk som en landegrænse eller en abstrakt størrelse som en national eller kulturel identitet, er den svær at ophæve, selv når ny viden og forandringer underminerer dens eksistens. Kortlægninger kan afføde kulturelle paradigmer eller stereotyper, der består gennem generationer og danner grundlag for anakronistiske forestillinger om enheder og identiteter. "Kortlægning" implicerer forenkling og udlægning af eksistentielle rum, men kan samtidig også anvendes som metodisk optik til at afdække forenklingens præmisser og fortolke udlægningens betydninger. Som det vil fremgå af temaartiklerne, tematiseres "kortlægning" både som et konkret, metodisk arbejde, hvad enten det drejer sig om udfærdigelse af kort eller søfartsopdagelser af ukendte regioner, og som en metodisk optik, der fokuserer på, hvordan eksistentielle rum defineres, og hvilke konsekvenser definitionerne har.

Med denne dobbeltsidige tematisering håber redaktionen med dette første nummer af *Kontur* dels at bidrage til at udvikle de metodiske perspektiver ved kortlægningsoptikken, dels at aftegne "konturer" af kulturstudier på det videnskabelige landkort i en dansk og skandinavisk sammenhæng.

Jesper Hede

INDHOLD

Tema Kortlægning

Tid og sted - klassisk og moderne kortlægning <i>Karin Haldrup</i>	4
Hvide pletter på landkortet - Stillehavet <i>Jens Poulsen</i>	9
Fortællingens fald <i>Mette Jørgensen</i>	21
Kap Det Gode Håbs kort over slaver og indfødte <i>Hjalte Tin</i>	28
Den europæiske civilisation i krise <i>Jan Ifversen</i>	35
Opdagelsen af kvinden <i>Kirsten Gomard</i>	45
Sproglige kortlægningsstrategier <i>Mette Tønnesen</i>	51
Boganmeldelser	
Gro Hanne Aas (red.): Religion og køn <i>Bonnie Rasmussen</i>	57
Myra Marx Fereë et al. (red.): Revisioning Gender <i>Betty Vang</i>	61
Linda Norman Skugge m.fl.: Fisseflokken Dansk red.: Christine Grøntved <i>Christina Fiig</i>	63
Anita Frank Goth m.fl. (red.): Nu er det nok. Så er det sagt <i>Lisbeth Bjerrum Jensen</i>	66
Kirsten Reisby: Kønsblik på forskerrekruttering <i>Gudrun Pedersen</i>	68
Nanna Damsholt m.fl. (red.): Indefra <i>Karna Søndberg Bloch</i>	72

Sylvi Inez Liljegren (red.): Kvinne i et nordlig landskap <i>Kirsten Gomard</i>	74
Marguerite Engberg: Filmstjernen Asta Nielsen <i>Karen Klitgaard Povlsen</i>	76
Anne Jerslev: Det er bare film <i>Britta Timm Knudsen</i>	78
Hanne Bruun: Talkshowet <i>Karen Klitgaard Povlsen</i>	80
Anthony Batemann & Jeremy Holmes: Introduktion til Psykoanalyse <i>Rikke Lambek</i>	82
Nete Balskev Wingender: Firkløveret og ildsjælene <i>Kirsten Eeg</i>	83
Aja Høj-Nielsen: Træk af sygeplejens historie og professionalisering i Esbjerg <i>Marianne Sand Schnell</i>	85
Astrid Saalbach: Den hun er <i>Anne-Lise Toft</i>	87

Omslaget med Giacomo Scottos kort fra 1592 som baggrund:
Billedkunstner Helle Mejer Antonsen.

Redaktion: Jesper Hede (ansvh.), Bitten Kristensen, Tue Witt, Marianne Raakilde Jespersen, Unni Andreasen, Rikke Korsbjerg og Janne Lauritzen (redaktionssekretær og bogredaktør). Opsætning: Rikke Korsbjerg.

Kontur - Tidsskrift for Kulturstudier udgives af Center for Europæiske Kulturstudier med Afdeling for Kønsforskning ved Aarhus Universitet, Jens Chr. Skous Vej 5, 8000 Århus C, tlf. 8942 6464, e-mail: cek@hum.au.dk, fax 8942 6463. Redaktionen direkte 8942 6460, e.mail: kvinjl@hum.au.dk

Støtte fra Aarhus Universitets Forskningsfond og Kulturministeriets bevilling til almenkulturelle tidsskrifter. Tryk: Omslag: Linde Tryk, Risskov. Indhold: Det Humanistiske Fakultets Reproafdeling. Kontur udkommer to-tre gange om året. Årsabonnement 200 kr., studerende 125 kr., institutioner 400 kr. Næste nummer udkommer i efterårssemesteret 2000. ISSN 1600-4140.

Tid og sted - klassisk og moderne kortlægning

Blandt utallige korttyper er topografiske kort og matrikelkort uhyre betydningsfulde i den offentlige administration, og kortlægning er stadig en teknologisk udfordring

Af Karin Haldrup

I Vatikanet er der en lang sal, et galleri, hvis vægge er udsmykket med fyrre store geografiske kort over Italien og den katolske kirkes besiddelser, malet som fresker i 1580 - 1583. Kortmanuskripterne er udarbejdet af den dominikanske præst og geograf, Ignazio Dante, som også stod bag indførelsen af den gregorianske kalender. Det er et mesterligt værk, som trodsede manglen på tekniske metoder til at producere oversigtlige og gode kort. Dets imponerende placering murfast i magtens centrum er betegnende for den geografiske videns strategiske betydning.

Kortlægning har til alle tider været en teknologisk udfordring, der har påkaldt sig særlig strategisk interesse, i den vestlige kultursfære oprindeligt forbundet med opdagelsesrejser og erobringer i betydningen kortlægning af ukendte områder. De første kort over nyopdagede kontinenter og områder er særlig spændende - hvad var det, de oplevede, og hvordan kunne de dog skabe så relativt gode oversigtskort?

For oversigtens skyld fokuseres her specielt på to af de mest betydningsfulde former for kort, topografiske kort og matrikelkort, blandt de utallige korttyper, man kan komme i tanker om.

Præcise og detaljerede topografiske kort var og er fortsat kritiske i krig og anden udøvelse af magt. Tidligere blev kortene til militært brug naturligt efterfulgt af et påtrængende behov for matrikelkort: Når magthaverne, i Danmark kongen, havde ødet statens penge bort i mislykket krigsførelse, blev det tid at udskrive skatter. Dertil måtte der etableres en matrikel med tilhørende kort, som kunne sikre en vis retfærdig fordeling proportionalt med arealerne.

Man har til alle tider kunnet diskutere, hvordan skattepengene gives ud, men det er en kendsgerning, at netop matrikulering og ejendomsregistrering og indkrævning af ejendomsskatter i nyere tid er et vigtigt led i udviklingen af et civilt samfund. Matrikulering har fået en renæssance i de seneste årtier, fordi man erkender, at det er et nødvendigt grundlag for moderne, offentlig administration.

En sikker ejendomsregistrering baseret på en ajourført matrikel er en vigtig forudsætning for en udviklet markedsøkonomi, idet sikrede rettigheder og brug af ejendommen som pant mindsker risikoen for investeringer.

Ejendomsskatter er en enkel form for beskatning, som normalt tilfalder den lokale administration, og som der ved historisk har spillet en stor rolle ved styrkelse af decentralisering.

I øjeblikket er data i ejendomsregistrene (matrikel og tingbog mm.) nogle af de mest anvendelige og efterspurgte offentlige data, og der er stor interesse for at kunne anvende disse data yderligere til udvikling af nye servicedydelser i informationssamfundet.

Man taler om, at 80 procent af data i den offentlige administration er geografisk relaterede direkte til konkrete matrikler, arealer og områder eller indirekte til et sted gennem adressen. Hvis man ser på data ud fra denne synsvinkel, bliver næsten alle data potentielle kortdata.

Kortlægningsteknik

Indtil for ca. 200 år siden var der alvorlige begrænsninger i teknologien, som medførte, at der kun fandtes få detaljerede og præcise kort.

Ny kortlægningsteknik og tilgængeligheden til data har fravristet kortlægning sin oprindelige mystik og eksklusivitet. Vi er privilegerede ved nu at have et enestående synoptisk billede af kloden gennem alment tilgængelige satellitoptagelser, som det ikke har været tidligere generationer beskåret at opleve. Mange typer af gode kortdata er tilgængelige for lægmand til en overkommelig pris eller endog gratis.

Ikke desto mindre er kortlægning fortsat en teknologisk udfordring, som kræver et højt vidensniveau og investeringer i avanceret teknologi. Udviklingen frem mod bedre kort er sket i ryk baseret på kvantespring i teknologiudviklingen generelt, som det søges beskrevet nedenfor.

Tid og sted

De første geografiske kort blev tegnet, baseret på måling af de geografiske koordinater, længde og bredde. Bredden er forholdsvis nem at måle ved observation af solhøjden, korrigeret ved elementære astronomiske parametre. Længden var oprindeligt et stort problem, idet målingen var relateret til observation af tidsforskelle med kronometre. Unøjagtigheder i længden, dvs. tidsmålingen, er en hovedårsag til de fortegninger, der er kendetegnende

for de første kort udført i opdagelsesrejsernes tid. Springer vi frem til vor tid, er tid igen blevet en kritisk faktor i stedbestemmelsen, idet den nyeste opmålingsteknik også er baseret på tidsmåling, blot af en helt anden slags.

Det såkaldte Global Positioning System, som er udviklet af det amerikanske militær, men tilgængeligt for civile anvendelser, er bygget op omkring et system af 24 satellitter i præcist kendte cirkulære baner om Jorden. Med en GPS-modtager kan den nøjagtige position på Jorden i forhold til disse baner og den præcise tid bestemmes, dog således at der indtil for nylig har været påført en forvrængning af nogle af signalerne på omkring hundrede meter.

Positioneringen sker ved en rumlig tilbageskæring ved hjælp af signaler fra fire eller flere satellitter i kendte baner. Afstandene fra GPS-modtageren i observationsstedet til satellitterne beregnes ud fra faseforskydningen i signalerne, resulterende fra tidsdifferencen mellem afsendelses- og modtagelsestidspunktet. Der måles med særdeles nøjagtige ure, atomure.

Hvis der måles med flere GPS-modtagere samtidig, hvoraf mindst én er opstillet i et kendt punkt, kan der opnås stor absolut nøjagtighed i det aktuelle koordinatsystem. Nøjagtigheden i bestemmelsen af et givet punkt er foruden udstyrets kvalitet bl.a. afhængigt af, hvor lang tid der foretages observationer.

GPS-teknologien bruges i dag til utallige typer af anvendelser lige fra geodæsi, positionering til navigationsformål og til simpel orientering. Selvsagt anvendes der vidt forskellige typer af udstyr og beregninger svarende til de forskellige specifikationer.

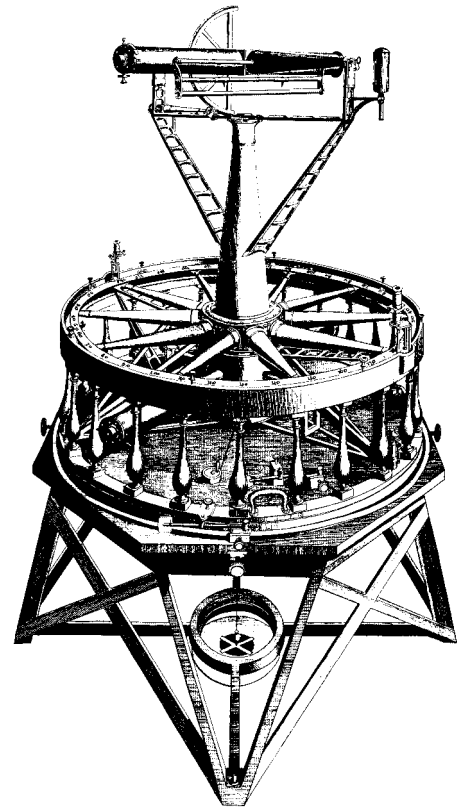
GPS-målingen har stort set afløst de klassiske metoder, triangulation, til indmåling af hovedpunkter i et såkaldt referencenet, som er nødvendigt som grundlag for detailkortlægning.

Tidsaktualitet

Tid er også vigtig på anden vis i moderne kortlægning. Man taler om præcision i sted og tidsaktualitet. Præcisionen er ikke særlig interessant, hvis forholdene ikke mere er, som de var under den seneste opmåling. På trykte topografiske kort står der nydeligt i rammen, hvornår det senest var ajourført. Dette har typisk været foretaget hvert tiende år, en ajourføringsrytme, som ikke længere er tilstrækkelig, udviklingens hast taget i betragtning.

Med mange former for geografiske data forventes der en helt anden grad af tidsaktualitet. Kort, der anvendes til navigation, forventes at have alle veje og adresser med, så snart de er færdige til brug.

Matrikelkort skal nødvendigvis vise den faktiske ejendomsituation og skal derfor ajourføres i det øjeblik, der

Instrument til vinkelmåling (teodolit), der muliggjorde den første præcise triangulation af England, fremstillet af Jesse Ramsden (1735-1800) til Royal Society.

sker en godkendelse af en matrikulær ændring af myndighederne. Det drejer sig ikke mere om år, men om dage.

Behovet for løbende ændringer i kortdata forstærkes ved, at der nu er fart i udviklingen af kortdata til webbrug og til modtagelse i særlige mobiltelefoner. Det giver ligesom ikke mening at hente kortdata med lynets hast over Internettet, hvis data er næsten statiske som resultat af en årelang produktionsproces. Accelerationen i produktionsteknologien får dermed et ekstra ryk.

Lige en ganske lille smule om den anvendte teknik til kortlægning. Egentlig kortlægning foregår i dag først og fremmest ved brug af luftfotos og fotogrammetriske metoder til udtegning af data, som navnlig har vundet indpas siden 60'erne. Det betyder, at en del arbejde er flyttet fra marken og indenfor. Opmålingsmetoderne har samtidigt gennemgået en fantastisk forandring.

Markmåling

Af stor betydning for den moderne kortlægning var det, at der i det 18. århundrede blev introduceret rationel opmåling baseret på en sammenhængende triangulation,

basismålinger og astronomiske stedbestemmelser. I Danmark blev dette arbejde sat i værk omkring 1760.

Triangulation bestod dengang i opmåling af et trekantsnet ved vinkelmålinger, suppleret med enkelte afstandsmålinger for at bestemme basis. I et klassisk triangulationsnet etableres punkter med stor visibilitet typisk på toppen af bakker i et net med ca. 25-30 kilometers afstand. Ideelt set skal trekkanterne være ligebenede, og i hvert punkt skal der måles til så mange andre punkter som muligt. Efter målingerne sker der en udjævning af resultaterne ved beregninger, der før computerteknologien var en vanskelig opgave med ligninger med mange ubekendte.

Moderne målinger i marken foregår enten ved GPS eller ved brug af totalstationer, som kan måle vinkler og afstande, registrere data elektronisk og foretage visse beregninger i marken. Med det rigtige udstyr kan eksisterende data medbringes i marken og vises på en skærm dynamisk sammen med nye data og oplysninger om aktuelle positioner.

Nogle korttyper kræver stadig opmåling i marken, f.eks. matrikelkort. Målingen af et skelrør kan jo ikke ske ud fra luftfotos, ligesom målingen som regel er en integreret del af en proces, hvori der indgår en accept af de berørte lodsejere. Grænser, der er resultatet af en beslutningsproces snarere end en naturlig fysisk grænse, kan stadigt ikke bestemmes fra luften.

Fotogrammetri

Fotogrammetri bygger på anvendelse af specielle luftfotos i stort format (negativer 23 cm x 23 cm) optaget med et præcisionskamera monteret i et "hul" i bunden af et fly. Målestoksforholdet af billederne bestemmes af flyvehøjden og typen af linse i kameraet.

Sådanne luftfotos optages med lodret akse i et regelmæssigt system af parallelle flyvelinier med mindst 60 procent overlap mellem billeder i længderetningen og ca. 30 procent overlap mellem nabo-flyveruter. Som noget relativt nyt styres kameraet af GPS-udstyr, således at optagepositionerne kan planlægges på forhånd, og således at den nøjagtige position af optagecentrum kan indgå i beregningen af aerotriangulationen efterfølgende. En af fordelene ved fotogrammetrisk kortlægning er, at der ikke er behov for så mange kendte punkter i marken, og brugen af GPS ved kameraet styrker yderligere beregningerne.

Kort-udtegningen sker i specielle stereo-udtegningsinstrumenter. Det grundlæggende princip er, at der ved brug af to overlappende fotos kan skabes en stereo (dvs. rumlig) model af terrænet i instrumentet. Modellen orienteres og skaleres i forhold til kendte punkter i terrænet, således at målingen af detailpunkter i modellen

kan ske i det rigtige koordinatsystem. De første fotogrammetriske instrumenter var bygget med optisk-mekanisk finteknik, hvor forstørrelsen og projektionen af billedelementer fra de to fotos skete gennem optiske projektioner. Operatøren kigger på den optiske model via et par linser, som svarer til en kikkert, mens et målemærke optisk projiceres ind i modellen og styres med to håndhjul (henholdsvis x og y) og en fodpedal til at køre mærket op og ned med (z). Når målepunktet er positioneret på terrængenstanden, f.eks. et brønddæksel, registreres punktet ved et tryk på en fodpedal.

Målingerne foretages stadig af en operatør på denne måde, uanset at de gamle mekanisk-optiske instrumenter nu er afløst af analytiske eller digitale instrumenter. Målingerne sker med registrering af punkter, linier og flader i en database med kodning af elementerne som hus, vejkant, hegn, eller hvad der nu skal registreres til den konkrete opgave.

I de seneste ti år har det været muligt at producere såkaldte orto-fotos, som er et særdeles værdifuldt kortprodukt. I princippet er et orto-foto en sammenhængende mosaik dannet af luftfotos, der er skannede, geometrisk oprettede ved brug af en digital terrænmodel og grafisk korrigerede. Med andre ord har dette produkt kortets kvalitet af målfasthed og billedets fulde indhold. Det er et målfast fotokort. Et ortofoto produceres ud fra fotogrammetriens klassiske principper kombineret med moderne billedbehandlingsteknik. Der indgår del-automatiserede processer, og da der ikke er behov for, at en operatør udtegner kortets elementer punkt for punkt, er det billigere at producere end vektor-kort. Ortofotos anvendes ofte som baggrundskort til forskellige vektor-kort, og der kan ligeledes ske en digitalisering ud fra ortofotoet ved simpelthen at digitalisere de ønskede elementer på skærmen. Ortofotos optager megen computerlagerplads, men det er ikke mere noget problem. Der foreligger nu landsdækkende digitale ortofotos af Danmark (DDO), produceret af Kampsax, som er et supplement til de topografiske kort fra Kort- og Matrikelstyrelsen.

Satellitdata

Til kort i et lille målestoksforhold kan satellitdata være særdeles velegnede. Der er særlige fordele ved at anvende multispektrale satellitdata til forskellige former for naturvidenskabelige undersøgelser, bl.a. fordi der kan optages satellitfotos med regelmæssige mellemrum. Til topografisk kortlægning har satellitdata ikke hidtil opnået den helt store udbredelse. Det er stadig vanskeligt at skelne topografiske elementer i de hidtil kendte satellit-data såsom Landsat og Spot-data. I udviklingslande, hvor der ikke findes så mange kort eller data, kan satellitdata være særdeles nyttige. Der er megen tale om, at

nye høj-opløselige satellitdata f.eks. fra IKONOS-satelliten kan udfordre fotogrammetrien som den førende metode inden for kortlægningen. Der kan med de nye satellitdata opnås en opløsning på op til ganske få meter. Det er endnu ikke klart, om pris og kvalitet kan konkurrere, men der kan forventes at ske en yderligere forbedring af satellitkort-produkterne inden for de kommende generationer af satellitter.

Med dette kvantespring fra tidligere satellitdata af højst 10-30 meters opløsning til data på få meter sker der en revolution på flere måder. Det har hidtil været et problem at få produceret kort over lande eller områder med særlige militære restriktioner. En stor del af verdens lande lider stadig under kraftige begrænsninger i adgangen til kort eller til produktion af kort. Det ville lette en række civile anvendelser, hvis satellit-optagelser kunne bryde dette monopol og imødekomme behovet for kort. Netop denne udvikling giver håb for fremtiden. Nu er vi nået til, at nøgterne, præcise optagelser fra rummet kan afløse manipulerede kort, når det gælder de fysiske forhold.

Andre geografiske informationer (kort), som ikke umiddelbart kan observeres, kan stadig blive manipuleret, som det kan ske med al anden form for information.

Visualisering

Uanset korttype og karakter virker et kort dragende gennem dets billedlige form. Et kort skulle gerne kunne bibringe læseren en rumlig forståelse, som ikke kan kommunikeres tilsvarende effektivt ved de lineære kommunikationsformer.

De klassiske kort havde en særlig skønhed, som stadig kan beundres, mens nyere kortprodukter kan være mere eller mindre tiltrækkende at se på. Der ligger til alle tider en opgave i at optimere udtryksformen i forhold til det aktuelle medie. Vi har stadig behov for at arbejde mod at få flottere digitale kort, da der endnu produceres mange kort, der reelt er en digital gengivelse af kort, der var tilpasset trykning på papir.

Et emne, som måske kan have dette tidsskrifts læsers interesse er begrebet perception. Det er en tanke værd, at der sker et kommunikationstab fra de objektive data, angivet på et kort, til det billede der dannes i hovedet på kortlæseren. Hvor meget er vi i stand til at opfatte gennem øjet? Hvilket billede fæstner sig på nethinden og huskes?

I disse spørgsmål kommer kortlægningens eksakte metoder til kort.

Klassiske principper i kortlægningen

Der er visse klassiske principper i kortlægningen, som står fast uanset teknologiens udvikling:

1. Der skal altid etableres et geodætisk referencenet først. Dette består i en matematisk definition af en projektion og et koordinatsystem, udmøntet i marken ved et net af fysisk etablerede punkter, der er bestemt med stor præcision. Med andre ord er disse punkters koordinater kendte i det pågældende koordinatsystem.
2. Der indgår forskellige udfordringer i at bestemme de planimetriske koordinater (x,y) og højden (z) . Højdedata skal bestemmes i forhold til et niveau defineret som havets overflade, men det er nemmere sagt end gjort. Havets overflade danner imidlertid en uregelmæssig form, der ikke er geometrisk defineret hverken som en ellipsoide eller kugle. Desuden sker der i Danmark også en vis langsommelig landhævning/sænkning til minde om istiden. Med anvendelse af GPS er det betydeligt nemmere at bestemme højder end med traditionelt nivellement.
3. Dette net kan så yderligere fortættes for at lette detailmåling og -kortlægning ved forskellige former for hovedpunktsmåling, i marken med terrestriske metoder eller fra luften ved fotogrammetriske metoder.
4. Først derefter kan der laves egentlig kortlægning af alle de objekter, man måtte ønske at have med på det givne kort, baseret på målinger (orientering) til det kendte referencenet. Dette kan ske ved målinger og informationssamling i marken, ved kortlægning ud fra flyfotos (fotogrammetri) eller ved brug af satellitbilleder.
5. Kortlægning indebærer en form for fortolkning, forenkling, symbolisering og kodning af terrænet. Jo mindre målestoksforholdet er, des større grad af generalisering. Før der foretages en kortlægning, skal der derfor udarbejdes en specifikation, så kortdata bliver ensartede og anvendelige til det konkrete formål.
6. Det valgte målestoksforhold er afgørende for graden af forenkling/opløsningen i den klassiske verden af grafiske kort. Eller omvendt, i den digitale verden er detaljeringsgrad og opløsning af data afgørende for, hvilke målestoksforhold data kan anvendes i. Digitale data er i princippet uden et målestoksforhold, som et papirkort, men anvendeligheden er alligevel begrænset til et ret snævert 'zoom'-niveau.
7. Et kort består af enten vektor-data, som er linier, punkter og flader, eller af rasterdata, som er billeddata (eksempelvis satellitdata). Klassiske kort og kortdata er af førstnævnte type, i princippet tegnet eller digitaliseret streg for streg med håndkraft. Rasterkort produceres med digital billedbehand-

lingsteknik og kan derfor produceres mere automatisk. Til gengæld er rasterdata (billeder) ikke strukturerede til søgning af objekter i databasen. Almindelige anvendelser baseres i vid udstrækning på visuel tolkning. Rasterdata vinder efterhånden stor udbredelse inden for kortlægning, nu da lagringskapacitet i computere ikke længere er nogen begrænsning.

8. I landmåling som i kortlægning drejer det sig hele tiden om at tilrettelægge arbejdet på en sådan måde, at fejl holdes under kontrol. Ved målinger af hovedpunkter måles altid overbestemmelser, som betyder, at beregningerne vil vise den opnåede midelfejl og således også afsløre, hvis der er grove fejl. Kortets indhold skal også kontrolleres for kompletthed og korrekthed på anden vis.
9. Der tales både om et korts relative og dets absolutte nøjagtighed. Til almindelige orienteringsanvendelser er den relative nøjagtighed den vigtigste. Når data kobles sammen i ét geografisk informationssystem, er det hensigtsmæssigt med absolut nøjagtighed. Ligeledes er der præcise anvendelser af kort til tekniske anvendelser, der kræver god absolut præcision.
10. Produktionsomkostninger for kort stiger næsten kvadratisk med målestokken. Dvs. kort i stor detaljeringsgrad er temmelig dyre at producere.

Blandt ovennævnte emner står begrebet målestoksforhold helt centralt. Målestoksforholdet angiver implicit mange af kortets forskellige karakteristiske kvaliteter, idet et givet målestoksforhold sætter begrænsninger for indholdet og for nøjagtigheden.

Topografiske kort i små målestoksforhold er stærkt generaliserede, ja næsten abstrakte. Eksempelvis er der måske ikke plads til at vise alle hårnålesvingene på en bjergvej, men ved generalisering bibeholdes karakteren af vejen som stærkt bugtet, mens der gengives så mange sving, som der er plads til. På topografiske kort i f.eks. 1:100.000 (1 cm på kortet = 1 km) er det ikke muligt at vise alle bygninger. I stedet vises bygninger som symboler, så man kan se, om det er en sammenhængende bebyggelse eller fritstående huse. Forsøger man at lægge et topografisk kort, der er generaliseret og forstørret mange gange, sammen med kortdata i det samme store målestoksforhold, ses det klart, hvor store fortegninger der i virkeligheden er. Generalisering er imidlertid nødvendig. Hvis man vil forsøge at plote et oversigtskort i et lille målestoksforhold ud fra stærkt detaljerede data, koagulerer indholdet til én stor plamage.

Kort(data) i stort målestoksforhold bruges nu hovedsa-

geligt digitalt i mere eller mindre sofistikerede programmer til geografisk databehandling (Geografiske Informationssystemer, GIS). Dette tillader brugerdefineret udtræk fra en sammenhængende database til stor letelse af arbejdet i forvaltning og teknisk administration, først og fremmest hos kommuner og ledningsejere.

Disse kortdata i stort målestoksforhold bliver mere og mere avancerede og er i henhold til de danske kortspecifikationer defineret i tre dimensioner ved (x,y,z) . Brugerkravene bevæger sig i retning af at kunne lave 3-D modeller af områder for at kreere landskaber i *virtual reality*. Klassiske kort går dermed hen og bliver ét blandt mange produkter, som kan produceres ud fra den geografiske database.

Det koster næsten det samme at producere et kort (kortdata), uanset hvor mange der bruger det. Dette gælder i den grafiske verden, hvor det er startomkostningerne ved trykningen, der tæller, og i den digitale verden, hvor distribution af data ikke længere er noget stort problem. Vid udbredelse af kortdata giver billigere priser for den enkelte bruger. Vi er på vej imod en situation, hvor kort bliver forbrugsgoder på linie med en række andre digitale servicetilbud.

Utallige korttyper

Kort er stadig tæt forbundet med oplevelser. Vi bruger alle kort, når vi skal rejse. Vi skaber os et indtryk af nye steder gennem kortene, vi planlægger og navigerer ved hjælp af kortene. Som noget nyt kan man med digitale metoder producere geografiske præsentationer af næsten enhver form for data, for derigennem at skabe et overblik over fænomenet og lede efter mulige geografiske mønstre i data. Man kan købe billige, lettilgængelige programmer, som kan håndtere uendelig mange typer af data.

Kort er også en del af samfundets infrastruktur. Der er behov for at have gode kort(data) for at kunne administrere samfundets ressourcer effektivt. Matrikelkort, ledningskort, skovkort, fredningskort, trafik kort, etc. Der er ingen grænser for, hvor mange typer af kort, der bruges i et moderne samfund som en naturlig del af forvaltningen.

Teknologien sætter ikke mere grænser for kortlægning; der er ingen grænser for, hvilke og hvor gode kort man kan producere. Nu drejer det sig udelukkende om økonomi, prioritering eller tid. Gode, ajourførte kort er stadig en mangelvare i mange udviklingslande, dvs. i store dele af verden. Kortlægning koster penge, uanset at det nu er billigere end nogensinde.

Karin Haldrup er landinspektør M.Sc. og kartograf M.Sc. og divisionschef, Kampsax A/S.

Hvide pletter på landkortet: Stillehavet

De første mennesker på Stillehavets øer kom ikke kun drivende over oceanet - de havde mundtligt overleverede, maritime kundskaber om vind og strøm og manøvredegytige, sejlførende kanoer. Opdagelsen af Stillehavet kortlægges historisk, og kulturforhold undersøges arkæologisk

Af Jens Poulsen

Stillehavet var det sidste større sted på jorden, som mennesket indlemmede til bosættelse, det sidste sted for de europæiske opdagelsesrejser til søs, og det sted, hvor arkæologien kom sidst til. At denne tredobbelte hvide plet samtidig skulle fylde så enormt meget af Jordens udstrækning, som dette ocean gør, er spændende og tankevækkende, idet man for at komme rundt i området ikke kunne nøjes med som ellers blot at vandre hen ad jordens overflade, men netop måtte betvinge havet og sejle.

Noget særligt tillokkende ved kortlægning er at få has på hvide pletter, at få bestemt konturer og indhold af noget hidtil ukendt. Stillehavets geografi og besejlingsmuligheder og europæernes kontante interesser i området diskuteres efterfulgt af en oversigt over den kulturhistoriske udforskning af Oceanien med særlig vægt på arkæologiens bidrag.

To sammenhængende spørgsmål

Det geografiske område Stillehavet gik tidligere ofte under navnet "Sydhavet" taget fra det engelske *The South Sea*. Dette var ingen tilfældighed, men skyldtes det faktum, at langt flertallet af de øer, som europæerne opdagede derude, viste sig at ligge syd for Ækvator. De paradisiske naturforhold på øerne og de mange attraktive sider ved øboerne selv bidrog til at give navnet *The South Sea* en særlig romantisk klang, der ikke har fortaget sig, og som stadig vækkes bl.a. ved de stærkt vokalprægede ønavne som f.eks. Tahiti, Raia'tea, Tuamotu, Bora-Bora og Hawaii.

De europæiske opdagelsesrejsende var overraskede over, at disse fjernt beliggende øer var befolkede. Lige siden dengang og indtil Thor Heyerdahls Kon-Tiki-flåde-færd fra Sydamerika til Østpolynesien har man derfor diskuteret to sammenhængende, kulturhistoriske problemer vedr. menneskets kolonisation af Stillehavets øverden i forhistorisk tid: Hvorfra skete udvandringen, og hvorledes blev den hermed forbundne søfart praktiseret? Herom er der altså en ældre og en moderne diskussion, som begge vil blive omtalt i det følgende.

Stillehavets fysiske geografi

Man kan nemt blive fascineret af visionen om

Stillehavsområdet som det enormt udstrakte bjerglandskab, det vitterligt er. De nødvendige ingredienser er imidlertid to publicerede kort (NGS, 1969). Visionen består nu i det trick først at se dette vældige bjerglandskab frigjort for de vandmasser, der udgør det store Stille Ocean. Bjerglandskabet er voldsomt profileret med utallige, stejle og skarprykkede bjergtoppe, dybe dale og store højsletter. Mange af bjergene danner langstrakte kæder. Jordens højeste tinder findes netop her, 11-12 km høje regnet fra foden. Karakteristisk er sidst, men ikke mindst de mange vulkaner både i selve det basinformede landskab og overalt langs dets højereliggende grænser i Asien mod vest og Amerika mod øst (husk, at disse retningsangivelser er lige omvendt af vores begreber om, at Amerika ligger mod vest og Asien mod øst). De fleste vulkaner er uddøde, men der findes sandelig stadig flere hundrede både sovende og aktive vulkaner rundt omkring, ikke mindst undersøiske.

Fasthold nu visionen af dette bjerglandskab og lad det samtidig oversvømme med de vandmasser, der udgør det nuværende ocean. Man opnår derved den dramatiske baggrund, på hvilken det er fængslende at se øernes planteliv, dyreliv og til sidst menneskeliv. Langt de fleste af bjergtoppene ligger dybt nede under havoverfladen, mange når op til ganske nær under havoverfladen, og så er der resten, som når op over den og danner de øer, vi kender. Men selvom der er mange tusind øer, så repræsenterer de faktisk blot et fåtal af samtlige bjergtoppe i oceanbasinet som helhed.

De fleste af Stillehavsoerne er kun nogle få meter høje. Det er atollerne. Resten er enten gamle, hævede atoller op til 100 meter høje eller vulkanske bjergøer på op til to til fire kilometers højde. Vanddybderne mellem øgrupperne er gennemsnitligt fire til seks kilometer, sjældnere seks til otte kilometer, og nogle få steder er der målt dybder på 10-11 kilometer. Det er imidlertid de store afstande mellem øgrupperne indbyrdes og mellem dem og kontinenterne, som er det interessante. Normale afstande mellem øgrupper er 300-500 kilometer eller 500-800 kilometer, sjældnere 1000-1500 kilometer, for slet ikke at tale om enkelte øgrupper, der ligger 2000 kilometer fra andre. Afstanden fra Australien til Ny Kaledonien er 1500 kilometer. Fra Amerika til Østpolynesien er den 6000-7000

kilometer, det svarer til Atlanterhavets maksimale bredde mellem Amerika og Europa! Til yderligere sammenligning kan nævnes, at afstanden fra England til Norge er 400 kilometer, fra England til Danmark er den 500-600 kilometer. Mellem Norge og Shetlandsøerne er der 350 kilometer, fra Norge til Færøerne 600 kilometer og fra Norge til Island 1000 kilometer.

De europæiske opdagelsesrejser

Disse afstande vakte overraskelse og forundring hos de tidlige europæiske opdagelsesrejsende i denne nye verdensdel fra 1500-tallet til 1700-tallet. For hvordan var det muligt, at der kunne findes mennesker på så fjernt liggende øer? Hvordan kunne det tænkes, at primitive mennesker havde kunnet finde frem til dem engang i fortiden?

Stillehavet optager en tredjedel af Jordens overflade. Dette Klodens største ocean måler 14.000 kilometer fra Beringsstrædet til Antarktis og 17.000 kilometer fra Indonesien til Equador, og fra Singapore til Panama er der lige så langt som halvvejs rundt om Jorden ved Ækvator. Det var naturligt nok respektindgydende afstande over havet for de tidlige europæiske søfarere selv.

Netop på dette tidspunkt kom europæisk kultur i kontakt med primitive folkeslag forskellige steder i verden. Ifølge hele det civiliserede kultursyn var det udelukket, at stillehavsboerne skulle kunne være kommet ud til deres øer fra de tilgrænsende og fjerntliggende kontinenter. Det var nemlig utænkeligt, at primitive mennesker skulle kunne mestre navigationskunsten og det sømandskab, som først nu havde sat den hvide mand i stand til at opdage verden ved besejling af oceanerne.

Europæerne var her stillet over for en gåde, der optog manges tanker ganske gevaldigt og ud fra ret forskellige synspunkter. Nogle få forklarede sagen ved at teoretisere om en pendant til Atlantis, altså om et ligeledes i Stillehavet forsvundet kontinent, her kaldet Mu eller Lemuria. Øboernes forfædre skulle således være de eneste overlevende fra denne uhyrlige naturkatastrofe. De havde reddet livet ved at kravle højere og højere op ad bjergsiderne, mens vandene lukkede sig om dem, indtil landsænkningen ophørte, hvorefter de højeste tinder blev til de nuværende øer. Denne fantastiske tanke vandt aldrig gehør.

En anden forklaring var nemlig meget mere acceptabel og interessant. Den drejede sig også om et spøgelseskontinent. Tanken herom huserede stædigt i europæernes hjerner i næsten 300 år fra begyndelsen af 1500-tallet til slutningen af 1700-tallet. Den gik ud på, at der skulle findes et *sydligt kontinent* i Stillehavsområdet, det såkaldte *Terra Australis Incognita*. Det er væsentligt at komme

lidt mere ind på denne sag. Denne idé om et sydligt kontinent var nemlig en af de drivende kræfter bag de europæiske sørejser derude. Og den kendsgerning, at der vitterligt fandtes mennesker på disse fjerne og ugudelige stillehavsøer, som man opdagede, var faktisk en kærtkommen bekræftelse på, at der måtte være noget sandt i tanken om et sydligt kontinent. Man var jo enige om, at øboernes forfædre ikke havde kunnet forstå sig på oceansejlad. Og da man ikke kunne gå ind for tanken om et forsvundet kontinent midt i Stillehavet, så måtte disse forfædre være kommet over havet. Intet var da mere naturligt end at antage, at de måtte være kommet drivende eller ubehjælpsomt sejlene for vind og strøm netop fra et nærliggende, men vel at mærke endnu eksisterende kontinent - dette mod syd!

Disse slutninger, der stammer fra 1500-tallets senere del, pustede nyt liv i en meget gammel tanke om det sydlige, endnu uopdagede kontinent. Den går naturligvis som så meget andet tilbage på græsk tænkning. Der var en græsk lænestolsgeograf ved navn Krates fra Mallus i kongedømmet Pergamon ved Lilleasiens sydkyst (Davis, n.d.). Han levede omkring 150 f. Kr. og var blandt de første, som hævdede og argumenterede for, at Jorden var kuglerund. For at denne kugle nu skulle kunne forblive i ligevægt, måtte Jordens landmasser afbalancere hinanden. Krates inddelte derfor jordkuglens overflade i et nord-sydgående og et vest-østgående ocean, som adskilte fire landmasser. Af disse fire havde Krates kun kendskab til den ene, nemlig Europa samt dele af Rusland, Indien, Asien og Afrika, tilsammen kaldt Oecumene. Men hans dristige tankegang lod den sydlige modvægt hertil være Antoeci. Det svarer til det førnævnte endnu uopdagede sydlige kontinent. Ptolemæus, den berømte astronom og geograf fra Alexandria fra tiden omkring 150 e. Kr., opererede teoretisk også med et ukendt, sydligt kontinent på sine kort. Hans betegnelse for dette kontinent blev på latin til *Terra Australis Incognita*.

Blandt andet på grund af splittelsen mellem den romerskkatolske og den græskkatolske kirke skulle det vare mange hundrede år, før disse antikke tanker om verdensgeografien og en rund Jord nåede frem til de lærde kredse i Vesteuropa. Det skete via islamiske filosoffer, og tanken fik også ekstra grobund takket være Marco Polos og andres rejser til Det fjerne Østen.

De oprindelige tildragelser, som førte til de europæiske opdagelsesrejser til søs, bestod i, at landevejen til Det fjerne Østens silke og krydderier var blevet spærret af tyrkerne. Man måtte derfor forsøge sig ad søvejen. Dette lykkedes først ad ruten rundt omkring Afrikas sydspids, dog hurtigt efter opdagelsen af Amerika ved Columbus (1492) fulgt op af forsøg på at åbne vestlige ruter.

Spanieren Vasco Nunez Balbao var den første euro-

pæer, som skuede ud over det nye ocean fra vestkysten af Amerika nær Panama i 1513. Han døbte det 'Pacifikken', på dansk 'Stillehavet', fordi det var så roligt. Portugiseren Magellan var imidlertid den første, som sejlede tværs over Stillehavet. Det gjorde han i 1520-21 ved fra Atlanten via Magellan-Strædet i Ildlandet ved Sydamerikas sydspids at sejle til Mikronesien og Philippinerne. Magellan var derved i stand til at levere det endegyldige bevis på, at Jorden var en kugle. Denne kendsgerning medførte, at man i begyndelsen af 1500-tallet tog den gamle tanke om et sydligt kontinent op. På dette tidspunkt mente man faktisk, at Ny Guinea og Ildlandet repræsenterede to nordlige yderpunkter af dette kontinent. Og ved til sin forundring at finde mennesker på de fjerne øer i Stillehavet blev man bestyrket i troen på, at dette kontinent måtte eksistere. For disse øboere kunne som nævnt før kun være kommet fra land længere mod syd, og dette kunne næppe være langt borte fra deres øer.

De europæiske opdagelsesrejser i Stillehavet fik nu to hovedformål: Af politiske og merkantile grunde dels at sikre sig herredømmet i Det fjerne Østen og søvejene derud, dels at komme først med at finde dette sydlige kontinent med alle dets formodede rigdomme ligesom i sin tid med Amerika.

Spanierne og portugiserne var de første, som udrustede ekspeditioner til eftersøgningen af dette spøgelsesagtige kontinent. F.eks. de Quiros i 1605, som fandt Ny Hebriderne og troede, at dette var en tredje halvø på det sydlige kontinent foruden Ny Guinea og Ildlandet. Dernæst De Torres i 1605-07, som sejlede syd om Ny Guinea og derved afskar dette hjørne af kontinentet, som Magellan havde troet at lokalisere. 1616-17 var de hollandske kaptajner Le Maire og Schouten de første til at sejle tværs over Stillehavet ved fra Atlanten at runde Kap Horn. Deres ene skib ved navn Horn gik tabt dér, og derfor fik stedet navnet Kap Horn. Ved således at sejle syd om Ildlandet ind i Stillehavet var de i stand til at afskære dette tidligere formodede hjørne af det sydlige kontinent. Dette fandt de dog ikke.

I 1642-43 rejser den hollandske kaptajn Tasman ud med samme formål. Fra Det indiske Ocean sejler han sønden om Australien, hvor han støder på sydspidsen af den store ø, som senere blev opkaldt efter ham selv: Tasmanien. Ved her fra at sejle videre østpå rammer han vestkysten af Sydøen på New Zealand. Han sejler nu op langs hele New Zealand og videre til Tonga og Fiji, hvorfra han går mod vest, runder New Guinea nordenom og afslutter rejsen i Batavia (Jakarta på Java). Han har med denne omsejling af Australlandet, som da hed Hollandia Nova, bevist, at det ikke var sammenhængende med det 'store sydland'. Han mente nemlig, at vestkysten af dette

var det New Zealand, som han selv netop havde opdaget. Han opfattede således dette sted som det fjerde i rækken af det sydlige kontinents historiske hjørner. På dette tidspunkt er nu kun to af dets hjørner intakte: New Zealand og Ny Hebriderne; de andre to er opgivet: Ildlandet og Ny Guinea.

Fra midten af 1600-tallet til midten af 1700-tallet er der stilhed om dette sejlivede opdagelsesmål, det sydlige kontinent. Det gik dog ikke i glemmebogen. England bliver den næste søfartsnation, som tager sagen op. Kaptajn Wallis udsendes i 1767 af det engelske admiralitet med hemmelige ordrer om at finde det sydlige kontinent, men rejsen er forgæves. Derpå udsendes kaptajn James Cook blandt andet med samme opgave. I tiden 1768-80 foretog han i alt tre vidtrækkende opdagelsesrejser i hele Pacifikken, som derved sætter punktum for mulige nyopdagelser i denne verdensdel. På den anden af disse berømte og særdeles grundigt udførte opdagelsesrejser (1772-75) slår han én gang for alle en pæl igennem kødet på den næsten 2000 år gamle tanke om et sydligt kontinent. Som den første af alle de mange sydhavsbesejlere gør han det eneste rigtige: at navigere grundigt sydover. Han havner derved i de ugæstfri antarktiske, isfyldte farvande og kan bevise, at der hele tiden har været tale om et fabelkontinent. - Det er så en helt anden sag, at det blev det nuværende Australien, som i 1800-tallet fik sit navn efter den gamle betegnelse på fabelkontinentet: *Terra Australis Incognita...*

Øboernes oprindelse

Denne lille oversigt over den tidlige geografiske udforskning af den helt nye verdensdel, Stillehavsområdet, har nu betydning for den kulturhistoriske forståelse af den. Udfaldet af Cooks anden rejse har nemlig to aspekter: Det ene er politisk-merkantilt og er for så vidt uvedkommende; det negative udfald af rejsen består jo i, at Europa må opgive sine drømme om at kunne udstrække sine imperier til et sydligt kontinent for at kunne hente rigdomme også dér. Det andet aspekt er imidlertid af kulturhistorisk art. Når dette sydlige kontinent bevisligt ikke eksisterede, så måtte øboernes forfædre nødvendigvis være kommet fra et andet sted. Deres oprindelse og udgangssted måtte derfor søges på de kendte kontinenter, Asien eller Amerika. Konklusionen var med andre ord, at øboernes forfædre måtte have tilbagelagt enorme havstrækninger under deres vandringer til de fjerne øer ude i Oceanien. Denne kendsgerning sætter med ét slag den kulturhistoriske situation i et helt nyt og udfordrende perspektiv, vel at mærke allerede i slutningen af 1700-tallet!

Kaptajn Cook er i øvrigt den første, som ytrer sig sagligt om Stillehavsboernes historiske oprindelse. Han er

nemlig en overgang tilbøjelig til at tillægge dem en vis navigatorisk kunnen. Den skulle have sat dem i stand til i etaper at have arbejdet sig ud fra de østasiatiske øgrupper Indonesien, Ny Guinea og Philippinerne ud til de egentlige oceaniske øer. Cook udviklede dog ikke disse tanker videre. De optog ham kun rent navigatorisk.

Da øboernes oprindelse nu ikke længere kunne søges på et sydligt kontinent, var det spørgsmålet, om den skulle søges i Asien eller i Amerika. På dette punkt er det nødvendigt at vide lidt om den diskussion, der føres ud fra viden om områdets geografi og rejsemuligheder under primitive vilkår. Den slags aspekter er ikke så vigtige, når sagen drejer sig om kulturer på kontinenter, hvor man for så vidt blot skal gå hen over jordoverfladen for at komme fra sted til sted. Sagen stiller sig selvfølgelig ganske anderledes, når det er nødvendigt at sejle, for da skal der ikke så meget til, før det bliver meget vanskeligere at komme frem.

Primitiv søfart

De fremherskende vinde og havstrømme i Stillehavsområdet bærer fra Amerika og gør sig gældende hele vejen tværs over det. Nord for Ækvator har vi nordøstpassaten og en havstrøm, der drejer med uret. Syd for linien har vi sydøstpassaten og en havstrøm, der cirkulerer imod uret. Alle Stillehavssøerne findes inden for passatbælterne indtil 30 grader nord og syd. Passatvindene blæser sammenlagt 60-75 procent af året, men det er vigtigt, at der inden for disse passatbælter regelmæssigt forekommer vestenvinde i sommermånederne. Desuden løber der en kraftig vest-østgående strøm, den såkaldt ækvatoriale modstrøm, som kiler sig ind imellem de to store strømbevægelser.

Da europæerne begyndte at besejle Stillehavet, vidste de intet om tidligere europæiske søfolks langfarter på Nordatlanten, for slet ikke at tale om de arabiske og kinesiske bedrifter til søs. De troede, at de var de første mennesker, som var i stand til at vove sig væk fra kontinenternes kyster. De kunne jo betjene sig af forskellige tekniske hjælpemidler som måleinstrumenter, søkort og astronomisk viden, alt sammen noget de selv havde opfundet, og så havde de store solide skibe! Af den grund var det naturligvis utænkeligt, at Stillehavsboerne uden denne slags hjælpemidler skulle kunne have udført den bedrift at befolke disse fjerne øer længe før europæerne selv vovede sig på langfart. De måtte være drevet fuldstændig på lykke og fromme fra ø til ø, og kun få af dem mange var nået frem.

Der er næppe tvivl om, at denne psykologiske og dybt rodfæstede grundindstilling i europæisk tankegang altid har været en stor hindring for at forstå forskellige problemer - f.eks. i forbindelse med primitive folks mulighe-

der for besejling af oceanerne. Samtidig var man i europæisk kultur så vitalt afhængig af kendskabet til skrivekunsten, at man ikke kunne forestille sig, at navigatoriske erfaringer skulle kunne overleveres mundtligt. Cook var den eneste af de europæiske opdagelsesrejsende, som gjorde positive iagttagelser om øboernes navigation og praktiske sømandskab. På det tidspunkt blev de imidlertid ikke udnyttet.

Siden Thor Heyerdahls Kon-Tiki-færd sidst i 1940'erne har der fra tid til anden været en livlig debat om øboernes oprindelse enten i Asien eller i Amerika. For Heyerdahl var den første til at hævde, at den skulle søges i Amerika. Det gjorde han med henvisning til kulturhistoriske lighedspunkter mellem nord- og sydamerikanske indianerkulturer og den polynesiske kultur østligt i Oceanien. Heyerdahls argumenter for en amerikansk oprindelse har nu aldrig virket overbevisende. Om end der fra den senere del af forhistorisk tid er fund, som tyder på sporadiske kontakter mellem Sydamerika og Østpolynesien (Påskeøen), så har de ikke haft nogen betydning for kulturudviklingen i Oceanien. Der er dog en undtagelse. Det er den søde kartoffel. Man ved nu med sikkerhed, at den blev bragt fra Sydamerika ud i Oceanien, før europæerne opdagede denne verdensdel. Heyerdahls eneste konkrete bidrag til debatten består egentlig blot i, at han med sin flådefart kunne bevise, at man ved at udnytte de fremherskende vinde og havstrømme kunne drive fra Amerika ud til øerne.

Drift- og planrejser

Lad os her holde os til det maritime problem. Det omfatter to aspekter: det at finde vej over oceanet, og det at kunne manøvrere et sejl fartøj både mod og med vind og strøm. I den forbindelse diskuterer man også driftrejser i modsætning til planlagte sørejser, og sagen angår især Polynesien længst ude i Oceanien (Golson, 1963). Ved driftrejser forstås ufrivillige sørejser. Man kan være uheldig at drive til havs og med dårligt vejr at komme i drift over lange strækninger. Det kan f.eks. ske for fiskere i små kystfartøjer. Det kan også ske for sørejsende i større fartøjer på kortere, planlagte rejser, hvor man i særskilt dårligt vejr bliver slået ud af kurs og bliver nødt til at følge vind og strøm i lang tid.

I den ene lejr hævder man kort og godt, at øboernes forfædre har været henvist alene til driftrejser, da de befolkede øerne. Man støtter sig udelukkende til de europæisk optegnede, kortere eller længere driftrejser tilbagelagte af øboerne og til deres optegnelser om, at deres fartøjer var dårlige, og om at de ikke kunne navigere.

I den anden lejr kommer man til det modsatte resultat ved i sin *helhed* at analysere europæiske beretninger om øboernes sørejser. Mange af dem var ganske vist driftrej-

ser. Men fra pålidelige og endda tidlige, europæiske beretninger, bl.a. ved kaptajn Cook, vidste man også god besked med planlagte og navigerede langfarter, desuden om navigationskunst, skibsbygningskunst og praktisk sømandskab hos øboerne i Polynesien og Mikronesien (Lewis, 1972, er en god generel oversigt). Ganske kort herom.

De anvendte store dobbeltkanoer bygget af sammensurrede planker, op til 25-30 m sommetider 40 m i længden (se Hornell, 1936). Cooks egne skibe var faktisk blot op til 35 m lange. Mange dobbeltkanoer var sejlførende fartøjer til langfart, som kunne rumme op til 100 mand eller flere samt proviant til tre-fire ugers normalophold på havet. Man havde midtskibs en stor trækasse med jord, hvor kogeapparatet, jordovnen, var anbragt (Fig. 1).

(Fig.1) Tegning af tongansk dobbeltkano af typen tongiaki udført på Schoutens rejse til Tonga i 1616 (fra Hornell, 1936: Fig. 189).

Europæerne kaldte disse fartøjer for kanoer i stedet for skibe! De var meget manøvredegtige og kunne ubesværet vende op i vinden uanset rigningstypen. Flere af den tonganske *tongiaki* dobbeltkano type (Fig. 2) sejlede rundt om Cooks skibe, som selv var i fart, og de sejlede med letthed fra dem, da de fulgtes ad over længere strækninger. Cook har selv sejlet med en *tongiaki* og har med sin log flere gange målt hastigheder på syv til otte knob i timen tæt til vinden i stærk kuling. De kunne med deres store

sejl præstere gode marchhastigheder på 100-150 sømil i døgnet. De hurtigere sejlkanoeer af den fijienske type *ndrua* er under gunstige forhold blevet målt til at holde en fart på 12 knob i timen, selv bidevind 3 streger (= ca. 33 grader) fra vinden. Cook og hans samtidige var ikke i tvivl om disse såkaldt primitive fartøjers sejlmæssige overlegenhed over deres egne skibe. De forhistoriske øboer har med andre ord kunnet sejle både mod og med vind og strøm og har således været såpas uafhængige af vinde og strømme på deres langfarter.

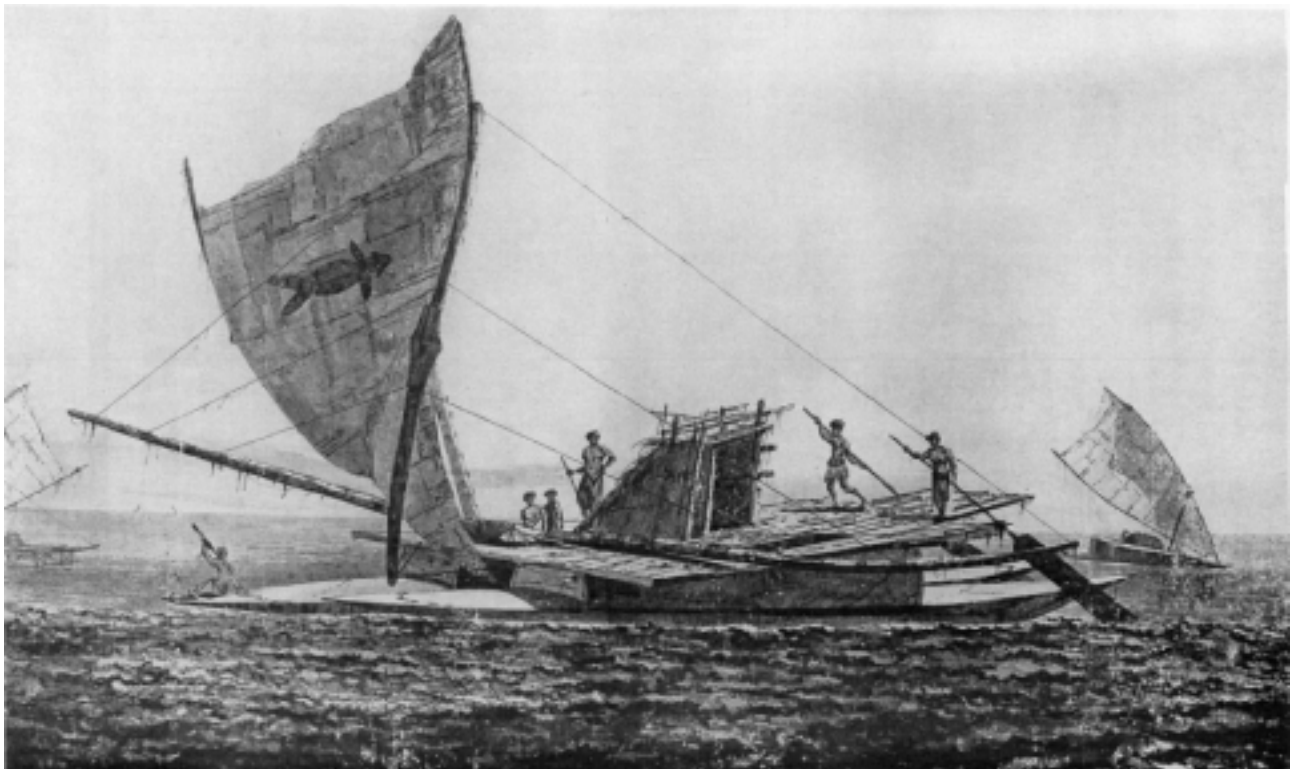
Hvad angår deres navigationsevner og sømandskab, er der også gode optegnelser fra Cooks tid. De har vidst alt om vinde og strømme. F.eks. at man kan let komme østpå i de korte perioder midt om sommeren, hvor der blæser vestenvind. Men de vidste også, at de kunne komme hjem igen mod vest, nemlig når den dominerende passatvind igen blæste fra sydøst eller nordøst.

Øboerne vidste, at de var i nærheden af land, når visse farve- og temperaturforskelle og særlige lysfænomener optrådte i vandet, når tang kom drivende, sommetider kunne de endda lugte land! Visse havfugle tilbringer dagen ude af syne af land og flyver hjem til øerne om aftenen. Den lavvandede lagune på en atoll reflekterer et grønligt skær på undersiden af skydannelserne over den, som kan ses på meget lang afstand.

Navigatorisk grundlag

To navigationsmetoder var centrale for det at styre bestemte kurser og at fastslå positioner. Primitive søfolk ved selvfølgelig udmærket besked med himmellegemernes gang, navnlig stjernernes. Den ene af disse metoder drejer sig således om at holde stjernekurser (Lewis, 1972: Kap. 2), og den kan europæere naturligvis godt forstå. Det er meget interessant, at der her var tale om monopoliserede, strengt hemmelige kundskaber, som blev erhvervet under lang træning med udenadslæren ligesom f.eks. i forbindelse overlevering af myter. I Polynesien brugte man gerne to professionelle navigatører i hver kano. Om natten bestilte de ikke andet end at holde kursen ud fra stjernernes bevægelser. Det gøres ved at holde øje med bestemte stjerners kommen og gåen ved horisonten forude og agterude i overensstemmelse med fartøjets ønskede kurs. Man var i øvrigt også i stand til nogenlunde at bestemme tidens gang. Det gjorde man ved konstant at afsynge særskilte sange, hvis tidsforbrug man havde erfaret sig til. Når man kombinerede dette med erfaringer om farten gennem vandet, kunne man nogenlunde beregne udsejlede distancer for at skønne, hvor langt man var kommet ad givne sejlkurser.

Den anden metode er derimod totalt ukendt i al fald for moderne europæere, idet den går ud på at styre i forhold til oceandønningernes retninger og mønstre, som faktisk

(Fig.2) Tusch og akvarel tegning af tongansk dobbeltkano af typen tongiaki udført af Hodges på Cooks 2. rejse 1772-75 (fra Beaglehole, 1961: Fig. 47).

er forbløffende informative og præcise (Lewis, 1972: Kap. 7). Dønningens gang følger de fremherskende passatvinder, men den ændrer sig helt systematisk, når vandmasserne skal rundt om eller ind imellem øer og øgrupper, hvorved dannes individuelle, lokale mønstre. Før europæernes ankomst havde mikronesierne på Marshall Islands opfundet små, lokale søkort af sammenbundne pinde, hvor pindenes forløb viste karakteren af dønningerne omkring øerne, som blev angivet med påsyede muslingskaller (Fig. 3).

Cook beretter - og han efterprøvede det i øvrigt - at nogle øboere havde et forbløffende godt geografisk kendskab også til fjerne øer og til den navigation, der skulle til for at komme frem til dem. Han var overrasket over, at det også gjaldt øer, som de aldrig selv havde været på. Den mundtlige overlevering var altså så veludviklet, at den ene navigatør kunne meddele sig til den anden om, hvorledes kurser skulle stikkes ud og holdes for at sejle til bestemte øer langt borte.

Berømte er således Cooks optegnelser om sine langvarige interview af den navigationskyndige høvding, Tupaia, fra Raiatea nær Tahiti (Beaglehole 1955: 291-94 samt Chart XI). Det er meget heldigt, at det var Cook, som mødte Tupaia, for hans indsats skulle vise sig at være den eneste grundige undersøgelse nogensinde af en

højt kvalificeret, tahitiansk navigatør. Cook havde Tupaia med på en meget varieret rejse med *Endeavour* til Batavia, altså tusindvis af kilometer fra Tahiti. Dog var Tupaia aldrig i tvivl om, hvor de befandt sig og kunne altid udpege retningen til Tahiti. Med undtagelse af Hawaii og New Zealand viste Tupaia sig i besiddelse af et enormt navigatorisk kendskab til alle de vigtigste øgruppers positioner fra Marquesas i øst til Rotuma og Fiji i vest, altså inden for et havområde 4.100 kilometer bredt svarende til bredden af Atlanterhavet mellem Irland og New Foundland.

I 1970'erne har en erfaren sejlsportsmand fra New Zealand, David Lewis, helt uden brug af søkort og europæisk navigationskunst foretaget en række eksperimentelle langfarter med små sejlfartøjer i Stillehavet (Lewis, 1972). Han anvendte de oven for beskrevne, oprindelige metoder, som han havde skaffet sig grundig viden om ved at udspørge stadig eksisterende gamle navigatører fra Mikronesien og Polynesien og desuden ved omfattende arkivstudier. På nogle sejladser var David Lewis selv blot observatør, mens navigationen blev varetaget af disse gamle skippere som Tevake fra Santa Cruz og Hipour fra Puluwat. (Lewis, 1974).

I 1976 deltog David Lewis i en vellykket stjernekursstyret sejlad på 4.800 kilometers længde fra Hawaii til

Tahiti. Den blev foretaget i *Hokule'a*, en 20 meter lang, nybygget dobbeltkano af polynesiske type (Kane, 1976), og den varede fra 1. maj til 4. juni, hvorefter den daglige, udsejlede gennemsnitsdistance var 141 kilometer. (Lewis, 1976).

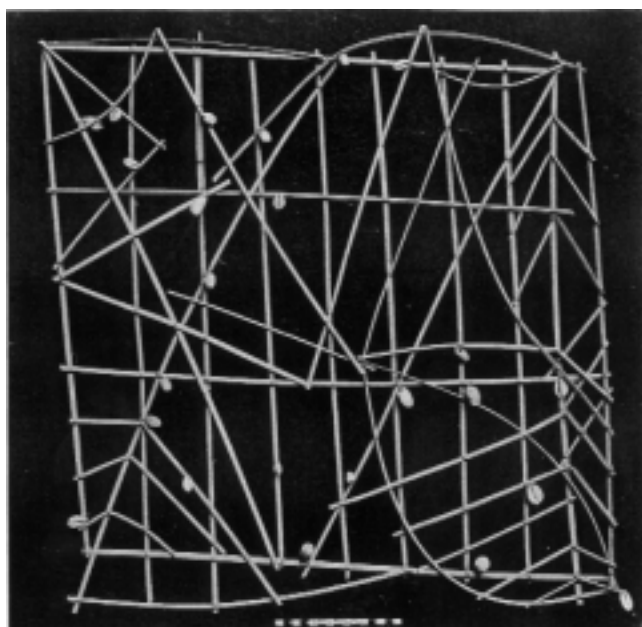
David Lewis' praktiske erfaringer må siges at have bragt uvurderlig og solid støtte til rigtigheden af Cooks iagttagelser om effektiviteten af den primitive navigationskunst.

Alt i alt er der ingen rimelig grund til at undervurdere den maritime kompetence hos øboerne hverken sent eller tidligt i den egentlige forhistoriske tid. Deres koloniserende sørejser i tidernes morgen har således været planlagte ekspeditioner.

Asiatisk oprindelse

Hvis vi nu ganske kort henviser til kulturhistoriske og lingvistiske vidnesbyrd om, hvor øboernes oprindelse ligger, i Asien eller Amerika, så er det helt umuligt at komme uden om den konklusion, at det var i Asien. Hvorledes kan man nu argumentere herfor på grundlag af maritime vidnesbyrd? Lad os holde os til polynesierne.

Heyerdahl mente ganske vist med sin Kon-Tiki-flåde-færd at levere det endegyldige bevis for en amerikansk oprindelse. Hans argumentation var den, at sejlads på Stillehavet er nemmest, når man blot følger de fremherskende vinde og havstrømmene. Da disse naturkræfter fører fra Amerika mod vest, så måtte polynesierne altså også være kommet derfra. Heyerdahl overså imidlertid

(Fig.3) Eksempler på søkort lavet af pine, fra Marshall Islands i Mikronesien (fra Hornell, 1936: Fig. 267).

muligheden for en mere differentieret udnyttelse af de maritime muligheder. Kort fortalt går den ud på følgende.

Som allerede nævnt blæser hvert år en kort tid midt på sommeren i hele passatbæltet meget og gerne kraftig vestenvind, og det er også tiden for orkaner. Hertil kommer den ækvatoriale modstrøm fra vest. Der er altså bemærkelsesværdigt gunstige betingelser til stede for af egen fri vilje at komme mod øst imod de på årsbasis fremherskende vinde og strømme. Ser man dernæst på landkortet, så udgår de oceaniske øer fra landmasserne og de større øgrupper i Det fjerne Østen. Det virker således mere naturligt og 'sikkert' at prøve at kolonisere Stillehavets øer vestfra end østfra. Og de øer, der ligger længst mod øst (Østpolynesien), er desuden adskilt fra Amerika af et bælte af øfrit ocean på halvdelen af Stillehavets bredde! Og da som nævnt alle kulturhistoriske og lingvistiske vidnesbyrd enstemmigt peger på øboernes oprindelse i fjernøstlige egne, så står det blot tilbage at inddrage de maritime aspekter, som kan få det hele til at falde på plads.

Lad os forestille os, at øboernes urforfædre som kystboere omkring Det Sydkinesiske Hav, på Philippinerne, i Sydøstasien og Indonesien samt Ny Guinea efterhånden har gjort sig solide maritime erfaringer med skibsbygning, praktisk sømandskab og navigation. Dette gjorde dem i stigende grad kompetente til at prøve langfarter.

Dristige og nysgerrige folk må der have været langt tilbage i oldtiden, ellers var vi næppe kommet ret langt i kultur. Derfor er det rimeligt at forestille sig dristige søfarere også langt tilbage i forhistorisk tid, som f.eks. ved Det Sydkinesiske Hav, der ikke har været bange for at prøve at se, hvad der skulle kunne ske ved for de velkendte periodiske vestenvinde at sejle mod øst ud i ukendte farvande. Det kunne jo være, at der var land derude. Risikoen for ikke at kunne komme hjem igen var lille, for man vidste, at sydøstpassaten snart ville afløse den midlertidige vestenvind og bringe én hjem igen fra en sådan opdagelsesrejse - lige såvel som fra de ufrivillige driftrejser, man selvfølgelig også havde erfaringer med. I begge tilfælde kunne man være stødt på hidtil ukendt land. Fra Ny Guinea og østover har der så vist sig at være flere og flere øer ude i Oceanien.

Hvis sådanne søfarere finder nyt land under opdagelsesrejser, vil der nemt kunne opstå ønsker om at kolonisere. Men så skal færdens udrustes ganske anderledes. Man skal jo have det hele med hjemmefra, mænd, kvinder, planter og dyr, redskaber etc., og man skal vide om steder at lande eller slå sig ned på. En udvandring skal planlægges for så vidt muligt at kunne lykkes. Vi skal ikke undervurdere folk selv langt tilbage i oldtiden!

En støtte for denne rekonstruktion af, hvordan øboer-

nes forfædre formentlig trængte ud til Stillehavsoerne, foreligger med arkæologiske vidnesbyrd, bl.a. kulstof 14-dateringer. De viser nemlig, at de ældste dateringer er fra fund længst mod vest, nær Asien, de yngste er fra fund længst mod øst i Østpolynesien fra Hawaii i nord til New Zealand i syd og Marquesas og Påskeøen længst ude østpå.

Det nævnte trick med at udnytte de periodiske vindforhold er det en passant fristende at overføre til de norske vikinger. De vidste jo, at det meste af året blæste vinden fra vest, men at der sommetider var en del østenvind, f.eks. det vi kalder *påskeøsten*. Det vil blot være en kalkuleret risiko at sejle mod vest ved påsketid; det kunne jo være, at man fandt nyt land. Uanset om man gjorde det eller ej, så ville man altid nemt kunne komme hjem igen, når den dominerende vestenvind tog fat igen. Og i tilgift har man ikke kunnet undgå at ramme det langstrakte Norge igen. På denne måde er det tænkeligt, at vikingerne opdagede både Island, Grønland og Amerika.

Arkæologien og den forhistoriske tid

Efter denne oversigt over den søfartsmæssige dimension er tiden inde til at give et rids af essensen af den kultur, som bar de mennesker, der koloniserede Stillehavets øverden og etablerede sig dér i tiden før europæernes ankomst.

Tre kulturhistoriske discipliner beskæftiger sig med at beskrive og forstå Oceaniens kulturer eller med et andet ord at kortlægge dem: etnografi, sprogvidenskab og arkæologi. De to førstnævnte udnyttede hurtigt dette uberørte og enormt righoldige arbejdsfelt eller laboratorium, og de gjorde store fremskridt allerede sent i 1800-tallet. I sagens natur behandler etnografien det nutidige, det samtidige, men lingvistikken udviklede dog i 1900-tallet metoder, som kunne tidsbestemme sprogforandringerne faser relativt i forhold til hinanden. Begge disse felter dokumenterer indiskutabelt, at kulturernes oprindelse ligger i Sydøstasien og ørigerne omkring Det Sydkinesiske Hav. Og det er også etnografien og lingvistikken, der har fastlagt de tre store kulturkomplekser i Oceanien: mod vest Melanesien og Mikronesien henholdsvis syd og nord for Ækvator og mod øst Polynesien på begge sider af Linien.

I modsætning til etnografien går arkæologien i dybden med tiden og har derved en ganske særlig styrke. Men mærkeligt nok meldte arkæologien sig først langt senere i Stillehavsregionen. Med undtagelse af uhyre få og sporadiske tilløb i tiden mellem de to verdenskrige kom den arkæologiske udforskning her først så småt i gang så sent som i 1950'erne. Tilskyndelsen var den helt nye radioaktive, såkaldte kulstof 14-metode til datering af trækul, som blev udviklet og publiceret af W. F. Libby i Chicago i

1951. Allerede samme år offentliggjorde Libby den allerførste bestemmelse af en prøve fra Oceanien, nærmere bestemt fra Hawaii, som gav en datering på 1004 e. Kr. Få år senere kom flere dateringer fra Hawaii, den ældste på 125 e. Kr. Det var overraskende tidligt med denne alder på, hvad der så ud til at angå de første indvandre-re til Hawaii, det nordligste sted i den polynesiske trekant.

Disse dateringer var stærkt medvirkende til, at der endelig kom skred i arkæologien generelt i Oceanien i 1960'erne. Nu var det spadens vidnesbyrd, det drejede sig om for at kunne komme på sporet af indvandringernes veje fra vest mod øst igennem øgrupperne spredt over tusindvis af kilometer og tidspunkterne for kolonisatio-nerne. Udgravninger af bopladser og grave blev iværksat for at skaffe fundstof til studier af de materielle levn til brug for de grundlæggende kronologiske og komparative analyser og til den almindelige karakteristik af udviklin-gen i tiden efter indvandringerne.

Den sidste udstrakte *hvide plet* på verdenskortet, som mennesket manglede at inddrage til bosættelse, har nu vist sig at være Stillehavets øverden. Dette 'landnam' blev påbegyndt i 2. årtusind f. Kr. mod vest og det blev afsluttet omkring 1000 e. Kr. på New Zealand. Det fandt sted på det kulturstadium, vi kalder yngre stenalder eller neolitikum kendetegnet ved, at man brugte slebne sten-redskaber og havde en erhvervsøkonomi baseret på plan-te- og husdyravl. Kulturplanterne og husdyrene stamme-de fra Det fjerne Østen. Planteavlen var den vigtigste gren af jordbruget. Planterne var ikke frøplanter som korn og ris, men forskellige slags knold- og rodfrugter som yams og taro, hertil frugter fra træer såsom brød-frugter, bananer, meloner og citrusfrugter. Husdyrene var svin, høns og hunde, og så fulgte rotten med, den særlige polynesiske rotte (*Rattus exulans*), som man fak-tisk også spiste.

Planterne blev ikke dyrket på åbne marker, men i en slags haver, ofte med træer og buske som led i systemet. Ploven var ukendt, gravestok og spade var de eneste dyrkningsredskaber. Fiskeri og indsamling af muslinger var naturligvis også led i erhvervsøkonomien om end med forskellig vægt.

Metallråstoffer er ukendte i Oceanien, og brugen af metalsager kom først til øboernes kendskab, da euro-pæerne dukkede op. Indtil da var de enerådende hårde råstoffer til redskaber sten og muslingeskal, hvortil kom knogle af både dyr og mennesker.

Kulturerne på Stillehavsoerne er stærkt præget af det, man kalder *insulariteten*. Herved forstås begrænset land-område og begrænsede opdyrkningsmuligheder især på de talrige atoller. Geografisk afsondrethed fra andre befolkninger er i almindelighed også karakteristisk, og

netop af denne grund er små befolkninger på de mindre øer særligt udsatte og sårbare over for de lejlighedsvis stærke påvirkninger fra befolkninger på de større øer. Faren for overbefolkning eller befolkningspres er karakteristisk for insulare forhold og vil af den grund ofte være særligt befordrende for ændringer af samfundsstrukturen i retning af større organisationsgrad med henblik på styring af fødeproduktionen. Fremkomsten af de polynesiske høvdingedømmer på de større øgrupper langt tilbage i forhistorisk tid lader sig bedst forklare i dette perspektiv.

Europæerne var forundrede over på disse isolerede, fjerntliggende øer at møde ikke blot mennesker i det hele taget, men samfund med en ofte veludviklet materiel kultur, som dog ikke kendte til metallet, og mange steder i Polynesien var der oven i købet avancerede høvdingedømmer, f.eks. på Tonga, Tahiti og Hawaii. Som nævnt ovenfor var nogle af de europæiske opdagelsesejende også imponerede af øboernes suveræne maritime teknologi.

I Europas oldtid har indflydelser fra de højere kulturer ofte været væsentlige for kulturudviklingen i de mere perifere områder. I Oceanien var man derimod totalt isoleret fra de fjernøstlige civilisationer, og de skrevne kilder herfra er helt stumme om dette område. De eneste vidnesbyrd, der kan skaffes om de forhistoriske kulturer og befolkninger i Stillehavet, er derfor af arkæologisk art, og de viser, at deres udvikling har fundet sted alene på egne præmisser. Og hvad angår den så vigtige absolutte tidsbestemmelse af fund, er arkæologien herude henvist til kulstof 14-dateringsmetoden. Det må nemlig anses for ret usandsynligt, at importsager med kendt alder fra Det Fjerne Østen nogensinde vil dukke op i oceaniske fund og således kunne bruges til at datere perioder i kulturudviklingen derude.

Tonga

For nu at give et eksempel på arkæologisk kortlægning i Stillehavsområdet kunne passende vælges Tonga i Vestpolynesien. De første omfattende og systematiske udgravninger fandt sted i 1963-64 (Poulsen, 1987) efterfulgt af mange andre udgravninger siden da. Tonga er nu en af de arkæologisk bedst undersøgte øgrupper i hele Oceanien (Burley, 1998).

Tonga er det eneste større, politisk samlede ørige i Oceanien, som kan siges at være intakt fra den yngre del af forhistorisk tid. Efter alt at dømme kan befolkningen føre sine forfædre nogenlunde direkte tilbage til den første bosættelse for mere end 3000 år siden. Oldtiden på Tonga inddeles i tre hovedperioder: *Lapita* i 1. årtusind f. Kr.; *the Dark Age* i 1. årtusind e. Kr. og *Classical Tongan* i 2. årtusind e. Kr. indtil den varige europæiske kontakt i

1800-tallet. Den nuværende kongefamilie kan føre sin genealogi mange århundreder tilbage, og de ældste genealogier fra den mundtlige overlevering begynder i 10. århundrede e. Kr.

Før 1963 var kun ganske få og meget små prøveudgravninger blevet foretaget på Tongaøerne. Det vigtigste arkæologiske resultat var de første fund af keramik i Polynesien. Dette var i sig selv en sensation, da keramik ifølge etnografien var ukendt overalt i Polynesien. Ud fra ornamentikken kunne fundene identificeres med den såkaldte Lapita-keramik. Denne meget iøjnefaldende type var omkr. 1960 kun kendt fra ganske få fund i Melanesien længere vestpå, som ud fra kulstof 14-bestemmelser kunne dateres til 1. årtusind f. Kr. Tonganske fund af samme keramiktype kunne derfor tænkes at repræsentere en lignende gammel kronologisk horisont.

Disse forhold medvirkede til en beslutning om på Tonga at lokalisere bopladser med denne keramik og at foretage større udgravninger på dem. Formålet var at skabe det kronologiske grundlag for den første videregående og systematiske arkæologiske undersøgelse i denne øgruppe og dermed også at kunne foretage komparative analyser, efterhånden som udgravninger blev iværksat på andre øgrupper i Oceanien.

De udgravede bopladser på Tonga var det, man på dansk kalder køkkenmøddinger med mængder af muslingeskaller ligesom i Ertebøllekulturen. Takket være dyrkningsarbejdet i det særlige, oceaniske havebrug var talrige muslingeskaller blevet gravet op til overfladen i tidens løb. Dette gjorde det nemt at lokalisere bopladserne, og det viste sig hurtigt, at hvor der var muslingeskaller, var der som regel også opgravede potteskår. Bopladserne lå alle ved kysten af lagunen, som stadig er vigtig for indsamling af muslinger; kystbosteder på 'aktive' skaldynger er derfor almindelige også nu til dags.

Køkkenmøddingerne var ikke blot afsides affaldssteder, men udgjorde en del af selve bopladserne. Dette fremgik af den almindelige forekomst af anlæg som stolpehuller fra huse/hytter, ildsteder, jordovne og affaldsgruber samt af oldsager i form af brugbare, ubeskadigede genstande jævnsides med ødelagte genstande og stumper og stykker. Sommetider var der spor af, at specielle aktiviteter regelmæssigt igennem længere tid var blevet gentaget på de samme steder.

Udgravningerne gav gode resultater. For det første var køkkenmøddingerne 0,5 til én meter tykke og klart lagdelte i horisonter. For det andet udgjorde det udgravede materiale af potteskår ikke blot en talstærk og dominerende oldsagsgruppe, men det repræsenterede desuden mange forskellige typer af karformer og dekoration. Dette fundament var derfor særdeles velegnet til opstil-

lingen af den nødvendige kronologi, og det viste sig muligt at inddеле den ældre del af tongansk oldtid, Lapita, i tre perioder. Dateringen var hermed sikret for at kunne analysere det øvrige, sammenlagt ret store materiale af andre oldsager og anlægsspor. Kulstof 14-dateringer angav, at Lapita-landnammet på Tonga fandt sted sent i 2. årtusind f. Kr., og at den keramiske periode ophørte omkring vor tidsregnings begyndelse.

De typologiske analyser af keramikken viste, at den uden undtagelse repræsenterede én og samme tradition i det stedlige pottemageri: Lapita. Da andre traditioner ikke havde gjort sig gældende i løbet af den ældre tonganske forhistorie - heller ikke hvad angår andre oldsagskategorier - så måtte kolonisationen eller landnammet på Tonga antages alene at have været i hænderne på Lapita-indvandrerne. De viste desuden, at Lapita-pottemageriet m.h.t. både form og ornamentik gennemløb en gradvis udvikling kendetegnet ved indskrænkning, forenkling og forarmelse af den oprindeligt ganske varierede standard fra den første periode.

Udsmykningen af lerkarrene i mange forskellige geometriske mønstre (*Fig. 4*) blev sommetider udført med kanten af en muslingeskal, men normalt med tildannede smalle, lige eller buede tandede stempler. Oprindeligt var fordybningerne udfyldt med et hvidt, kalkagtigt farvestof, som kontrasterede fint med de brunlige lerkarsider.

Simple motiver og mønstre var i anvendelse hele tiden, mens de mere komplicerede og sjældne, der var velkendte til at begynde med, gled ud efterhånden og stort set var ukendt til sidst. Det er nærliggende at antage, at den sociale funktion, som denne ejendommelige Lapita-keramik vel har haft, mindskedes med tiden. Samtidig hermed gik selve omfanget af lerkarproduktionen tilbage, inklusive mængden af dekorerede kar, der svandt ind til næsten ingenting i den sidste periode. Pottemageriet førte med andre ord en hensygnende tilværelse mod slutningen af Lapita-perioden. Det kom ikke til fornyelse af nogen art. Lerkar er formodentlig blevet afløst af trækar.

Lapita-keramikken er siden 1960'erne kommet for dagen i mange fund andre steder i Vestpolynesien og Melanesien. Dens fjerneste rødder skal søges langt mod vest, i kystegnene omkring Det Sydkinesiske Hav. Man ved desværre endnu ikke præcis, hvor den fandt sin endelige form, før den fulgte med de tidlige søfarere i Vestmelanesien på deres vej videre ud i Oceanien.

De første udgravninger på Tonga gav også et godt udbytte af andre oldsager. De udgør faktisk det rigeste materiale af sten- og skalsager, som overhovedet kendes fra udgravninger af Lapita-kultur i Stillehavet.

Overalt i Stillehavsområdet var øksen naturligvis et uundværligt redskab. Afhængigt af adgangen til råstoffer blev øksebladene lavet af vulkansk bjergart

eller af tykke muslingeskaller, som ligeledes er et meget hårdt materiale. I Lapita-kulturen anvendtes sommetider begge slags, som f.eks. på Tonga.

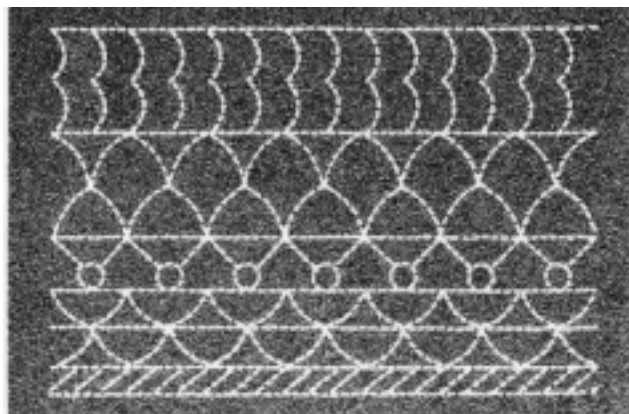
Mange genstande har naturligvis været fremstillet af organiske materialer, der normalt går til. De overleverede oldsager er stort set alle lavet af muslingeskal eller koral. De omfatter mange typer af både redskaber: mejsler, raspe, prene, grøntsagsskrællere (ligesom kartoffelknive) - og smykker: armringer, forskellige hængesmykker, perler, og redskaber til tatovering.

Denne side af den materielle kultur fremtræder ligesom keramikken rigere og mere varieret i den tidlige og mellemste periode af Lapita. Hele den overleverede materielle kultur i tongansk Lapita medvirker således til at karakterisere en gennemgående tendens mod forenkling i tidens løb.

Slutfasen af Lapita-epoken på Tonga synes ikke at have haft meget at byde på som grundlag for den efterfølgende udvikling, hvor keramik ikke længere blev fremstillet og anvendt. Det ser stærkt ud til, at ændringerne på overgangen til den post-keramiske periode gik i retning af en gradvis overgang til dominerende brug af organiske materialer som træ, bark, fibre, fjer, etc., som kendes fra den etnografisk optegnede, materielle kultur fra Tonga. Enkelte genstandstyper fortsatte dog fra Lapita-tiden: stenøkser, tatoverredskaber, bowlingsten, grøntsagsskrællere og visse hængesmykker.

Fundene på bopladserne viste, at Lapita-indvandrerne på Tonga havde en tostrenget erhvervsøkonomi, baseret på medbragte kulturplanter og husdyr samt på fiskeri og indsamling i havet og lagunen. Dette grundmønster aftegner sig også andre steder med Lapita-kultur i Oceanien. Men i selve landnammsfasen rundt omkring har de maritime ressourcer formentlig spillet en større rolle end senere.

Studiet af fundene af fiskeknogler fra Tonga afslørede,

(Fig. 4) Dekoration på lerkar af Lapita-type fra fund på Tonga. (Kilde Jens Poulsen.)

at fiskeriet hovedsageligt har fundet sted på det lave vand inden for kystrevet og i lagunen formentlig ved brug af net og drivning. Endnu i dag er det de metoder, som giver det største udbytte med den mindste indsats. Indsamlingen af de store mængder af næringsrige muslinger (næsten udelukkende hjertemuslingearter) var knyttet til de samme to biotoper.

Analysen af skallerne af forskellige muslingearter fra køkkenmøddingerne førte til overraskende resultater. De viste, at lagunen har været langt mere åben tidligt end sent i selve Lapita-tiden, hvor den blev mere og mere afsondret fra havet, dog uden at blive lukket. Senere geologiske undersøgelser har bekræftet denne konklusion fra skalanalyserne.

Implikationerne er interessante for forståelsen af erhvervsøkonomien i løbet af Lapita-perioden. Idet lagunen blev mere og mere lukket, skulle man med de forbedrede livsbetingelser for netop de muslingearter, der er typiske for lagunebiotopen, have forventet, at lagunemuslingerne var blevet større og større med tiden. Skalprøverne viser imidlertid præcis det modsatte: Muslingerne blev mindre og mindre mod periodens slutning. Indsamlingen af lagunemuslinger må derfor allerede på dette tidspunkt være blevet så optrappet, at de ikke engang kunne nå at vokse til de samme normalstørrelser, som var gældende i bosættelsens tidlige faser.

Hvorfor nu denne rovdrift? Ganske kort fortalt vidner flere slags fund om, at der samtidig hermed skete en svækkelse af den kystbundne bebyggelse og af brugen af skaldynger - og en styrkelse af bosættelsen borte fra kysten inde i landet. Disse ændringer var antagelig betinget af en voksende befolkning under insulare forhold og af det heraf affødte behov for en intensivering af kulturplanteavl for at kunne brødføde flere mennesker.

Det er bemærkelsesværdigt, at keramikken på Tonga gik af brug samtidig med, at indsamlingen af muslinger gik stærkt tilbage i betydning i forbindelse med denne omlægning af bebyggelsen. Den særprægede Lapita-keramik må derfor antages at have været nært knyttet til tilberedelsen og indtagelsen af det nærende, proteinrige kosttilskud, som de pågældende muslinger faktisk byder på. Den mistede åbenbart sin betydning i takt med, at produktionen fra jordbruget trods alt blev vigtigere end den føde, man kunne skaffe fra havet og lagunen.

Det er en arkæologisk kendsgerning, at der i Lapita-tiden var regionale forskelle mellem Tonga på den ene side og Samoa samt ikke mindst hele Østpalesien på den anden side. Dette forhold har vist sig at have en interessant og vigtig parallel i sprogvidenskabelige iagttagelser og konklusioner. Der består nemlig også et større slægtskab imellem de østpalesiske sprog og samoansk end

mellem østpalesisk og tongansk. Dette endda under sådanne omstændigheder i sprogudviklingen, at tongansk allerede tidligt i Lapita-tiden har afgrenset sig distinkt fra den brede palesiske sprogudvikling.

Set i det samlede palesiske perspektiv vidner vore nuværende arkæologiske og lingvistiske kundskaber om, at de vest- og de østpalesiske kulturprovinser i sidste instans går tilbage på et fælles grundlag: det såkaldt *proto-palesiske kulturkompleks*, hvis rod ligger i Lapita-fænomenet. Dette kompleks har sin oprindelse i trekantområdet Fiji-Tonga-Samoa i sidste halvdel af 2. årtusind f. Kr. Herfra skete så udvandringerne til resten af Palesien (se også Emory, 1974 med kort).

Lapita kolonisationen

Lapita-fænomenets kulturhistoriske betydning i det sydvestlige Stillehavsområde ligger især i landnamsinitiativet. Den første bosættelse mange steder i Melanesien og i hele Vestpalesien bærer Lapita-stemplet, fornemst repræsenteret af den raffinerede, geometriske udsmykning af ofte elegante lerkarformer. Der er tale om en høj grad af ensartethed i denne dekoration, som er forbundet med Lapita-kulturens hurtige spredning i løbet af få århundreder over et 5000 km langt stræk fra det nordvestlige Melanesien til Fiji og Tonga. Det kunne tyde på, at dens motiver og mønstre har haft en særlig social/symbolsk funktion, måske netop som en manifestation af den kulturelle styrke, der skulle til for at tage initiativet til og at gennemføre de omfattende bosættelsesvandring, der fandt sted. Blandt disse vandring var det Lapita-landnammet i trekantområdet Fiji-Tonga-Samoa, som lagde grunden til det, vi i dag kalder den palesiske kultur - den kultur, hvis bærere fuldførte bosættelsen af Stillehavets mange og fjerneste øer og øgrupper mod øst.

Arkæologiens styrke

Arkæologiens betydning generelt kan nu illustreres med resultater også fra Stillehavsområdet. Etnografien har haft usædvanligt gode betingelser for at skaffe viden om kulturerne herude, men det er kun muligt at diskutere de store spørgsmål om deres oprindelse og udvikling ud fra arkæologisk viden. Om end arkæologien først kom i gang derude relativt sent, så er der allerede opnået vigtige resultater vedr. kolonisationens oprindelse, forløb og tidsforhold.

Det interessante og forbløffende ved disse resultater er, at kolonisationen af Oceanien tog sin begyndelse mod vest tidligt i 2. årtusind f. Kr. Det svarer til slutningen af dansk yngre stenalder (senneolitikum). Den fortsatte indvandring nåede ud til Fiji-Samoa-Tonga-trekanten i Vestpalesien allerede midt og sent i 2. årtusind f. Kr. - altså samtidig med dansk ældre bronzealder. Det svarer

nogenlunde til Homers heroiske tidsalder, da mykenerne og de berømte argonauter befór Middelhavet og Sortehavet.

I de nærmeste århundreder efter vor tidsregnings begyndelse foretoges de første landnam i Østpalesien på Marquesas og Hawaii, og i løbet af det meste af 1. årtusind e. Kr. nåede indvandrerne ud i resten af Østpalesien, inkl. den fjerne Páskeø. Det svarer til romertid og germanertid i dansk jernalder.

Omkring 1000 e. Kr. nåede den polynesiske bosættelse ud til den sidste ubeboede region i Stillehavet, New Zealand. Først på dette tidspunkt foretog europæerne deres første oceanbesejlinger, nemlig vikingernes på Nordatlanten til Island, Grønland og Amerika. Læg mærke til, at den nødvendige, avancerede maritime teknologi og viden om navigation til oceansejlsda havde været mestret i to til tre årtusinder ude i Oceanien.

Det er således navnlig søfarts- og navigationsaspektet ved dette fjerne stykke kulturhistorie, som bør vække til eftertanke hos de egocentristiske europæere. Da europæerne første gang stak til søs på vidtrækkende oceanbesejling med vikingerne, var *neolitisk* baserede kulturer med redskaber blot af sten og muslingeskal faktisk ved at have *afsluttet* opdagelsen og bosættelsen af et vidstrakt ørige på den anden side af jordkloden over et ocean, der indtager en tredjedel af klodens overflade - en udvikling som begyndte 2500-3000 år tidligere, men som foregik i store spring i løbet af dette lange tidsrum. Det er derfor ikke så mærkeligt, at polynesierne også går under navnet *Vikings of the Sunrise*.

Hvis de europæiske opdagelsesrejsende havde haft denne konkrete viden til rådighed, da de i 1600- og 1700-tallet diskuterede, hvorledes øboerne mon var kommet ud til de fjerne øer, så ville det have overgået deres fantasi endnu mere, end hvad deres egne spekulationer førte dem frem til. Arkæologien har atter engang vist sin styrke.

Jens Poulsen er dr. phil., fhv. lektor, Forhistorisk Arkæologi, Aarhus Universitet.

Litteratur:

Forkortelser:

NGS: *National Geographic Society*.

Artikel af unavngiven forfatter med titlen "Face and Floor of the Peaceful Sea" *NGS*, Vol. 136, No. 4, October 1969, pp 496-499.

Hertil hører et tillæg med to kort: *Pacific Ocean* og *Pacific Ocean Floor*.

Beaglehole, J. C. (ed.) (1961): *The Journals of Captain James Cook on his Voyages of Discovery. The Voyage of the Resolution and Adventure 1772-75*. Published for the Hakluyt Society at the Cambridge University Press, Cambridge.

— (1955): The Voyage of *Endeavour* 1768-1771.

— (1961): The Voyage of the *Resolution* and *Adventure* 1772-75.

Burley; David V. (1998): "Tongan Archaeology and the Tongan Past, 2850-150 B.P." *Journal of World Prehistory*, Vol. 12, No. 3, pp 337-392.

Davis, Henry, n.d.: *Crate's Globe*. Tre tekstsider og slides.

Kilde:<http://www.henrydavis.com/MAPS/AncientWebPages/113mono.html>

Golson, Jack (ed.) (1963): *Polynesian Navigation. A Symposium on Andrew Sharp's theory of accidental voyages*. Polynesian Society Memoir, no. 34, Wellington.

Haddon, A.C. and Hornell, J. (1936-38): *Canoes of Oceania* Vol. I *The Canoes of Polynesia, Fiji and Micronesia*, by James Hornell, Honolulu. Bishop Museum Special Publication no. 27. Honolulu 1936.

Lewis, David (1972): *We, the Navigators. The Ancient Art of Landfinding in the Pacific*. Australian National University Press, Canberra.

— (1974): "Wind, Wave, Star, and Bird." *NGS*, Vol. 146, No. 6, December 1974, pp 747-754, 771-781.

— (1976): "Hokule'a follows the stars to Tahiti." *NGS*, Vol. 150, No. 4, October 1976, pp 512-537.

Emory, Kenneth P. (1974): "The Coming of the Polynesians." *NGS*, Vol. 146, No. 6, December 1974, pp732-745. Hertil hører to kort: *Islands of the Pacific* og *Discoverers of the Pacific*.

Kane, Herb Kawainui (1976): "A Canoe helps Hawaii Recapture her Past." *NGS*, Vol. 149, No. 4, April 1976, pp 468-489.

Poulsen, Jens (1987): *Early Tongan Prehistory, the Lapita period on Tongatapu and its relationships, 1 Vol. I-II*. Terra Australis 12. Department of Prehistory, Research School of Pacific Studies. The Australian National University, Canberra.

Fortællingens fald

Om kortlægning, målestoksforhold og rumlighed i De sataniske vers

Af Mette Jørgensen

I gulvet i forhallen til New South Wales' statsbibliotek i Sydney findes en marmormosaik af Tasmans kort, omgivet af et terrazzogulv, hvori basunengle med nautiske instrumenter, de fire vinde i hvert sit hjørne og to 1700-tals skibe er afbildet. Mosaikken er fra 1941 og en kopi af det originale kort, som blev overrakt landet i 1931. Det originale korts oprindelse er uvis, men sandsynligvis er det sammensat af stumper fra autentiske oprindelige kort fra Tasmans rejser. Kaptajn Abel Janszoon Tasman var ansat af det hollandske Østindiske Selskab, og han foretog i årene 1642-43 og 1644 to opdagelsesrejser til det australske kontinent, dels for at erobre nye handelsområder, dels for at finde en mulig passage til Stillehavet. Han var således den første europæer, der fandt Tasmaniens sydkyst og New Zealands vestkyst, og den første til at kortlægge store dele af den australske kystlinie. Kortet er således ufuldstændigt, men tænkte eller forestillede linier skaber alligevel en forholdsvis akkurat kontur af kontinentet, om end Tasmanien og Ny Guinea er afbildet som forbundet med kontinentet, og New Zealand endnu ikke fremstår som øer.

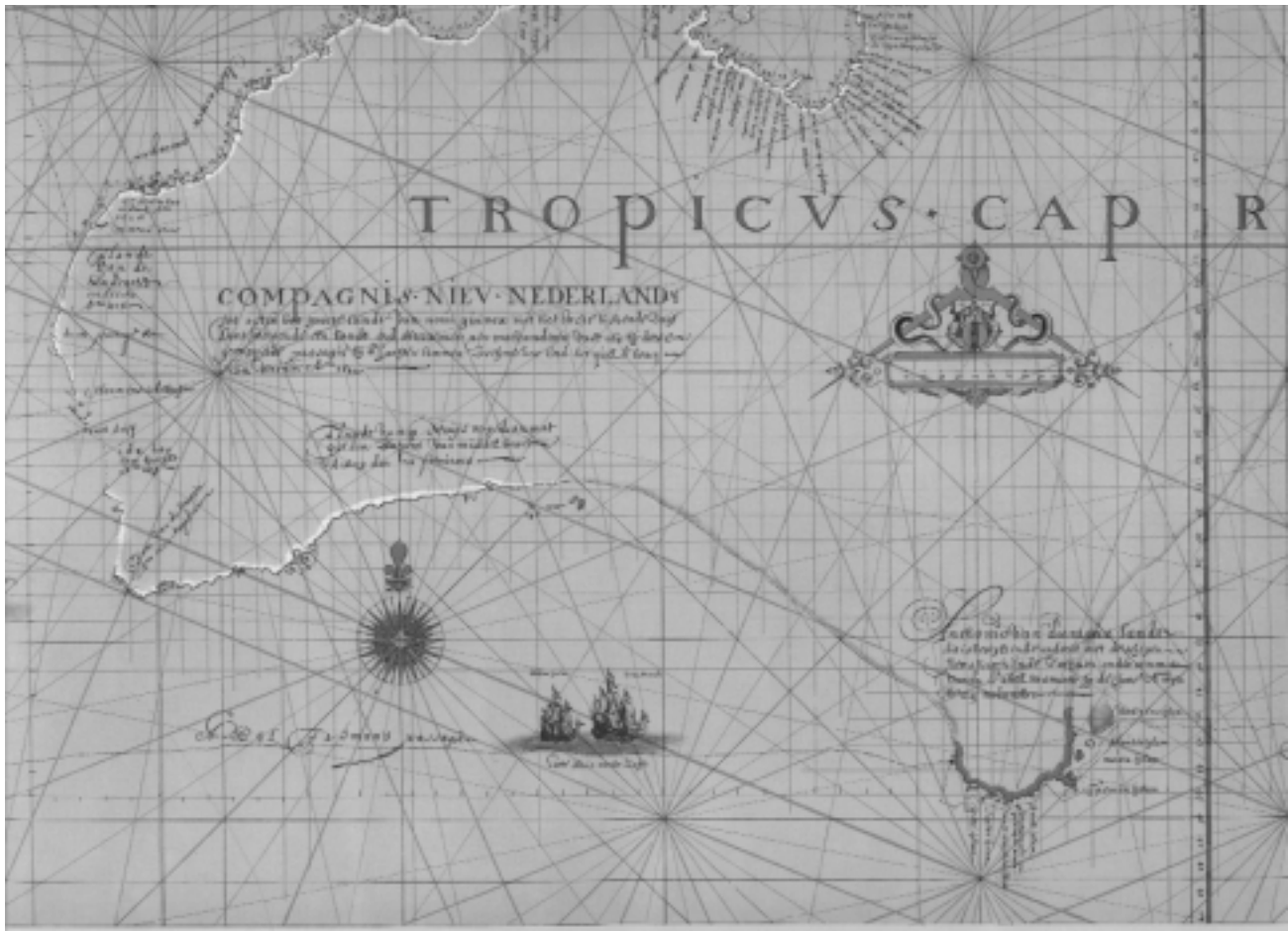
I

Indtil kaptajn James Cooks ankomst i 1770 udgjorde Tasmans kort den europæiske viden om en verdensdel, som endte med at få navn efter ønsket om et utopia, et ukendt sydligt land, *terra australis incognita*. At Tasmans kort danner indgang til et af landets største biblioteker, synes da også både indlysende og symptomatisk for et tidligere kolonisamfund i den nye verden, hvor den europæiske kortlægning af territoriet blev grundlæggende for nationens søgen efter national identitet. Mens Amerika var det forjættede land, fungerede Australien til at begynde med som straffekoloni og blev senere et andenklasses tilflugtssted fra de industrialiserede storbyer i Europa. Denne forbindelse til Europa genspejles i de tidlige litteraturhistorier, som beskriver dannelsen af den nationale litteraturhistorie i overensstemmelse med og stort set underlegen den engelske litteraturtradition, samtidig med at der stræbes efter at skabe en egen form for national og kulturel identitet ved at gengive denne dannelse ud fra en forestilling om menneskelig dannelse

og i forhold til en samhörighed mellem forfatterens erfaringsgrundlag og hans eller hendes nationale tilhørsforhold. Som sådan foregik den australske søgen efter national identitet i principiel overensstemmelse med det ideologiske grundlag for den europæiske kortlægning af den nye verden.

Men de europæiske kortlægningskonstruktioner er også blevet udfordret og spejlvendt, i særlig grad af netop de tidligere imperiale kolonier, hvor stedet selv og den enkeltes kulturarv ikke nødvendigvis korresponderer, og hvor kulturel autenticitet som den eneste måde, hvorpå der kan tales om identitet, således bliver umulig. Postkolonialismen er et af de områdestudier, der er opstået med udgangspunkt i denne optik, og feltet har siden slutningen af 1980'erne udviklet sig til at inkludere alle områder, der har været berørt af kolonialismen. Postkolonialismen tager afsæt i det politiske og historiske, for så vidt at fokus er rettet mod kampen mod undertrykkelse, og den postkoloniale teori er således ofte en position, hvorfra politiske, social-økonomiske, kønsmæssige osv. tematikker kan udkæmpes.

Institutionelt er postkolonialismen en videreudvikling af *commonwealth*-studierne, som gradvist blev et selvstændigt område inden for engelskfaget efter dekoloniseringen af de europæiske imperier i efterkrigstiden. Og en af de tematikker, som ofte diskuteres i den litteraturhistoriske udvikling af *commonwealth* post-kolonial litteratur og et betegnende træk i litteraturen selv, er litteraturens spatiale karakter, som kommer til udtryk i både struktur og indhold, f.eks. i forhold til landskabet eller i forhold til de geografiske rødder for traditioner, påvirkninger eller kilder. Implikationerne ved disse aspekter er til dels blevet analyseret gennem en historiografisk tilgang, der gør op med den europæiske historie, kortlægning og definition af verden. Men i stedet for at fokusere på underordningen i den europæiske kortlægning, kan kortlægningsfiguren også udgøre en analytisk tilgang, der tager højde ikke kun for tema, men også for form, således at kortlægning ikke alene forstås som imperiets historiske og autoritative fundament, men at konstruktioner af kortlægning har at gøre med måder at afbilde verden på. Utopien udgør således en præskriptiv afbildning af verden, der er komponeret i forhold til et prædefineret

Uddrag af Tasmans kort.

blik og dermed også i overensstemmelse med en lineær narrativitet. Heroverfor står den postkoloniale forskydning mellem sted, tilhørsforhold og kulturarv, der betyder, at der ikke nødvendigvis er korrespondance mellem den enkeltes placering i verden (eller det sted hvorfra jeg'et skriver) og dennes tilhørsforhold (eller tekstens synsvinkel). Det vil sige, at der sker en forskydning i målestoksforholdet mellem kort og sted, således at der ikke længere er tale om en ren repræsentation eller en betydningsdannelse, men i stedet om en alternativ kortlægning, der fremstår som en tilstedeværelse, som noget der præsenterer sig. Denne alternative kortlægning lader sig delvis beskrive i forlængelse af Svetlana Alpers' undersøgelse af deskriptiv kunst i renæssancen¹ og af denne kunsts brug af perspektivet som en måde at kortlægge en synsvinkel, der ligger inde i selve billedet. Ifølge Alpers hverken dramatiserer eller fremfører det deskriptive billede; det præsenterer noget, der er blevet set, men i en afbildning, der ikke fordrer en beskuer på afstand, men hvor beskuerens position inkluderes i afbildningen. Desuden sammenstiller Alpers den deskriptive kunst

med en kortlægningsimpuls, og hun argumenterer hermed for en form for repræsentation, som ikke på forhånd er autoriseret af et udefrakommende perspektiv, og som dermed ikke er baseret på en narrativ komposition, der fordrer en bestemt fortolkning.

Som et eksempel vil jeg i det følgende tage udgangspunkt i Salman Rushdies *De sataniske vers*, hvor der i formen faktisk forsøges fortalt en historie ved at afbilde en verden gennem en strukturering, der tillader en synsvinkel inden for den verden, der afbildes. Det kendetegnende ved Salman Rushdies roman er, at den præsenterer en fiktiv verden, som afbildes i den forstand, at romanen komponeres i sammenhæng med den måde, hvorpå forskellige elementer og hændelser knyttes sammen i associative mønstre, snarere end den kompositoriske sammenhæng baseres på temporal bevægelse og organisering. Denne spatiale struktur er mere lig en akkumulativ, deskriptiv form end en narrativ form, der er baseret på en prædefineret forestilling, der kalder på en bestemt fortolkning.

II

Fatwaen er uundgåeligt den modtagelse af Salman Rushdies store roman *De sataniske vers*, som har knyttet sig stærkest til både roman og forfatter. Romanen blev hurtigt forbudt i hjemlandet Indien. Den blev afbrændt af vrede muslimer i London. Og på Valentinsdag i 1989 blev dens forfatter dømt til døden. Et angreb på bogen har ganske simpelt lydt:

Profeten, hvis navn den troende muslim reciterer fem gange dagligt, som han elsker og betragter som menneskehedens forbillede, beskriver du som en svindler, og du forventer at vi skal klappe ad dig? Du har haft den frækhed at placere Profetens hustruer, som vi muslimer betragter som samfundets mødre, i et bordel, og du forventer at muslimerne skal prise din fantasys styrke?²

Nærværende analyse af romanen er dog ikke et forsøg på at relatere denne kritik til fiktionens univers; i stedet vil den tematik, som slås an i affærens forvrængninger mellem verden og roman, blive forsøgt afdækket i romanens strukturelle og litterære greb.

Salman Rushdies romaner har af litteraturkritikken ofte været betegnet dels som postmoderne, dels i tradition med magisk realisme. Det er oplagt at sammenligne hans romaner med Gariel García Márquez' latinamerikanske litteratur og med tidlige metafiktioner som Laurence Sternes *Tristram Shandy*, men også med grotesk realisme i Günter Grass' *Bliktrommen*. De litterære henvisninger og den dertilhørende litterære tradition har således til dels været brugt som ledetråd i kortlægningen af et forfatterskab, der er præget af en ekstrem flerstemmighed; de nævnte henvisninger er blot en lille del af de mange, der findes indlejret i romanerne, hvor alt fra rocksange, *Tusind og Én Nat* og *Troldmanden fra Oz* til Rabelais, Joyce og Mahabharataen spiller ind, og hvor nogle naturligvis spiller en større rolle end andre. Dette karakteristiske træk af flerstemmighed præger i særlig grad *De sataniske vers*, hvilket har fået kritikere i den anden ende af verden til at klandre romanen for sin usammenhængende komposition, for sin mangel på hvad nogen har kaldt kunsterisk helhed³

En noget anderledes optik på romanen finder man i Frederik Tygstrups artikel "Prosaens plan: Giles Deleuzes formforståelse og litteraturanalyse", hvori Tygstrup forsøger at diskutere, som han skriver:

muligheden for en formel bestemmelse af prosaen, som ikke er typologiserende, dvs. som ikke refererer tilbage til en generisk form, men omvendt opsøger den form, der konsolideres gennem værkets 'lokale grammatik'.⁴

Jeg skal ikke her komme nærmere ind på Tygstrups præsentation af Deleuzes formbegreb, som er baggrunden for hans afsluttende analyse af *De sataniske vers*, men derimod fremhæve hans konklusion om, at når vi spørger, hvordan en roman hænger sammen, bør vi undlade at

tage udgangspunkt i en vished om, hvordan man kan konstruere et imaginært univers ud fra bestemte typer, hvilket i realiteten er det samme som at foruddiskontere, at romanen tænker en tanke, vi allerede kender. Vi kan aldrig vide, hvordan en roman hænger sammen. Men vi kan altid analysere det, det er altid ganske bogstaveligt i den tekniske-formelle dimension. [...] Den vanskeligste opgave består i at erkende, hvad det er for en tanke, denne sammenhæng kan rumme, at finde det plan, som konsolideres i konstruktionen.⁵

Hvad Rushdie, for Tygstrup, har sat sig for i sin roman er at afsøge muligheden for at tænke et sammenhængende menneskeliv i det virvar af en verden vi lever i, og det har skabt en tanke, der er kulturel og epistemologisk uren, hvilket mullah'erne reagerer imod, men som også er en tanke, vi skubber fra os i forsvaret af romanen som blot og bar fiktion.

Tygstrup peger altså blandt andet på, at romanen generelt ikke på forhånd kan forstås alene ud fra gældende genrenormer, tværtimod kan kun analysen vise dens konstruktion. Om denne analyse så videre kan bære erkendelsen af romanens tanke, skal ikke her være til diskussion, derimod vil genreproblematikken være grundlag for en analyse af romanen, som tager sit udgangspunkt i en nærlæsning af første kapitel.

III

Byen Bombay er i det rushdieske univers et slags centrum for paradokser: Bombay er en forholdsvis ny by i en gammel verden; dens placering deler Indien i nord og syd og verden i øst og vest, og byens 12 millioner indbyggere indeholder fragmenter af hele Indien, både hvad angår sprog og religioner, rig og fattig. Men repræsentationen af Bombay er ikke en tro kopi af den virkelige by: fx. er fortælleren i *Midnatsbørn* ganske upålidelig med hensyn til en akkurat beskrivelse af byen og dens historie. Bombay er altså som sted snarere et udgangspunkt for en fiktiv verden, der i sin form gentager byens mange perspektiver.

Salman Rushdie har selv beskrevet sine tre romaner *Midnatsbørn*, *De sataniske vers*, og *Maurerens sidste suk* som en Bombay-trilogi, og det benævnte fællestræk kan både læses rent bogstaveligt og i det paradoksale blik, som byen afføder. Bombay er således i den første roman i rækken barndommens by i tiden efter uafhængigheden,

og i den sidste roman nutidens moderne Bombay. Heroverfor er storbyen i De sataniske vers i højere grad London: Bombay er begyndelsen og slutningen for de to hovedpersoner, Gibreel Farishta og Saladin Chamcha, mens London er stedet for deres metamorfose og samtidig et sted, der, som alt andet i *De sataniske vers*, indeholder et dobbeltbillede. Repræsentationen af London er således ganske konkret kortet i turistens bibel *London A-Z*, men også den perspektivforvrængning, som målestokforholdet uundgåeligt afstedkommer: Midt imellem drømmen som Ærkeenglen Gabriel og virkeligheden som skuespillerstjernen Gibreel Farishta vandrer en af de to hovedpersoner gennem byen:

Atlaset i hans lomme var hans operationsplan. Han ville frelse byen felt for felt, fra Hockley Farm i det nordvestlige hjørne af det kortlagte område til Chance Wood i sydøst [...] Men i sit for-dærv nægtede byen at underkaste sig korttegnernes herredømme, og den ændrede form, som det passede den, ganske uden varsel [...] Visse dage hændte det, at han drejede om et hjørne for enden af en mægtig kolonnade bygget af menneskekød og dækket af hud, der blødte, når man kradsede i den, og pludselig stod i en ikke kortlagt ødemark, i hvis fjerne udkant han kunne se store, velkendte bygninger, Wrens kuppel, Telcom Towers høje metalliske tændror, som smuldrede i vinden som sandslotte [...] I dette pandæmonium af syner hørte han ofte latter: byen hånde hans afmagt, afventede at han skulle overgive sig, indse, at det, der fandtes her, var hinsides hans fatteevne [...] Han vandrede gennem et forvirrende mylder af sprog. Babel: en sammentrækning af det assyriske "babilu". "Guds port". Babylondon.⁶

Til storbyens konkrethed hører det paradoksale blik, som er den formmæssighed, romanen gentager, ikke alene som et egentligt sted, men også i kraft af fortællingens perspektiv.

Både *Midnatsbørn* fra 1980 og *Maurerens sidste suk* fra 1995 gør brug af en selvbiografisk rammefortæller, et jeg, der så at sige holder sammen på de digressioner, kronologiske spring og enorme persongallerier, der er karakteristiske for forfatterskabet. I *Midnatsbørn* er det et jeg, der ikke blot fortæller sin egen og Indiens nyere historie, men også fortæller den til Padma, der er indskrevet i fiktionen som lytter. I konstruktionen ligger der en narration, som den lyttende og dermed også læseren hører om, altså i fortællertiden, hvilket legitimerer en narration, som lytteren og læseren hører på, altså i den fortalte tid.⁷ Denne udsigelsens fortalhed i selvfrestillingen er vital for rammefortællerens eksistens; samtidig med, at den nye nation i bogens forløb splittes af borgerkrig, grænsekrig, delstaters oprettelse og løsrivelse, krakelerer fortælleren i bogstaveligste forstand; han må simpelthen fortælle sit liv

for at hænge sammen og skærer dermed historien i stykker for at få den til at passe på sig selv. Men mens fortællingens konventioner nok illuderer en sammenhæng, kan tvivlen på samme skabe revner og sprækker; skår som ikke passer ind i mønstret.

I *Maurerens sidste suk* er der ligeledes tale om et memorerende jeg, der samler fortællingen, men her i et påtvunget og dermed nødvendigt tilbageblik. Som i alle tre romaner spiller *Tusind og Én Nat* en fremtrædende rolle; Moraes Zogoiby, Maureren, er ligesom Sheheradzade blevet dømt til at fortælle for at udskyde døden.

Men hvor begge de foregående jeg-fortællere indgår som personer i fiktionernes univers, og dermed bliver fiktionernes fortællende instans, er jeg'et i *De sataniske vers* ingen medspiller, men tilsyneladende den alvidende fortæller selv, der konstant stiller spørgsmål både ved værket og til sin læser:

Hvem er jeg?

Hvem er der ellers? (p.14)

Saladin Chamcha og Gibreel Farishta er begge indere fra Bombay og passagerer ombord på Bostan, Afgang AI-420 på vej til London, da maskinen bombes af sikhiske flykaprere "nioogtyve tusinde og to fod" (p. 13) over Den Engelske Kanal. Med hovedet mellem hinandens ben styrter de to mænd mod jorden, men på mirakuløs vis eller ved viljens kraft, og ikke mindst ved at flapre med armene og synge i vilden sky, sagtnes faldet indtil "de to til sidst svævede ned mod Kanalen som papirstumper i en blid brise." (p. 9)

IV

Således hovedkulds indledes *De sataniske vers* med et fortællende fald, der nok peger på sine kommende hovedpersoner, men også på sin egen vertikale forms nedkomst. Helt konkret starter romanen i himlen over Den Engelske Kanal og fortsætter nedad mod stranden, hvor de to mænd lander. Det vil sige, at fortællingen fremstilles vertikalt i rum snarere end i en horisontal linie; en konstruktion som bliver den form, romanen antager.

Hvordan kommer nyt til verden? Hvordan fødes det?

Hvilke sammensmeltninger, overførelser, forbindelser er det gjort af?

[...]

Er fødsel altid et fald?

Har engle vinger? Kan mennesker flyve?

(p. 18)

Disse spørgsmål er naturligvis stillet af jeg-fortælleren,

men i stedet for at gøre sig til ophavsmand for de to mænds fald og overlevelse, peger jeg'et i første omgang blot på sin distancerede position, der tillader iagttagelsen:

Jeg kender selvfølgelig sandheden. Jeg så det hele. Foreløbig gør jeg ikke krav på hverken allestedsnærvær eller almagt, men så meget kan jeg da klare, håber jeg. Chamcha ville det, og Farishta gjorde, hvad der blev villet. Hvem af dem gjorde miraklet? Hvad var det for en slags sang, Farishta sang? Var den englelig eller satanisk? Hvem er jeg? (p. 20)

Jeg'et stiller sig således på afstand af det fiktive univers, men kun for så vidt, at jeg'et som fortællende instans ikke forsøger at skabe en narrativ, altså linær, sammenhæng i faldet, "for når man kaster alting op i luften, så bliver alting muligt". (p. 15) De mulige årsagssammenhænge, som traditionelt skaber helhed ud af de enkelte dele, bliver ved jeg'ets spørgsmål udsat eller betvivlet:

Spørgsmål: Hvad er det modsatte af tro?

Ikke vantrø. Alt for endeligt, vist, lukket. I sig selv en slags tro. Tvivl.
(p. 104)

Chamcha og Gibreel er begge skuespillere, hvilket i bogstaveligste forstand vil sige, at de har ageret i ly af illusionens kraft. Gibreel i form af maskerede roller som Indiens mange guder, og Chamcha i form af kropsløse stemmeimitationer. Deres fald fra himlen medfører en metamorfose, hvor de før så afgrænsede verdener mellem virkelighed og illusion flyder sammen. Eller som det fremstilles i romanen, bytter Chamcha og Gibreel karaktertræk og bliver to sider af det samme selv:

Én mands ånde blev sød, mens en andens ved et lige så stort modsat mysterium blev sur. Hvad havde de ventet? Når de sådan faldt ned fra himmelen; havde de måske forestillet sig, at der ikke ville være nogen bivirkninger? Højere Magter havde interesseret sig for dem, det burde have stået dem begge klart, og den slags Magter (det er naturligvis mig selv, jeg taler om) har en drillesyg, nærmest letfærdig måde at omgås styrtende fluer på. Og en ting mere, lad os bare få det helt på det rene: store fald forandrer folk. Mener I, at de faldt langt? (p. 147)

Chamcha får horn og hale og en dårlig ånde, mens der over hovedet på Gibreel viser sig en gylden glorie. Strukturelt i romanen viser dobbeltheden sig som to fortælleplaner, der veksler mellem Gibreels to verdener af drøm og virkelighed, i den ene som Ærkeenglen Gabriel og i den anden som den genopståede skuespiller Gibreel Farishta, der ind imellem rammes af paranoid skizofreni.

Men dobbeltheden signaleres også sprogligt i sammenblandingen af de to mænds navne "Gibreelsaladin Farishtachamcha" og af adjektiverne "engledjævlske", som samtidig er en sproglig sammentrækning, der optræder adskillige gange i romanen i enten faste udtryk eller i udtryk, hvis enkelte ord ikke opdeles i individuelle meninger: "hvorihelvede hvemi hvadi trokkedukanstikkemigblåriøjnene hvorvoverdu luderluderluder." (pp. 472-73) Men den modsatte bevægelse findes også i Gibreels sidste desperate forsøg på at forklare sig, hvor der er dobbelt mellemrum mellem ordene i sætningerne.

Selvfølgelig ville det umiddelbart give mening at analysere disse sproglige misformninger ud fra en skriftsteamatisk problematik, men hvad der er mere interessant er, at sproget er tæt forbundet med den fysiske krop. Transmutationen af deres krop overføres på sproget og omvendt og bliver strukturerende for romanens form, idet sproget selv kommer til at besidde en sanselig materialitet, som rækker hinsides den fiktionelle verdens ramme. Dette hinsides peger dog ikke i retning af en evig tabt betydning, men på sin egen repræsentation, i den forstand, at den ikke foregiver at repræsentere en verden, men at præsentere en verden, at frembringe den. Dette er tydeligt i de sidste linier af *Maurerens sidste suk*, hvor skrevne ord ikke læses, men berøres:

Øverst på denne gravsten er der tre udviskede bogstaver; mine fingerspidser læser dem for mig. R I P.⁸

Eller i *De sataniske vers*, hvor et kapitel bærer titlen "Elloven Deeowen", der skiller bogstaver fra hinanden og skaber både ny mening og en perceptuel materialitet, idet den virkelige verdens læser tvinges til at føje lyd til det skrevne sprog, samtidig med at et virkeligt sted fiktionalliseres, London.

De sproglige misformninger og kroppenes metamorfose sker altså i kraft af fortællingens fald eller vertikaltitet, som vender op og ned på grænserne mellem drøm og virkelighed, mellem lethed og tyngde, mellem Chamcha og Gibreel, og en figurering af dette er Bahktins analyse af det groteske hos Rabelais, hvor den groteske krops topografi transformeres og åbnes for udvekslinger med verden:

Den groteske krop [...] er en krop som er i færd med at blive til: Den er aldrig afsluttet, aldrig fuldendt; den bygges hele tiden, skabes, og bygger og skaber en anden krop; ydermere sluger kroppen verden og sluges selv af verden.⁹

Grænserne mellem verden og krop opløses gennem kroppens konveksiteter og åbninger; kroppen sluger verden - æder den - og i det, den udskiller: lort, urin, snot, sved,

tårer, sperm og ved fødsel ligger muligheden for genskabelse. Udskillelsen har således som masse, som del af verden, kropslig karakter og forbinder kroppen til verdens elementer, men forholdet er samtidig en karnevalistisk inversion af et hierarkisk verdensbillede. Denne inversion relaterer Bakhtin til en værdiombrydning mellem den groteske krops øvre og nedre dele, og som sådan mellem høj og lav, hvilket blandt andet betyder, at menneskekroppen sættes som relativt centrum for et nyt verdensbillede. Inversion og værdiombrydningen er således forudsætningen for den genskabelse, som den groteske krop gestalter.

V

I sin artikel om romanen skriver den pakistanske kritiker Ishrat Lindblad, at splittelsen mellem de to fortælleplaner i romanen har et klart kunstnerisk formål, idet fortællingen i den 'virkelige verden' er centreret omkring heltens identitetssøgen, samtidig med at 'drømmens verden' sætter tvivl ved denne søgen: "Ved at skifte mellem en singularer og en pluralistisk narrationsform bruger Rushdie sin fiktion til at sige noget om pluralismens kraft. Mediet kan i denne roman i sandhed siges at være budskabet."¹⁰ Samtidig påpeger Lindblad, at narrationsens kerne i en identitetssøgning tydeligt viser sig tidligt i romanen med den alvidende fortællers spørgsmål "Hvem er jeg?"; et spørgsmål der igen forbindes med metamorfosen "For at fødes på ny [...] så må man først dø." (p. 13) De to hovedpersoner, der mirakuløst overlever, får et nyt liv i en ny verden, hvilket præsenteres i et fyrværkeri af henvisninger til skabelse, fødsel og genfødsel: Fx. er deres fly "Bostan" navnet på en af paradisetts haver; miraklet eller katastrofen sker nytårs morgen; braget fra eksplosionen sammelignes med det oprindelige *big bang*, "et miniature-ekko af tidens fødsel" (p. 14); og selve flyet bliver beskrevet som "en frøbælg, der giver sine sporer fra sig, et æg, der røber sin gåde" (p. 14), et billede, der forstærkes af Chamcha's forestilling om flyvemaskinen, første gang han rejste til England: "en flyvemaksine var ikke et flyvende moderskød, men en metallisk fallos, og passagererne var spermatozoer, der ventede på at blive udgydt." (p. 51) Desuden rummer romanen et utal af referencer til tallet syv, der således kan henvises til de syv skabelsesdage og til de syv lag af erkendelse i både buddhismen og islam, førend man når himmelen. Der gives også en direkte henvisning til den kristne skabelsesbetragtning: "I begyndelsen var ordet." (p. 317)

Lindblad læser således i det selvbetvivlende spørgsmål "Hvem er jeg?" alene en identitetssøgen, som bestyrkes af de mange henvisninger til fødsel og genskabelse, men i denne optik bliver fortællingens eget fald uden betydning. Heroverfor mener jeg, at sprogets regenerative

kraft derfor snarere afspejler den groteske krops topografi. Den lineære fortælling sprænges og værdiombrydes, idet faldet så at sige rejser fortællingens linie op og sender de to hovedpersoner hovedkulds ned fra himlen, indtil "de endte med at omfavne hinanden hoved-mod-hale, og kraften i deres kollision kastede dem af sted, tumlende rundt og rundt, og lod dem udføre deres tvilling-vejr-mølle hele vejen ned gennem det hul, der førte til Eventyrland." (p. 16)

Faldet er samtidig en ombrydning af betydning, idet Gibreel og Farishta i kraft af deres metamorfoser nok tilskrives gode og onde karaktertræk, men eftersom jeg-fortælleren udgør fortællingens perspektiv, er spørgsmålet, hvem er god og hvem er ond?:

Da disse distinktioner nødvendigvis må hvile på den tanke, at jeg'et (ideelt set) er homogent, usammensat, "rent" - en aldeles vanvittig tanke! - kan de ikke, må de ikke, være tilstrækkelige. Nej! Lad os hellere sige noget endnu vanskeligere: at ondskaben måske ikke ligger så langt under vore overflader, som vi ellers godt kan lide at sige, at den gør. - At vi faktisk *naturligt* falder i retning af den, at det altså *ikke strider mod vor natur*. (p. 456)

Sprogligt underbygges dette betydningsskred i brugen af en række ord, som skrives ens, men hvis betydning omsættes i sammensætningen med andre ord - fx. stjerne, filmstjerne, stjernesky, søstjerne. Eller ordet 'fald' eller 'falde', der kan alludere til syndefaldet, men som også er de to hovedpersoners fald fra himmelen. Ordet gentages i et utal af faste udtryk og bringer ved sin konkrethed døde metaforer, som bruger verbet 'at falde', til live: falde i staver, regnen falder, snefald, at falde på knæ, tæppefald, falde i søvn. Det er således ikke ordenes betydningsmæssige iklædning, der repræsenteres, men i højere grad deres mulige konkrete indhold, der præsenteres, fx. i faldet. Efter at flyet er knækket midt over falder Chamcha og Farishta i et luftrum, hvor

Over dem, bag dem, under dem i det tomme rum hang der flystole, stereohovedtelefoner, serveringsvogne, transportsygeposer, indrejsetilladelser, toldfrie videospil, tressebesatte kasketter, papkrus, tæpper, iltmasker. Desuden - der havde nemlig været ikke så få indvandrere om bord, ja faktisk et ganske pænt antal hustruer, som af rimelige embedsmænd, der passede deres arbejde, var blevet krydsforhørt om længden af og eventuelle særlige kendetegn ved deres ægtemænds genitalier, og et passende antal børn, hvis legitimitet de engelske myndigheder, som altid ganske rimeligt, havde draget i tvivl - desuden hang der altså, blandt resterne af flyet, og lige så splintret og lige så absurd, et sjælens vraggods, knuste minder, aflagte jeg'er, udrevne tungemål, krænkede privatliv, uoversættelige ordspil, udbrændt fremtid, tabt kærlighed og den glemte betydning af

tomme, rungende ord som *land, høre til, hjem*. (p. 14)

Det vil med andre ord sige, at de fysiske love, der gælder for ting og kroppe såvel som for narrationen, er ophævet. Bogstaverne flyver op fra orderne og falder ned på nye pladser, kroppen og narrationen indtager almindeligvis umulige positioner, og herved bliver ordenes, kroppenes og fortællingens materialitet synlig.

VI

De sataniske vers lukker sig således ikke om sig selv som et singulært, ensidigt litterært udtryk, men romanen relativiserer heller ikke singulariteten med et pluralistisk udtryk, hvilket ville fastholde dens fald i en dualistisk snarere end i en paradoksal eller i en tvivlens konstruktion. Der er ikke tale om, at romanen forudsætter en identifikatorisk eller enhedspræget læser, hvis læsning den dekonstruktivt eller postmodernistisk bryder op og spreder i en eller anden abstrakt pluralitet. Den groteske krops topografi, som gestaltes i de to hovedpersoners metamorfose, gentages i romanens strukturerende form, idet fortællingen falder, og alverdens ting og fænomener bogstavelig talt kastes op i luften. I det uordentlige felt af elementer, der således kommer til at cirkulere i værkets rum (man må forestille sig romanen i tre dimensioner), materialiserer sig betydningsrelationer ikke blot mellem ting, der ligger til højre eller venstre for hinanden, men også mellem det, der ligger neden under og oven over hinanden, eller skråt oppe eller nede; både mellem konkrete ting og mellem konkrete ting og abstrakte tanker, og følgelig mellem værk og verden. Det litterære værk fremstår i sig selv som en grotesk form for roman, der stikker sine misformede, monstrøse træk ud i verdenen omkring sig, idet der etableres en forbindelse mellem sproget og den fysiske krop, hvilket medfører, at sproget selv opnår en sansemæssig materialitet, der rækker hinsides den fiktive verdens rammer og hinsides spørgsmålet om en positiv referentialitet. Og denne sansemæssige materialitet overføres til romanernes spatiale strukturering i kraft af det narrative fald.

Den forvrængede kortlægning af luftrummet over Den Engelske Kanal afdækker med andre ord en formmæssig indeksikalitet snarere end blot at være en repræsentation af en bestemt virkelighed og viser en spatial afbildning af verden, og den kommer dermed til at vise en anden måde, hvorpå et liv kan relateres til en verden, dels fordi kortlægningens deskriptive effekt tillader et perspektiv indefra, snarere end den forudsætter et udefrakommende blik, dels fordi romanen således ikke frem-

står som en repræsentation af verden, men som en beskrivelse af en verden, der præsenterer sig for verdenen.

Mette Jørgensen er ph.d. og lektorvikar på Center for Europæiske Kulturstudier, Aarhus Universitet.

Noter:

- 1) Se Svetlana Alpers, *The Art of Describing: Dutch Art in the Seventeenth Century* [1983] (London: Penguin, 1989)
- 2) Syed Shahabuddin, "You did this with Satanic foresight, Mr. Rushdie" in *Times of India* 13. oktober 1988, citeret i Amin Malak, "Reading the Crisis: The Polemics of Salman Rushdie's *The Satanic Verses*" i *Ariel*, 20/4 1989, p. 185. Min oversættelse.
- 3) Fx. Patrick Parrinder, "Let's Get the Hell Out of Here" in *London Review of Books*, 29. september 1988, og Robert Irwin, "Original Parables" in *The Times Literary Supplement*, 30. september-6. oktober 1988.
- 4) Frederik Tygstrup, "Prosaens plan: Giles Deleuzes formforståelse og litteraturanalyse" i *Deleuze og det æstetiske*, 4 kutsiv redigeret af Niels Lehmann og Carsten Madsen (Aarhus Universitet, Æstetikstudier II, 1995, p. 182.
- 5) Tygstrup, p. 193.
- 6) Salman Rushdie, *De sataniske vers* [1988], på dansk ved Thomas Harder (Samleren, 1989), pp. 349-50, 489. Alle yderligere henvisninger er til denne udgave og er inkluderet i teksten.
- 7) Denne konstruktion af det selvbiografiske fortælleperspektiv er adopteret fra Per Stounbjergs artikel "Konstruktion og dekonstruktion af den selvbiografiske fortælling hos August Strindberg" i *Kritik* 94, 1991.
- 8) Salman Rushdie, *Maurerens sidste suk*, på dansk ved Thomas Harder (Gyldendal, 1995), p. 417.
- 9) Mikhail Bakhtin, *Rabelais and His World*, oversat til engelsk af Hélène Iswolsky (Bloomington: Indiana University Press, 1984), p. 317. Min oversættelse.
- 10) Ishrat Lindblad, "Salman Rushdie's *The Satanic Verses*: Monoism contra Pluralism" in *From Commonwealth to Post-Colonial*, redigeret af Anna Rutherford (Mundelstrup & Coventry: Dangaroo Press, 1989), p. 83. Min oversættelse.

Kap Det Gode Håbs kort over slaver og indfødte

Forskellen på race og etnicitet i Sydafrikas historie

Af Hjalte Tin

Når man rejste i Sydafrika, før apartheid blev afskaffet i 1994, kunne man komme ud for den sælsomme oplevelse at krydse en international grænse midt inde i landet. Hvis man for eksempel kørte fra Cape Town østpå langs det Indiske Ocean mod Durban, ville man efter tusind kilometer komme til en stor grænseovergang med tolde-re, forskellige flag og bomme ved floden Kei, der adskilte Eastern Cape i The Republic of South Africa fra The Republic of Transkei. Andre steder, som på den smalle vej R726, der snoede sig gennem bjergene fra Zastron i The Orange Free State til Sterkspruit i Transkei, ville man bare passere et lille skilt i vejkanen og rasle over en

kvægrist. Men hvor man end krydsede fra "republikken" ind i et hjemland, ville man bemærke, at pigtråden, der indhegnede alle hvide gårde, pludselig ophørte. Inde i hjemlandet var der ingen pigtråd, og kvæget strejfede frit om på den fælles jord, mens jorden uden for hjemlandet var privat ejendom og indhegnet. Men hvad grænsen egentlig adskilte, stod ikke ganske klart. Var der tale om stater, racer, etniske grupper eller privat ejendom?

Apartheid var på mange måder det ekstreme kortlægningsprojekt. Alle sociale relationer blev oversat til spatiale relationer, og mennesker blev adskilt med vold og magt for at passe til de ideologiske kort. Hjemlandene var kun et element i den store adskillelse. I denne artikel vil jeg udelukkende beskæftige mig med hjemlandene, dvs. apartheid på landet, og ikke med den uhyre komplekse adskillelse i byerne, selvom de to dele selvfølgelig hang sammen. Apartheid på landet eksemplificerer formodentlig tydeligst det store kortlægningsprojekt, mens apartheid i byerne var en kæde af undtagelser fra den "rene" adskillelse, bl.a. omfattede den yderligere to "racer", de "farvede" og asiaterne. I dag er apartheid afskaffet, men fastsættelsen af grænser mellem republikken og hjemlandene lever stadig videre i de dramatiske forskelle i fysiske og sociale levevilkår i de tidligere hjemlande og resten af Sydafrika. Det er imidlertid ikke det problem, jeg vil diskutere i denne artikel.

Mit ærinde er forskellen mellem race og etnicitet. Min hypotese er, at hjemlandsgrænsen i Sydafrika gemmer nøglen til at forstå forskellen, ja modsætningen, mellem race og etnicitet generelt. Det er netop i grænsens forskellige spatiale betydninger, at denne forskel klarest kommer til udtryk. For at komme på sporet af forskellen mellem race og etnicitet må vi bevæge os bagud, kortblad for kortblad, til det punkt i historien, hvor Jan van Riebeck grundlagde kolonien på Kap Det Gode Håb i 1652.

1976: Black Nations

Det første kort (Fig. 1) viser Sydafrikas ti hjemlande. Umiddelbart vil man lægge mærke til, at de fleste hjemlande ikke er sammenhængende områder, men små og store "øer", alle sammen i den østlige halvdel af landet. På grund af det sydlige Afrikas klima med regn mod øst

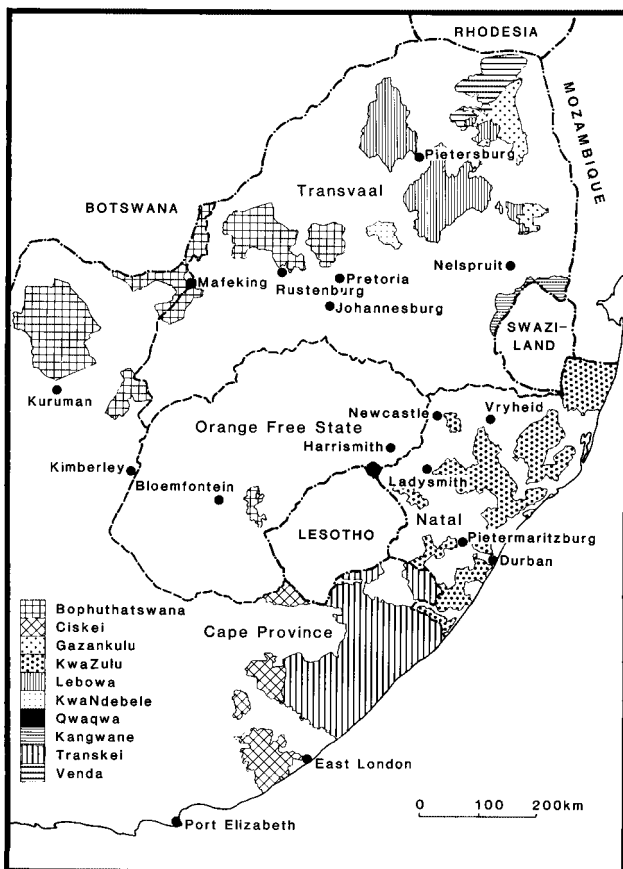

Fig. 1

og ørken mod vest var det nemlig her, de sorte før-koloniale stater havde ligget. I 1976 var tiden kommet til den endelige virkeliggørelse af Hendrik Verwoerds (premierminister 1958-66) vision om The Grand Apartheid med vedtagelsen af loven om Transkeis selvstændighed. Transkei, der er på størrelse med Danmark og det territorielt mest sammenhængende hjemland, var udset til at være det første i rækken af fremtidige "selvstændige" hjemlande, som ved at fjerne alle sorte skulle skabe et rent hvidt Sydafrika. Apartheid opretholdt en streng, legalistisk selvforståelse, og den uhørte ophævelse af flere millioner sydafrikaneres borgerret blev vedtaget efter alle parlamentarismens regler - bortset fra den ikke uvæsentlige "detalje", at sorte ikke havde stemmeret. Loven stipulerede, at "alle efterkommere af Transkeiske borgere og alle personer, der etnisk, kulturelt eller på

nogen anden måde var forbundet med enhver stamme i Transkei", skulle betragtes som borgere af landet Transkei og dermed ikke længere som borgere i Sydafrika, uden hensyn til hvor de måtte være født, bo og arbejde; der ville ikke blive mulighed for at vælge mellem Sydafrika og Transkei. Pas, grænsekontrol og stramme restriktioner på ind- og udrejse af Sydafrika blev indført, og Transkei fik en ambassade i Pretoria.

Verwoerd og hans efterfølger John Vorster havde været i stand til at sælge ideen om, at Sydafrika bestod af separate nationer til næsten alle hvide og derefter hæfte diskursen om national selvbestemmelse på apartheidpolitikken. Apartheid byggede på den i sidste ende selvdestruktive selvmodsigelse, at de sorte tilhørte fremmede nationer beliggende uden for det "egentlige" Sydafrika, og samtidig som individer kunne være tilstede og udbyttes

SPROGFORDELING

1	Afrikaans	18,3%
2	English	10,9%
3	Sindale	1,5%
4	Shangana-Tsonga	4,6%
5	North Soto	
6	South Soto	19,3%
7	Swazi	3,1%
8	Twana	4,6%
9	Venda	0,4%
10	Xhosa	8,1%
11	Zulu	26,9%
	Asian languages	0,1%
	Other	2,2%

Kilde: Illustrated Atlas of Southern Africa
Reader's Digest, 1994, p. 46

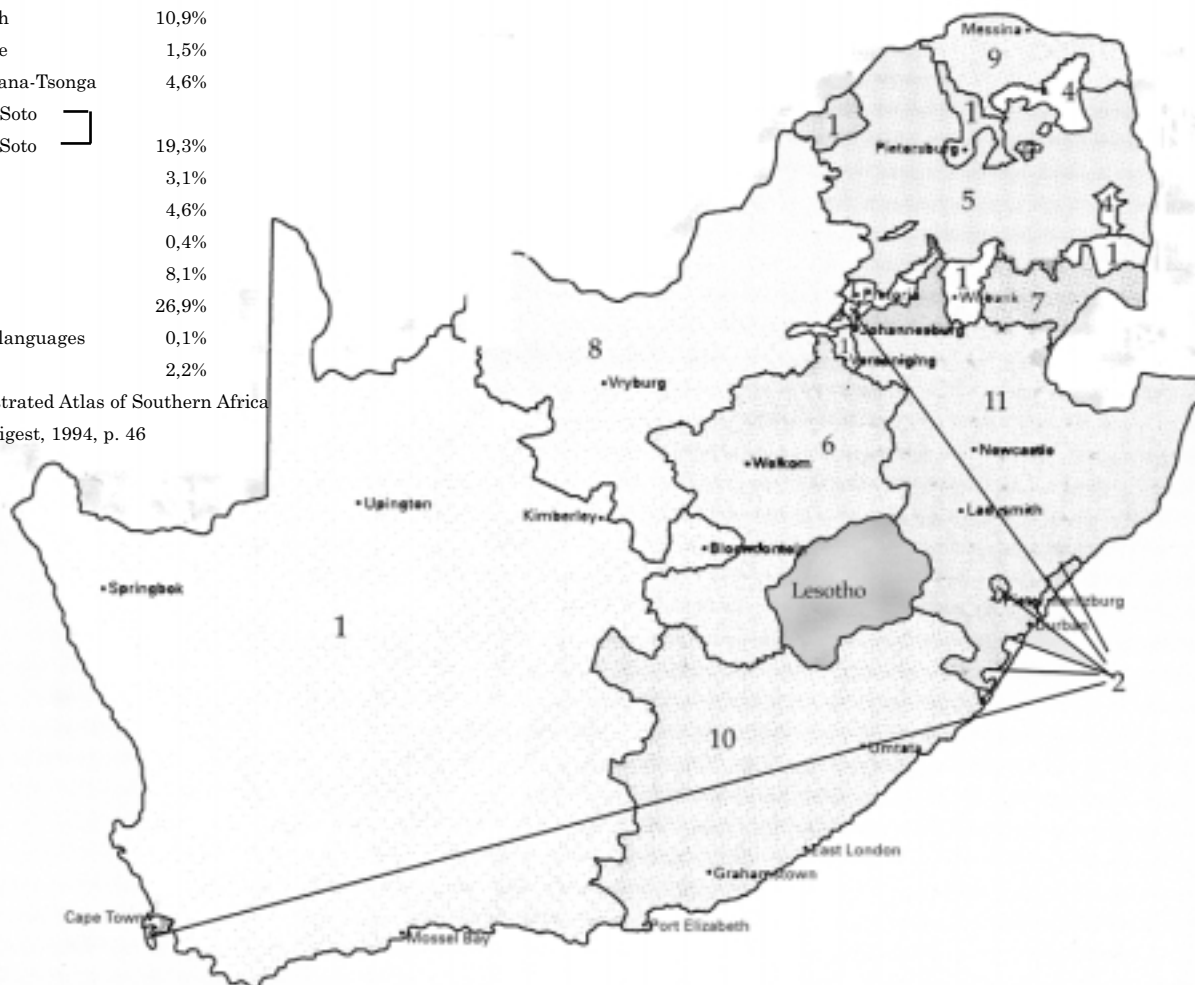

Fig. 2

overalt på den hvide side af grænsen. De fleste hvide vælgere accepterede forbavsende velvilligt forestillingen om, at deres hvide nation smukt tilstod en afrikansk nation dens velfortjente selvstændighed, selvom konsekvensen var en dramatisk udhuling af det nationale territorium. Men når en stat frivilligt giver afkald på territorium, skyldes det næsten altid, at den er konfronteret med et større onde. For apartheid var det frygten for, at de sorte skulle oversvømme det hvide Sydafrika. Den trussel blev anset for at udgøre et større onde end det beklagelige forhold at måtte give afkald på nationalt territorium. I aviserne diskuterede de hvide "problemet med den sorte oversvømmelse", mens de fuldt og fast fortsatte med at tro, at de levede i et hvidt Sydafrika.

Med den dramatiske pointering, som Sydafrikas historie er så fuld af, blev den selvgode fiktion om det delte Sydafrika smadret af de sorte skolebørns opstand i Soweto uden for Johannesburg, den 16. juni 1976, kun to uger efter at loven om Transkeis selvstændighed var blevet vedtaget af parlamentet i Cape Town. Transkei blev i al stilfærdighed selvstændigt den 26. oktober 1976, efterfulgt af flere hjemlande de følgende år. Men ingen lande i verden anerkendte nogensinde denne "selvstændighed". Visionen om Grand Apartheid lå begravet i de forfulede ruiner i Soweto. Opstanden kostede næsten tusind mennesker livet og varede seks måneder.

1959: Bantu Tribes

Det andet kort (*Fig. 2*) viser sprogområder i Sydafrika. Loven om Transkeis selvstændighed havde ikke trukket nye grænser, men ophøjede en eksisterende grænse til status af international grænse. Flere årtiers akademisk forskning lå bag planen for den totale de-nationalisering af hele Sydafrikas sorte befolkning, indeholdt i Hendrik Verwoerds Promotion of Bantu Self-Government Act fra 1959. Bantoekunde, som den nye antropologiske videnskab blev kaldt på de Afrikaans-talende universiteter, havde siden 1930'erne produceret antropologiske definitioner på de indfødte stammer. Man var overbevist, sammen med datidens toneangivende internationale forskning, om en naturgiven eller historisk funderet oprindelse ("essens"), som delte den afrikanske befolkning op i "stammer". Sprogene var den vigtigste markør af denne formodede etniske essens. Bantusprogenes familier blev opdelt i ti undergrupper eller nationale enheder: Pedi eller Nord-Sotho, Basutho eller Syd Sotho, og Tswana eller Vest Tswana; Nguni blev opdelt i Xhosa, Zulu, Swasi, Sangaan, Nord Ndebele og Syd Ndebele; den tiende gruppe var Venda. Apartheids kortlæggere hævdede nu, at der eksisterede en eksklusiv identitet mellem hver stammes (dvs. lingvistiske gruppes) essens og land. Men hvor var der en sand identitet mellem land og individuel

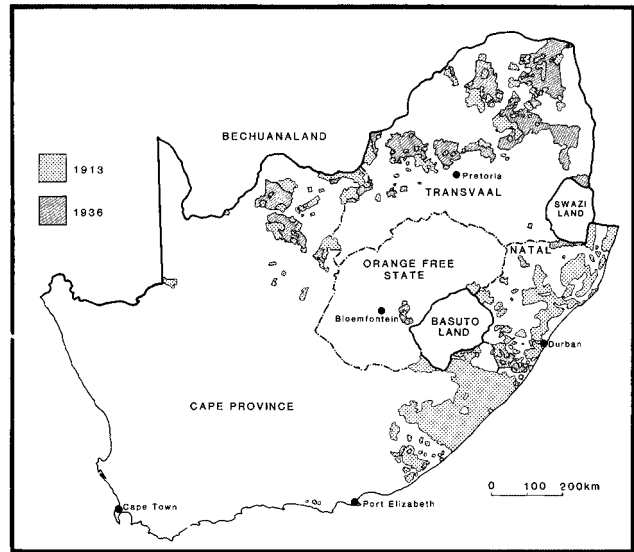

Fig. 3

essens? Antropologiens og sprogvidenskabens svar så fine ud på kolorerede vægkort, men enkeltindivider var blandede, flyttede rundt, talte flere sprog og passede på mange andre måder ikke med Apartheids kort. Statsmagten kunne dog tvinge folk til at overholde deres essens. Fra 1960 til 1983 blev 1,7 millioner mennesker tvangsfjernet fra det hvide Sydafrika og dumpet i genbo-sættelseslejre i hjemlandet for deres påståede etniske essens. På trods af den vold, de hvide udøvede, og den lidelse, de sorte derved blev påført, levede majoriteten af alle sorte i 1976 stadig i områder, der skulle forestille at være hvide. Men ikke nok med det, de fleste af dem, der boede i det "sorte" Sydafrika, boede ikke i deres "eget" hjemland; i alt var kun 41,8 procent af den sorte befolkning hjemmehørende i deres efter loven "rigtige" hjemland.

Men hvis sprogkortene passede dårligt med den sammensatte virkelighed, så passede de forbavsende godt med en anden geografi. De angiveligt sprogbase-rede kort definerede den geografiske indespærring af den afrikanske befolkning i hjemlande. Men det sydvestlige Sydafrikas oprindelige indbyggere, som taler Khoisan og ikke et Bantu-sprog, fik besynderligt nok ikke tildelt et hjemland. Denne slående undtagelse bestyrkede mistanken om, at sprogkortene kun i anden række viste sprog, men i første række noget ganske andet, nemlig privat ejendom.

1913: Native Tribes

Det tredje kort (*Fig. 3*) viser ejendomsretten til jorden deklareret med The Land Act i 1913. Som vi så, havde loven om Transkeis selvstændighed i 1976 ikke trukket

nye grænser på jorden, men vist tilbage til loven fra 1959. Men denne lov havde heller ikke trukket nye grænser, men med meget små ændringer vist tilbage til grænser, som eksisterede i 1913. Da blev den første, store lov om landets deling mellem hvide og sorte vedtaget i det dengang kun tre år gamle, selvstændige Sydafrika. Hjemlandenes grænser var ikke bestemt af Grand Apartheids vision om afrikanske nationer eller af Bantoeekundes kortlægning af etnicitet og sprogområder, men var tværtimod tilpasset de grænser, som den koloniale erobring og konsolideringen af hvide landejendomme havde skabt i det 19. århundrede. Grand Apartheid og Bantoeekunde havde lagt deres store kort hen over privatejendommens utallige matrikelkort. I The Land Act fra 1913 blev f. eks. én reservatgrænse i East London District pertentligt defineret således: "East London District: Newlands Locations; St. Luke's Mission; Portions of farms 12S. and 11S. falling in this district and forming part of the Moiplats Location; Kwelea Location, comprising Farms 2W....."

Missions og Locations var områder reserveret til hvide missionærer og lokale administratorer for sorte bosættelser. Med største omhyggelighed definerede lovens appendiks hvert eneste reservat ud fra de tilgrænsende hvide landejendomme. Omkring 1905 var opdelingen af Sydafrikas landområder mellem sorte og hvide stort set tilendebragt. Reservaterne udgjorde 7,8 procent af Sydafrikas totale areal. Resten var hvid privat og statslig ejendom. Denne tingenes tilstand blev kodificeret med The Land Act i 1913, som bl.a. forbød hvide at eje jord i reservaterne, hvad der ikke betød meget, og sorte at eje jord og fast ejendom uden for reservaterne. 23 år senere i 1936 blev loven opdateret, og sorte fik nu tildelt ca. 13 procent af Sydafrika, en procentsats der holdt helt op til apartheidens afskaffelse.

The Land Act benyttede private ejendomme til at kortlægge racernes og stammernes territorier. På den hvide side af grænsen kortlagde loven privat ejendom, mens det på den sorte side var stammens rum, der blev kortlagt af den samme grænse. Denne dobbelthed blev også reflekteret i lovens centrale, dobbelte definition af The Native: "Native shall mean any person, male or female, who is a member of an aboriginal race or tribe of Africa."

Denne tvetydige definition af de indfødte (ordet Native blev omkring 1950 skiftet ud med Bantu og omkring 1975 med Black i officiel Sydafrikansk regeringsdiskurs), som både race-bestemt ("aboriginal race") og etnisk bestemt ("tribe of Africa"), bibeholdt i al senere lovgivning, peger på en fundamental tvetydighed i den officielle forståelse af indfødt og rum. Jeg vil hævde, at denne tvetydighed er central for at forstå forskellen mellem racisme og etnicitet.

Reservatgrænsens mening var således tvetydig. Folk på den hvide side påstod, at grænsen var etnisk-adskillende, mens folk på stammesiden hurtigt forstod, at grænsen var race-adskillende. Reservatet var et rum for personer i en mellemposition; det var ikke fuldt indlemmet i det sydafrikanske samfund, men samtidig indelukket i de hvides udbytningshuse. Ironisk betød denne ikke-spejling hen over reservatgrænsen, at segregeringsdiskursen kunne kortlægge de afrikanske stammers rum, men ikke dens egen races rum. Når den hvide mand fra sin farm skuede ind i reservatet, så han ikke først og fremmest sorte mennesker, han fik ikke øje på sin egen modsætning, men noget andet, nemlig et rum befolket med en bestemt stamme, et rum defineret ved en etnisk essens. Men når f.eks. en Xhosa skuede fra Transkei ind over reservatgrænsen, så han den hvide mands farm, ikke en anden stammes område, men racebetinget, privat ejendom. Han betragtede det rum, hvor en lov bestemte, at kun hvide måtte eje jord. Og samtidig det sted han igen og igen måtte tage til for at få arbejde. Den sorte befolkning var aldrig i stand til at brødføde sig selv på reservaternes overbefolkede, udpinte og dårlige jord. Det afrikanske stammeliv i reservatet var og blev en fiktion.

1652 - 1838: The Slave

Det fjerde kort (Fig. 4) viser Kapkoloniens ekspansion. Apartheid er et *afrikaans* ord, som nationalisternes valgsejr i 1948 gjorde verdenskendt. Hjemlandene var dog kun den sidste udgave af fiktionen om race og etnicitet: At der på den ene side eksisterede et hvidt Sydafrika

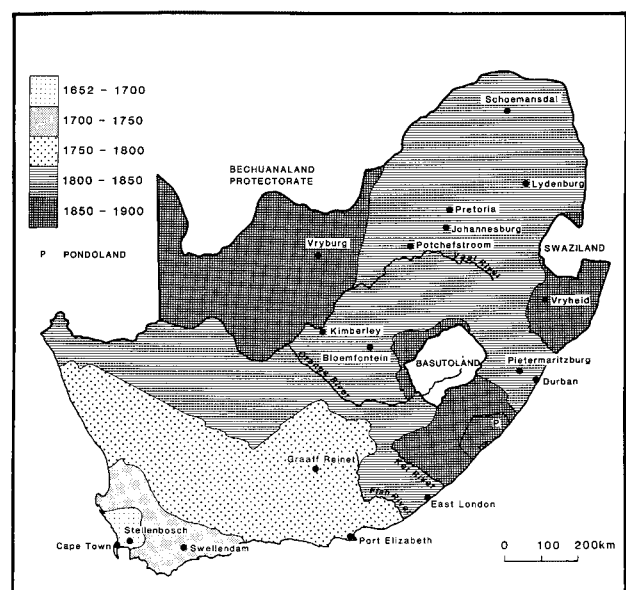

Fig. 4

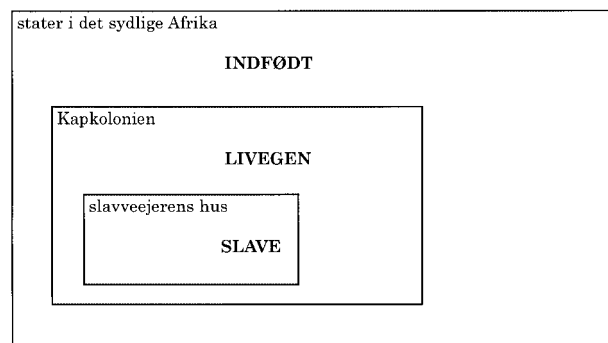
uden for stammernes områder og på den anden side et stamme-Afrika uden for det hvide Sydafrika. De engelsktalende partier havde længe talt om segregering og kortlagt reservater; landområderne var de samme. Segregering blev først afprøvet i The Eastern Cape og Natal, som sammen med de to Boer republikker Transvaal og Oranje Fristaten var de fire koloniale enheder, der kom til at udgøre Sydafrika ved dannelsen af Unionen i 1910. Kun i det frugtbare østlige Sydafrika havde der været relativt folkerige sorte stater, og her udgjorde de hvide minoriteten og de sorte majoriteten i modsætning til det tørre tyndtbefolkede Western Cape, hvor raceforholdet var omvendt. Her udgjorde de hvide majoriteten. Allerede omkring midten af det 19. århundrede påbegyndte Natal's guvernør Sir Theophilus Shepstone kortlægningen af den første grænse mellem de hvide landejendomme og de planlagte afrikanske reservater i Natal. Markskellet for de private, hvide (land-) ejendomme fik deres dobbelte funktion som grænse for reservater, hvor den indfødte befolkning i teorien blev tvunget til at bo, samtidig med at de forblev grænser for privat, hvid ejendom. Shepstone tvangsflyttede 90.000 afrikanere til reservaterne fra det, der nu blev deklareret hvid landbrugsjord, dog ikke uden modstand. En leder, høvding Langelibalele, blev dømt til livstidsfængsel på Robben Island for "opsætsighed", øen hvor en anden berømt afrikansk leder, Nelson Mandela, et århundrede senere blev indespærret med en dom på livstid.

Slaveriet blev ophævet i 1838 i den engelske Kapkoloni efter ordre fra London. Fra 1850 og fremefter udviklede de hvide kolonister to diametralt forskellige relationer til de indfødte: man forsøgte at assimilere, og man adskilte. Begge relationer tog selvfølgelig udgangspunkt i udbytning. I Kapkolonien var det første vigtige skridt mod assimilation den farveblinde, men ikke ejendomsblinde (!) valgret indført i 1853 og 1872. Assimilationens spatiale enhed var huset; valgretten fulgte ejendom, ikke sorte eller hvide individer som sådan. The Cape Town Kaffir, *Kapstads niggeren*, blev tilstået respektabilitet i de (få) tilfælde, han var husejer og skattebetaler. Det er afgørende at erindre, at de hvide udgjorde majoriteten (i 1875 bestod befolkningen i Kapstaden af 25.567 europæere og 19.236 ikke-europæere), og at assimilationen på ingen måde var ikke-racistisk, som Fader F.W. Fullers argument imod segregering og for assimilering gør helt klart: "Det er en stor velsignelse... at Kapstads niggeren kan tæmmes, trænes og tillæres kristne dyder." Dog brød Kapkoloniens assimilation sammen, og den første segregerede sorte *location* dvs. kommunalt opførte ghetto, blev etableret i Kapstaden i 1901, og i 1936 blev de sidste rester af sort valgret afskaffet. Det er ikke tilfældigt, at assimilationen blev forsøgt i slaveriets vigtigste område

The Western Cape. Det peger hen imod et helt andet rum end hjemlandet eller reservatet, nemlig huset, slaveejerens og patriarkens hus. Den ansete historiker Robert Shell skriver i sin bog om Kapstads kolonien:

At the beginning of the slave society at the Cape, there were two overriding rules: neither a European nor a native person could be enslaved. The former was custom, the latter law. While the law was not observed, allowing for the gradual and yet almost total enslavement of the Khoi by 1828, the custom of not enslaving people of European descent became more powerful than any law. (Shell 1994, p. xxxvii)

I kolonialismens morgenrøde på Kap Det Gode Håb i slutningen af 1600-tallet placerede de europæiske kolonister de fremmede i de tre forskellige roller, som Robert Shell nævner i det ovennævnte citat: de var enten indfødte, slaver eller livegne. Uden for den lille koloni var de afrikanske stammer en slags stater, om end af en ganske anden slags end kolonien og tydeligvis ikke nationalstater, hvad kolonien i øvrigt heller ikke var. Inden for koloniens grænser lå de store, slavedrevne landbrug. Fra et spatialt perspektiv pegede de sociale positioner - europæer, indfødt, slave og livegen - netop på disse to grænser: koloniens grænse med europæerne indenfor og de indfødte folk uden for grænsen, og på husets grænse, hvor europæerne og slaverne begge var inden for huset som medlemmer af slaveejerens store familie. Den indfødte var oprindelig uden for kolonien og levede i en afrikansk stat. Derimod omsluttede husets grænse, der markerede det private rum, både slaver og europæere, som begge var inden for husets grænse med det offentlige rum og ødemarken udenfor. Mellem disse to positioner for ikke-europæere, slaveejerens hus for slaven og den afrikanske stat for den indfødte, var den livegenes rum inden for koloniens grænser, men uden for slaveejerens huse. (Fig. 5) Når Shell i citatet ovenfor taler om, at Khoi'erne

(Fig. 5) De tre positioner for ikke-europæere i det 17. & 18. årh. sydlige Afrika.

blev gjort til livegne, registrerer han netop denne tredje position mellem slave og indfødt. Den livegne var ikke slave inden for huset, men heller ikke indfødt uden for kolonien. "Livegen" i Sydafrika skal ikke forstås med de historiografiske konnotationer fra Europas feudalisme. Der findes ingen specifik term, der dækker denne specielle ufrihed, og jeg har derfor fulgt Shell og brugt ordet "serf" og "enserfment" i deres mindre mundrette danske oversættelser. Den livegne levede inden for koloniens grænser sammen med europæerne, men i en mellemposition. Han levede ofte inden for husets vægge, men var ikke helt slave, og han levede ofte uden for huset uden derved at være helt fri. Der løber en lige linje fra denne position til reservatet og endelig til hjemlandet. Det er, som vi skal se, den etniske position.

Slaven i huset er derimod den racistiske position. Inden for det patriarkalske hus var slaven underkastet racistisk ulighed, præcis som kvinden var underkastet kønslig ulighed og børnene underkastet generationsulighed. Alle magtrelationerne mellem patriark, kone, børn og slaver var del af *domus, huset*. Dette historiske forhold leder Shell frem til en afgørende hypotese:

Could not the property relation in slavery be considered a derivative of the owners 'possession' of his own family, a relationship apparent in Roman Dutch law? In the Roman Dutch legal system, the free woman's minor status and the sanctioned usage of her body by men implicated that she, too, shared some of the powerlessness and property status of the chattel slave and that perhaps that circumstance was the true legal antecedent to slavery. The distinction between a wife and a slave in the early Cape was by no means obvious. (Shell 1994, p. 398)

Racismen adskilte således ikke hvide og sorte. Tværtimod var racismen en differentiering, der blev formet gennem nærværet i arbejdet, dvs. det nødvendige fysiske og praktiske samvær. Det patriarkalske hus var paradigmet for den racistiske verden. Oprindelsen til dette paradigme går mindst tilbage til den antikke verden og var del af den mentale bagage, kolonisterne bragte med sig til Afrika. Men for at plante racismen på Kap Det Gode Håb måtte europæerne bygge slavehuse, hvor de kunne bo sammen med de importerede slaver og udbytte dem. Racisme var en diskurs, der anvendte "naturlige" argumenter til at forklare, hvorfor mennesker, der levede sammen i en udbytningssrelation, skulle være herre og slave. Det var en diskurs, som både herre og slave delte, og som genererede ideen om et *herrenvolk* som den ene pol og et underlegenhedskompleks som den modsatte pol, akkurat som sexismen og generationshierarkier anvendes til at forklare, hvorfor mænd og kvinder eller ældre og yngre generationer, der lever sammen,

"naturligt" er ulige. Jeg vil hævde, at den vigtigste følge af hypotesen om racismens udspring i huset er, at den kan forklare, hvorfor herre og slave det meste af tiden var fælles om racismen (og kvinder på samme måde delte sexismen og børnene generationshierarkiet). Det meste af tiden var slaven en god Onkel Tom og konen sin husbond hengiven, og børnene nærede respekt for den ældre generation. Det er netop dette forhold, den store sydafrikanske forfatter J.M. Coetzee har kaldt "den indlejrede patriarkalske orden" (*The New York Review*, Nov 6. 1997). Samtidig er det klart, at min brug af termen racisme er mere snæver end almindeligvis. Når f.eks. nazisterne talte om "race", var det i den betydning, jeg tilføjer termen "etnicitet" eller "etnisk essens", og ikke racisme som en herre versus slave diskurs. Forvirringen opstår, fordi race sagtens kan fungere som postulat for en etnisk essens.

Modsætningen mellem racisme og etnicitet viser sig ved, at etnicitet handler om ulighed, hvor adskillelse mellem befolkningsgrupper og gensidig uafhængighed opfattes som grundlæggende elementer. Den ene gruppe kan sagtens klare sig uden tilstedeværelsen af den anden gruppe. Denne forestilling om ulighed betyder, at for den ene gruppe kan den anden lige så vel være ikke-eksisterende. Derved skabes der et legitimationsgrundlag for, at den ene gruppe kan udrydde den anden. Racisme drejer sig derimod om ulighed, der hviler på gensidig afhængighed og nærhed mellem forskellige befolkningsgrupper. Den ene gruppe kan ikke klare sig uden den anden; den ene gruppes status opretholdes og legitimeres gennem tilstedeværelsen af den anden. Af den grund vil en identitet baseret på racistiske, sexistiske eller generationshierarkiske forestillinger ofte deles i de to poler, der indgår i ulighedsforholdet mellem herre og slave. Det tilsvarende er ikke tilfældet med etnisk identitet. I en etnisk konflikt vil etnisk identitet formodentlig aldrig kunne deles af samme to poler.

1994: Volkstaaters

Det sidste kort (*Fig. 6*) viser den hvide højrefløjss ikke-eksisterende hjemland, deres såkaldte "Volkstaat". I det mindste på ét område bekræfter disse "Volkstaates" Karl Marx: Når historien gentager sig selv, bliver tragedien til farce. Efter 1976 begyndte apartheid stadig hurtigere at gå i opløsning, og sandsynligheden for et sort flertalsstyre tonede til sidst frem i horisonten. Pludselig indså de hvide racister, at kampen for det etnisk rene rum måtte sættes i bakgear. Spørgsmålet var ikke længere, hvordan man skulle beherske sorte i etnisk rene hjemlande, men at finde et hjemland, hvor Afrikaanere kunne forsvare sig selv. Så vidt jeg ved, forsøgte Afrikaanerne aldrig at forklare positivt, hvorfor deres Gudsgivne territorium

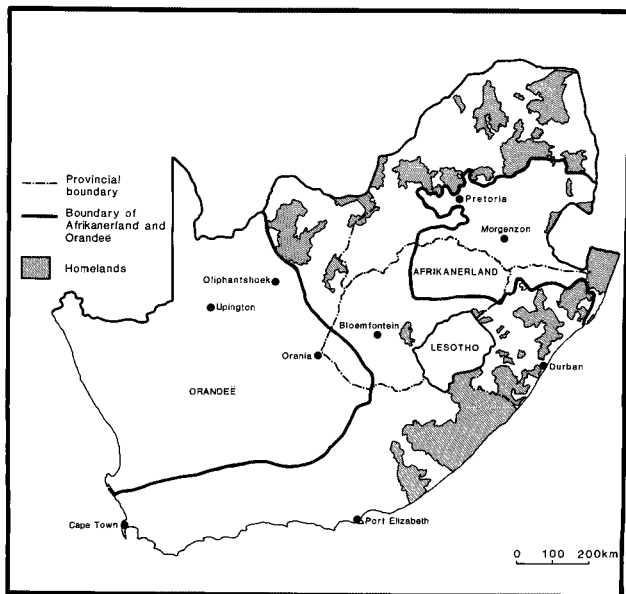

Fig. 6

præcis fulgte grænserne for nationalstaten Sydafrika minus reservaterne, sådan som disse grænser var blevet fastlagt gennem kolonial købslåen og vold, lang tid før apartheid opstod. Der blev kun argumenteret negativt om det område, der var tilbage, når de andre stammer havde fået deres hjemlande. Dette negative argument stod nøgent tilbage, da Volkstaaterne pludselig i 1990'erne skulle definere den hvide stammes rum. Apartheid-diskursen kunne kortlægge den hvide races rum ud fra det virkeligt rent sorte Sydafrika (dvs. hjemlandet), men ikke ud fra det kun fiktivt rene, hvide Sydafrika. Omvendt kunne den ikke kortlægge den sorte races rum, om end den hårdnakket og i strid med alle empiriske fakta søgte at påstå, at det kun var en "forbigående fejl", at der stadig boede sorte i det "hvide" Sydafrika.

Afrikaaner *volkseie*-landet var ikke sammenfaldende med det hvide Sydafrika. Det holdt pludselig op med at

være de ca. 87 procent af Sydafrika uden for hjemlandene, sådan som det var blevet lovfæstet i 1936 ved tildelingen af kun ca. 13 procent til de sorte. Det skulle vise sig umuligt at besvare det ganske enkle spørgsmål: Hvor hørte *volkseie'en*, Afrikaanerfolkets essens, virkelig og sandt hjemme? Hvor var Afrikaanerdømmets land? *Volkstaaterne* higede og søgte uden held efter brugbare grænser for deres *Volkstaat*. Eugene Terre Blances halv-nazistiske Afrikaaner Weerstand Beweging (Afrikaaner Modstandsbevægelse) så bagud mod *Boer-republieker'nes* gyldne tid og kom med vanvittige krav på Tranvaal og Oranje Fristaten som det fremtidige hvide hjemland. Men i 1994 var løbet kørt, og et nyt demokratisk Sydafrika var opstået. En sømløs enhed mellem *Afrikaaner-territorium* og *Afrikaaner*-kroppe kunne ikke opdrives, opfindes eller udråbes.

Hjalte Tin er ph.d. og tilknyttet Dansk Udenrigspolitisk Institut og Center for Europæiske Kulturstudier, Aarhus Universitet, med et post.doc.-projekt om dansk nødhjælp i Somalia, Kosovo og Afghanistan.

Litteratur:

Christopher, A.J. (1994): *The Atlas of Apartheid*, Routledge, London.

Shell, Robert (1994): *Children of Bondage. A Social History of the Slave Society at the Cape of Good Hope 1652-1838*, University Press of New England, Hanover.

Tin, Hjalte (1997): Magtens rum: Staten, stammen, byen og huset, *Arbejdsrapport nr. 42*, Center for Kulturforskning, Aarhus Universitet.

Tin, Hjalte (1998): The Slave, the Native and the Serf. Three Sites of Violence in the South African Ethnic Space 1652-1994, *Arbejdsrapport nr. 59*, Center for Kulturforskning, Aarhus Universitet.

Den europæiske civilisation i krise

En intellektuel debat om Europas og Vestens status efter 1918

Af Jan Ifversen

Den første verdenskrig blev af mange i Europa betragtet som en fundamental omvæltning. Årene efter 1918 kom til at stå i krisens tegn. I alle de europæiske lande blev der i talrige bøger og artikler skrevet om den europæiske krise. Man talte ikke kun om en lokal krise, der kun berørte bestemte områder, men om en generel krise, der havde rod i selve den europæiske civilisation. I det følgende vil jeg undersøge, hvorledes en krisefølelse kunne forstærkes ved at blive løftet op på civilisationens niveau, og hvorledes dette involverede grundlæggende overvejelser over det europæiske rum og over europæisk identitet. Det vil være min påstand, at krisefølelsen i kølvandet på verdenskrigens afslutning var udtryk for en intellektuel desorientering, der på flere måder minder om vores aktuelle situation. Som dengang er fundamentale begreber i dag under heftig beskyldning. Civilisation og modernitet afløses af nye begreber som postmodernisme og globalisering, der synes bedre egnede til at holde styr på den aktuelle udvikling.

Krisen erklæres

I 1919 offentliggjorde den franske forfatter Paul Valéry en artikel med titlen *La crise de l'esprit* (Åndens krise). Artiklen gav startskuddet til en debat om den europæiske civilisations krise. Den indledtes med en berømt passus om, at vi, de civiliserede europæere, nu vidste, at vi var dødelige: "Nous autres, civilisations, nous savons maintenant que nous sommes mortelles" (Valéry 1919, p.11). At vi ved dette som følge af verdenskrigen, nævnes ikke, men det vil naturligvis være læseren bekendt. Hvad Valéry mener, er at verdenskrigen for bestandig har afmystificeret den europæiske civilisation. Alligevel kan Europa "ikke genkende sig selv" (ibid. p.13) i verdenskrigens rædsler. De ligger uden for dets bevidsthed. De lader sig ikke forklare ved hjælp af den europæiske ånds traditionelle holdepunkter. Konsekvensen er "mentalt kaos" og "intellektuel krise".

Men krigen er kun den voldsomme udløsning af en proces, der har været undervejs et stykke tid. Valéry indsætter den europæiske civilisation i et undergangsperspektiv, der traditionelt har været forbundet med civilisation.¹ Allerede i det 18. århundrede var man stærkt optaget af

at diagnosticere en civilisations mulige undergang. Romerrigetets fald var det klassiske lærestykke om storhed og fald. Det afgørende spørgsmål var, hvorvidt en civilisations undergang skyldtes indre eller ydre årsager. At civilisationens vrangside, barbariet, kunne være indskrevet i civilisationen, var en ganske udbredt antagelse i det 18. århundrede. Undergang kunne således skyldes civilisationen.

Valéry sætter den aktuelle krise i forbindelse med en generel udvikling i den europæiske civilisation. Modernismen er hans betegnelse for en udvikling, der rummer både fremskridt og nedgang. Den positive side af modernismen lokaliserer han i Europas kreative mangfoldighed. Men det er samtidig overfloden af mangfoldighed, der som "metropolernes vanvittige lyshav" får modernismen til at slå om i undergang. Den negative modernisme er karakteriseret af en bevægelse mod det instrumentelle og kvantificerbare. Valéry begræder, at videnskaben har mistet sin kunstneriske dimension og er blevet reduceret til en magtressource, der gennemtrænger alle dele af verden. Konsekvensen er, at den grundlæggende globale forskellighed går til grunde. Denne homogenisering tager form af en brutal kvantificering, der blandt andet kan aflæses i massernes herredømme. "Vi har blindt underkastet os massernes proportionale kræfter", lyder det patetisk fra Valéry (ibid., p.30). Det underforstås, at dette "vi" er os europæere.

Et negativt billede af europæisk modernisme knyttes således til en situationsbeskrivelse, man anakronistisk kunne betegne som globalisering. Men Valérys fremstilling af globaliseringen anskues som et dobbelt tab, et tab af naturlig ulighed i verden og et tab for Europa af dets førerposition. Som det fremgår, ligger det implicit i denne opfattelse, at "livsbetingelserne på jorden er bestemt af et system af uligheder". Samtidig er Europas førerposition baseret på det europæiske menneskes særlige kvalitet i form af dets kreativitet. I en forelæsning fra 1922 forsyndede Valéry denne kvalitet med en historie ved hjælp af den traditionelle, kronologiske akse omkring Grækenland, Rom og kristenheden, hvilket betød, at "enhver race og enhver nation, som er blevet både romaniseret og kristnet, og som i åndelig henseende er blevet underkastet grækernes disciplin, er absolut europæisk"

(Valéry 1922, p.49). Samtidig er det imidlertid også denne evne til forandring - en evne til at absorbere og udsende - der vender tilbage til Europa som en negativ kraft og undergraver dets førerposition. Derfor står Europa efter verdenskrigen i en situation, hvor det er udsendt mellem to positioner: dets sande position som "den mest værdifulde del af jorden" og dets faktiske, geografiske position som "blot en halvø på det asiatiske kontinent" (Valéry 1919, p. 24). For at frelse det sande Europa må europæerne ifølge Valéry skille sig af med den negative modernisme, hvilket samtidig indebærer en besindelse på eget værd.

Med dette hurtige blik på Valéry's berømte tekst har vi allerede antydnet nogle af de temaer, der kommer til at dominere diskussionen af europæisk civilisation i de umiddelbare efterkrigsår. Først og fremmest er der temaet omkring den moderne udvikling, som ødelægger Europas egenart. Det moderne relateres typisk til fænomener som teknologi, massesamfund og demokrati. Som vi skal se, er det præcis disse fænomener, der indgår i Oswald Spenglers berømte diagnosticering af Vesterlandets undergang. Temaet omkring den destruktive modernitet er forbundet med et andet mere spatialt tema omkring formindskelsen af Europa eller "dværkliggørelsen", som historikeren Arnold Toynbee metaforisk taler om. I det spatiale tema gøres den europæiske modernitet til en globalisering, der manifesterer sig i form af et europæisk indflydelsestæb i verden.² Det, jeg her kalder globalisering, vil typisk blive fremstillet i geopolitiske og geokulturelle termer som et spil mellem kontinentale civilisationer.

For at imødegå globaliseringens og modernitetens negative kræfter må man fremstille et andet billede af Europa, der fremhæver dets sande værdier. En sådan fremstilling involverer referencer til historie, kultur og geografisk rum. Et afgørende element i disse fremstillinger bliver spørgsmålet om, hvordan Europa kan blive adskilt og dermed reddet fra sin egen modernitet. Kun ved at besvare dette vil man kunne finde en vej ud af den aktuelle krise. Man kan iagttage ganske forskellige strategier i besvarelsen af spørgsmålet. Nogle vil søge redningen i den europæiske fortid, andre i et håndfast begreb om (europæisk) kultur, og atter andre i et billede af Orientens metafysiske ro. Fremstillingen af sandheden om Europa knyttes oftest til en antimodernistisk og kulturalistisk ideologi, der begrebsligt gør det muligt at fastlægge og stabilisere grænser mellem det europæiske og det ikke-europæiske. "Europa" finder ganske vist også plads som et fremtidsprojekt i mere politisk orienterede rammer.³ Men selv disse mere politisk-pragmatiske og tekniske projekter vil indeholde en idé om en europæisk civilisation. Det gælder ikke mindst for et af de mest

kendte, grev Coudenhove-Kalergis paneuropæiske projekt, der er baseret på en grundlæggende antagelse om en europæisk kultur og dens grænser (Coudenhove-Kalergi 1926).

Det ville imidlertid være forkert, hvis man efterlader det indtryk, at hele den her omtalte debat om den europæiske civilisations krise foregår inden for en kulturalistisk ramme. Siden civilisationsbegrebet opstod i oplysningstiden har det båret på en stærk, universalistisk dimension (Ifversen 1997). Universalistiske svar på krisen er repræsenterede i debatten. Den danske historiker David Gress har i sin analyse af de forskellige fremstillinger af Vesten vist, hvorledes universalismen reformuleres i såvel den nye kommunisme som i en især amerikansk konstruktion af den vestlige civilisations historie (Gress 1998). I kommunismen fremstilles et universalistisk verdensbillede ud fra en marxistisk fortolkning af modernitet. Knap så universalistisk er fortællingen om den vestlige civilisationshistorie. Denne tager sig ud som en tilbageskrivning fra et moderne synspunkt af Vestens historie via den traditionelle akse. En sådan eurocentrisk universalisme finder man allerede i det 19. århundredes videreførelse af oplysningstidens civilisationsforestilling, f.eks. i François Guizots *Histoire générale de la civilisation en Europe* fra 1828. I min behandling af krisedebatten i 1920'erne vil jeg ikke behandle disse to former for universalisme og kun berøre et universalistisk svar, som det kommer til udtryk i H.G. Wells tanker om en verdensregering. I stedet vil jeg koncentrere mig om de forskellige antimodernistiske fremstillinger af det europæiske.

Antimodernistiske svar

Antimodernismen er den dominerende ramme for krisedebatten. Allerede i det 18. århundrede kunne forestillingen om civilisation forbindes med en kritik af det moderne liv. Et af oplysningstænkernes yndlingsemner var således den ædle vilde, der hovedsageligt tjente som en kritisk figur, hvormed den moderne, europæiske civilisationens svagheder kunne belyses (Meek 1976). Fra begyndelsen rummede civilisationsbegrebet en semantisk spænding mellem en optimistisk tro på det moderne fremskridt og en pessimistisk kritik af det moderne liv. I det 19. århundrede blev denne spænding især udtrykt i en modstilling mellem kultur og civilisation.

Mere end nogen anden tilvejebragte Oswald Spengler den begrebslige ramme for krisedebatten i 1920'erne. Spengler skrev på sit berømte værk, *Der Untergang des Abendlandes*, under krigen og udgav det første bind i begyndelsen af 1918. Det andet bind fulgte i 1922. Værket blev lynhurtigt den centrale reference for alle antimodernistiske indlæg i krisedebatten. Det var der flere grunde til. For det første tilbød Spengler en global

undergangshistorie, hvori alle tænkelige kriser kunne indskrives. Ved at lægge vægten på en generel undergangshistorie blev det muligt at forklare den aktuelle tilstand i lyset af en fundamental historisk forandringsproces. Spenglers fortælling opererede derved på samme ambitionsniveau som kommunisternes revolutionsfortælling. For det andet frembragte han et veritabelt katalog over modernitetens destruktive kræfter, som han knyttede sammen i et imponerende billede af dekadence og anbragte det for enden af Historien. Civilisation betegnede for Spengler den afslutning, som enhver kultur nødvendigvis ville opleve.

En af de væsentligste årsager til hans succes var formentlig, at han var i stand til at systematisere alle de forskellige antimodernistiske udsagn i et samlet billede af civilisationen. Alt kunne gøres til civilisation: metropoler, videnskab, kosmopolitisme, demokrati, rettigheder, individualisme, ånd, fornuft, masser, verdenskrige, imperialism, kapitalisme, materialisme, varer, sport, det overfladiske og kunstige. Alle disse mærker udtrykte den samme grundlæggende formløshed, der karakteriserede civilisationen. Ved at gribe tilbage til en eksisterende betydning af civilisation, livet i byen (civis), kunne Spengler bruge metropolen - "den formløse", "forstenede" og "grænseløse" masse - som et slagkraftigt billede på civilisationen. Og ved at vende den traditionelle modsætning mellem det civiliserede byliv og det barbariske og nomadiske liv uden for byen på hovedet kunne han befølge sine metropoler med alle slags "intellektuelle nomader" (Spengler 1972, p.674), der kunne spille rollen som moderne barbarer. På denne måde kunne han lade civilisationen ende i barbari. Men det moderne barbari ville i sidste ende blive ødelagt af de sande, kartasiske kræfter - "blodets magt, livets grundlæggende instinkter, den rå fysiske magt" (ibid. p.1102), der samtidig ville indeholde kimen til en ny æra.

Man kan pege på en tredje grund til, at Spenglers fortælling fik så stor betydning. Den har med hans konstruktion af en europæisk eller rettere vestlig essens at gøre.⁴ Ved i bogstavelig forstand at inkorporere den europæiske historie i et stærkt essentialistisk, pseudo-biologisk begreb om kultur, der sammenfatter alle de traditionelle markører - blod, sjæl, jord, natur, bonde, race, følelse osv. - kan man fremstille et billede af det sande Vesten frigjort fra såvel civilisation som de forskellige østlige civilisationer (den russiske, den kinesiske, den arabiske). I sine bestræbelser på at isolere en vestlig civilisation adskiller han den også fra antikken og bryder dermed med den traditionelle kronologiske akse. Som andre på hans tid gør han sig store anstrengelser for at fremstille en europæisk fortid ubesmittet af orientalske elementer. Denne fortid finder han i den europæiske middelalder. I

Spenglers egenartede sprogbrug er det den faustiske sjæl, som giver Vesten kulturel form. Denne sjæl er identisk med energi, retning, viljestyrke og intensitet. Sjælen er kulturens fundament. Hver kultur har derfor sin egen sjæl. Det er den faustiske sjæl, der adskiller Vesten fra antikken med dens appollinske sjæl og fra de orientalske kulturers magiske sjæl. Men kimen til Vestens undergang ligger samtidig i den faustiske sjæl. Spengler løber derfor ind i et problem: Hvordan kan Vesten frigøres fra sine egne destruktive kræfter. Der gives ingen løsning, eftersom alle kulturer må gå til grunde. Alligevel etablerer Spengler en historisk skillelinie mellem en vital, vestlig kultur, der har sit højdepunkt i middelalderen, og en dekadent, vestlig civilisation, der tager sin begyndelse i oplysningstiden. Som for andre antimodernister bliver oplysningstiden hos Spengler skurken i historien.

Hvor Spengler tager den fulde konsekvens af kriseforestillingen ved at indsætte den i en undergangsfortælling, hvor udvejen kun kan være en fuldkommen katarsis, forsøger andre antimodernister at gøre krisen til et udslag af Vestens kamp mod dets fjender. En af dem, Henri Massis⁵, en fransk ultranationalistisk tænk, skrev i 1925 en bog med titlen *Défense de l'Occident* (Forsvar for Vesten) hvor han placerede Vestens krise i en xenofobisk konstruktion af Vesten og dets fjender.⁶ På sin vis kan Massis' bog anskues som en bestræbelse på at redde Vesten fra Spenglers profeti. Han er ganske vist enig i, at "den frygtelige krise" og "det mentale kaos" (Massis 1956, p.65), Europa har oplevet efter 1918, har rødder i en dybtliggende nedgangsproces. Alligevel dømmer han ikke den vestlige kultur til døden, eftersom truslerne kan uddrives. I modsætning til Spengler kan Massis foretage en klar afgrænsning mellem civilisationens negative kræfter (i form af demokrati og homogenisering) og kulturen. Kulturen kan således tilskrives egne positive værdier som "personlighed, enhed, stabilitet, autoritet og kontinuitet" (ibid. p.69), og civilisationen kan tildeles en mere parentetisk karakter.

Massis strategi i bogen er dobbelt. På den ene side må han fremstille et positivt billede af vestlig kultur, og på den anden side må han placere de negative og truende kræfter uden for Vesten. En traditionel måde, hvorpå begge dele kan gøres samtidig, er at genoplive kristendommen som Vestens sande ansigt. Kristendommen - først og fremmest i dens katolske udgave - kan sættes for enden af den traditionelle akse som en fuldendelse af "den græsk-latinske kultur" og gøres til den perfekte udfyldning af den vestlige kulturs basale værdier: "personlig frihed og uafhængighed, orden, autoritet og retslighed" (ibid. p.149). Den kristne vej leder direkte til den europæiske middelalder, der får karakter af en periode før det moderne syndefald. Denne ideelle middelalder

kan da opstilles som kontrapunkt til det moderne. I middelalderen finder man et ideal om enhed og fuldendelse, der kan sættes i modsætning til den moderne tids falske idealer om splittelse og fremskridt (ibid. p.162). Denne tilbagevenden til middelalderen blev en måde, hvorpå man kunne undgå Spenglers pessimistiske profeti.

Den russiske emigrantforfatter Nikolaj Berdjajef udgav i 1924 en meget omtalt bog med titlen *Novoje Srednevekovje* (Den nye middelalder), der gjorde denne periode til et slogan for antimodernismens nostalgiske utopi. På samme måde som Spengler kombinerede Berdjajef alle modernitetens negative effekter - "individualismen, kulturens atomisering, det grænseløse livsbegær, befolkningstallets og behovenes stærke vækst, troens forfald, det åndelige livs stigende goldhed" (Berdjajef 1937, p.19) i et undergangspanorama, som man kun kunne undslippe ved at bryde radikalt med nutiden. Frelsen lå i håbet om en ny middelalders komme. "Vejen til middelalderen går igennem forfaldet", hævdede han (ibid. p.18). Selv om han fulgte Spenglers radikale forestilling om en katarsis, var han imidlertid tættere på Massis i fremstillingen af en fremtid baseret på kristne værdier. Den middelalderlige kristendom bød sig således til som et passende billede på en antimodernistisk, vestlig kultur. Kristendommen rummede en universalistisk og enhedslig ramme, der kunne sættes op mod den moderne civilisations partikularistiske og splittende sider. Berdjajef fremhævede især kristendommens anti-nationalistiske side.

Forestillingen om Vestens fundamentale, kristne værdier havde en vis fleksibilitet over sig. Berdjajefs overordnede mål var at bruge kristendommen til at adskille det nye middelaldermenneske fra det endnu kun moderne menneske. De sande vestlige værdier skulle overskride grænser og blive universelle, og det sande Europa skulle anerkende sin universelle mission og "give afkald på sit kulturmonopol" (ibid. p.22). For Berdjajef måtte dette i sidste ende betyde, at europæerne skulle forene sig med russerne, der i hans øjne var det mest universelle af alle folkeslag. Massis derimod ønskede at gøre kristendommen vestlig og talte for en skarpere adskillelse mellem Vest og Øst. Spenglers fremtidsstrategi placerede sig et helt tredje sted. Han ville hverken kunne godtage Berdjajefs forening af Øst og Vest eller den kristliggørelse af de vestlige værdier, som spillede en så stor rolle for både Massis og Berdjajef.

Massis gør kristendommen katolsk, fordi han ønsker at fremhæve Vestens latinske karakter. For ham kommer farerne ikke fra den moderne civilisation som sådan, men fra dens alliance med det barbariske Østen. Massis beskriver Østen ved hjælp af det traditionelle, orientalistiske katalog, hvori de forskellige markeringer af det

uciviliserede kan hentes frem: Asiens uendelige stepper, de erobrende, asiatiske horders formløse karakter, de orientalske despoters barbariske sæder osv. Alliancen mellem "det barbari, der stinker af maskine" og "det barbari, der lugter af skove" (Massis 1956, p.128) ser Massis i rendyrket form med den russiske revolution. Massis foretager således en orientalisering af moderniteten. Samtidig kan han imidlertid også orientalisere Tyskland. I én og samme bevægelse sætter han tyskernes "luthe-ranske egoisme" op over for de katolske værdier og henfører denne egoisme til den moderne civilisations materialisme. Herfra er vejen banet for en forbindelse mellem det moderne og det orientalske. Tyskland kan med andre ord udfylde en dobbeltrolle som alt for moderne og som orientalsk.

Massis indsætter den traditionelle, nationale konfrontation mellem Tyskland og Frankrig i en fremstilling af Vesten som katolsk.⁷ Tyskland er da ikke længere kun Frankrigs traditionelle modstander i Europa, men radikalt antivestlig og udtryk for en orientalsk trussel mod Vesten. Tyskland er "Europas Indien", som Massis formulerer det. Med Tyskland placeret i den orientalske boks er der frit spillerum for alskens kombinationer. "Germanisme" og "slavisme" kan således placeres side om side: "Germanisme og slavisme, her har vi kilderne, hvorfra alt, der er imod Vesten, forsyner sig fra" (ibid. p.110). Og tysk filosofi kan gøres til hjemsted for alle negative kræfter fra "hindu mysticisme" (ibid. p.136) til materialisme og nationalisme.⁸ På den måde kan Massis forklæde sin egen nationalisme som en kritik af nationalismen!

Europæerne

En ganske modsatrettet bestræbelse på at vestliggøre og latinisere Tyskland kan iagttages hos den tyske romanist Ernst Robert Curtius. Men den "latinske civilisation", der ifølge Curtius konstituerer den europæiske sjæl, adskiller sig markant fra Massis' katolicisme. Hos Curtius er det ikke kristendom, men demokrati, der udgør denne sjæls moralske kerne. Det er derfor demokratiet, der skal vise vejen ud af den krise, som også Curtius observerer. Selv om Curtius ikke hører hjemme hos antimodernisterne, frygter han imidlertid også truslerne mod Europa fra dets egen civilisation og fra eksterne kræfter i form af "den amerikanske mekanisering" og "de nyligt vakte kræfter i Asien" (Curtius 1925, p.306).

Vestorienterede Europatænkere som Curtius fremstiller et Europa, der er ganske forskelligt fra de reaktionære tænkere middelalderlige eller katolske utopi. Alligevel deler de det fælles udgangspunkt, at den europæiske civilisation befinder sig i en dyb krise. I sin bog, *Das Spektrum Europas*, fra 1928 tegner den lettiske greve Hermann Keyserling et billede af en verden, hvori

Europa "er blevet svag og meget lille i dets forhold til den nye verden" (Keyserling 1928, p.476). Denne formindskelse af Europa forklares hovedsageligt med en tiltagende globalisering: "I dag er betydningen af geografisk rum blevet ophævet" (ibid. p.441). Ifølge Keyserling fører disse forhold (han bruger ikke betegnelsen globalisering) en ny æra med sig, hvor Europa må finde sin plads. I en af hans markante formuleringer - der næsten foregriber vores aktuelle globaliseringsjargon - taler han om denne nye æra som "en syntese af ekstrem universalisme og lige så ekstrem partikularisme" (ibid. p.459). Keyserling ser sit Europa som klemmt mellem disse to poler. På den ene side må Europa frigøre sig fra nationalismen, der er den væsentligste årsag til dets "selvmordsforsøg" (ibid. p.463) i verdenskrigen. Europa må med hans ord lade "det overnationale vinde over det nationale" (ibid. p.458). På den anden side må "den bevidsthed om det singulære", der er særligt for Europa - og som ifølge Keyserling gør Balkan til Europas "prototype" (ibid. p.453) - holdes i live. Ved supranationalt forstået Keyserling noget andet end det internationale globaliserende kræfter. Ideen om det supranationale udgør en mulig redning fra globaliseringens og civilisationens negative kræfter, der kan lokaliseres i henholdsvis Amerika og Rusland. I Keyserlings krisediagnose optræder Amerika som konkretiseringen af alle modernitetens negative kræfter i form af homogenisering, instrumentaliserings m.v. Dette Amerikabillede var ved at blive almindeligt i efterkrigsårene.⁹ På den anden side har vi det bolsjevikiske Rusland karakteriseret af "den primitive hordes instinkt". Rusland udfylder rollen som den barbariske modpart til den amerikanske civilisation. Keyserling forudsiger en forening af disse to ikke-europæiske aktører, der vil true de sande europæiske værdier omkring forskellighed, individualisme og åndelighed nedarvet fra antikken.

I opposition til det reaktionære billede af Vesten konstruerer Keyserling et folkens Europa. Europa må anskues i sin mangfoldighed, som "et spektrum". På mange måder minder Keyserlings fremstilling om den, som den tyske forfatter Hans Magnus Enzensberger giver næsten 60 år senere i bogen *Ach Europa!*¹⁰ Enheden i mangfoldigheden skulle også få karakter af et slogan for omgangen med Europa.¹¹ Men vi finder det også prægnant hos en anden fremtrædende Europatænkere i krisedebatten, den spanske filosof Ortega Y Gasset, der fremlagde sine forestillinger om Europa i en berømt bog, *La rebelión de las masas* (Massernes oprør) fra 1929. Gasset er på alle måder en langt mere radikal europæer end Keyserling. Samtidig trækker hans beskrivelse af den europæiske krise som de barbariske massers oprør mod civilisationens sande værdier på den antimodernistiske undergangsførelse.

Han går endog et skridt videre i undergangstænkningen ved at se hele krisedebatten som et udslag af undergang. Jeg skal ikke her forsøge at opsummere Gassets fremstilling af det primitive masse menneskes destruktion af den europæiske civilisation. På flere områder gentager han de antimodernistiske temaer, der i løbet af 1920'erne har taget form af en standardfortælling om modernitetens dårligdomme, så som hyperdemokratiet, homogeniseringen og Europas formindskelse.¹² På et punkt adskiller han sig dog markant fra en Spengler'sk antimodernisme, nemlig i sin fordømmelse af nationalismen som årsagen til nedgangen (Gasset 1934, p.139). For Gasset som for de andre europæere er nationalismen netop det, som man må gøre op med for at redde Europa. Gasset anskuer nationalismen som "en overdreven og kunstig dyrkelse af (et) princip, der har overlevet sig selv" (ibid. p.172). Hans mål, der går langt videre end Keyserlings, er skabelsen af en europæisk nationalstat baseret på "den fælles, europæiske baggrund", som altid har betydet mere end nationerne (ibid. p.171).

Skabelsen af et fælleseuropæisk svar på krisen trækker ganske vist på den generelle fortælling om den europæiske civilisationskrise, men i stedet for at følge denne fortælling til sin logiske afslutning, søges her en positiv og fremtidsrettet løsning i den europæiske baggrund. Som de antimodernistiske tænkere må Europatænkere frembringe et billede af Europa frigjort fra modernitetens dårligdomme, men i modsætning til førstnævnte tyr de ikke til en nostalgisk utopi, der tænkes at opstå ud af modernitetens aske. Keyserling tænker sig et Europa baseret på den mangfoldighed, der har frembragt de dynamiske "blandinger", ikke mindst "den uhørte, hellelske åndelighed" (Keyserling 1928, p.465). Gasset lokaliserer Europas vitalitet i det 19. århundredes liberalisme, der "er noget i bund og grund uundgåeligt, uudrydeligt, noget som det vesterlandske menneske af i dag er, enten det vil eller ej" (Gasset 1934, p. 96). De gjorde sig begge forestillinger om et forenet Europa i tråd med paneuropæeren Coudenhove-Kalergis Europaprojekt. Men for alle disse projekter gjaldt det, at de byggede på en antagelse om en fælleseuropæisk kultur, der kunne adskilles fra den moderne civilisation. Gasset var mere politisk og mere vestorienteret end Keyserling. Hans Europa skulle grundlægges på "en vilje til sameksistens" anført af Frankrig, Storbritannien og Tyskland, hvor Keyserlings Europa var mere kulturelt og derfor mere moderat i sin opfordring til en enhed mellem kulturerne.

Orientalisterne

Blandt de forskellige positioner i krisedebatten finder vi også, hvad man kunne kalde et orientalsk synspunkt. For visse kulturanalytikere, ikke mindst i Tyskland,

kunne Orienten fungere som en position, hvorfra den moderne, vestlige civilisation kunne kritiseres. Bestræbelserne på at konstruere en sådan orientalsk kritikposition minder på flere punkter om den rolle, som den klassiske figur omkring den ædle vilde spillede i oplysnings-tiden. Som følge af den omfattende kolonisering og medfølgende destruktion af 'de vildes' livsform i det 19. århundrede, syntes Orienten i 1920'erne bedre egnet som tilholdsted for europæernes civilisationskritiske drømme. De forskellige 'orientalske' bidrag til debatten kunne trække på en etableret, orientalistisk diskurs, der byggede på en fast dikotomi mellem Østen og Vesten.¹³ Denne dikotomi lod sig uden større besvær anvende i diagnosceringen af den europæiske civilisationskrise, ikke mindst fordi den opererede med civilisationsforskelle. Et af disse bidrag var en bog med titlen *Orient et Occident* fra 1930. Forfatteren var den franske professionelle orientalist René Guénon.

Bevæbnet med de konceptuelle redskaber fra den klassiske civilisationsdiskurs foretog han en sønderlemmede kritik af den vestlige civilisation. Udgangspunktet var naturligvis Vestens nedgang. Guénon talte ligefrem om den vestlige civilisations "fallit" (Guénon 1947, p.10) og understøttede denne dom med et billede af Vesten som truet af sine egne defekter. Selv om han hovedsageligt fokuserede på den vestlige videnskabs intellektuelle skavanker - i form af dens hyperrationalisme, materialisme, positivisme og agnosticisme - kombinerede han disse med den antimodernistiske fortællings traditionelle temaer. Hertil føjede han den vestlige "erobringssånd" og den vestlige tilbøjelighed til at absorbere alt fremmed (ibid. p.99). Konklusionen var, at Vesten var degenereret til "en civilisation, der er uophørligt i bevægelse, der er uden hverken tradition eller grundlæggende princip" (ibid. p.100). Den væsentligste årsag til denne degeneration så han i ødelæggelsen af den metafysiske tænkning, som var begyndt med renæssancen. I sin fremstilling af undergangen følger han således den reaktionære bestræbelse på at udskille en positiv middelalder. Samtidig er det værd at bemærke, at den blandingsdynamik, der for Keyserling var Europas positive særkende, for Guénon gøres til en krigerisk absorptionsevne, der resulterer i udviskelse og tomhed.

Guénon sætter Orienten op over for Vestens selvdestruktion. Orientens eneste opgave i hans fremstilling er at fungere som kontrapunkt til den negative modernitet. Her kan man lokalisere alle de metafysiske og åndelige værdier, Vesten mangler. Den orientalske position gør det muligt at vende civilisationsdiskursen på hovedet. Fra et orientalsk synspunkt ville "det som vesterlændingene kalder civilisation" snarere "blive kaldt barbari" (ibid. p.37). Hele fremstillingen er struktureret af denne

assymetriske relation mellem en orientalsk position, der er i stand til at gennemskue Vesten ("orientalerne (...) har intet besvær med at gennemtrænge og forstå Vestens særlige viden", ibid.) og en selvcentreret vestlig position, der ikke er i stand til at forstå andre. Ved på denne måde at underlægge Vesten et orientalsk perspektiv søger Guénon at omgå den vestlige modernitet og rydde en passage til et metafysisk Vesten: "forståelsen af de orientalske civilisationer ville kunne bidrage til at føre Vesten tilbage til de traditionelle veje, hvorfra det ubevidst har afvejet" (ibid. p.116). Orienten kan da blive endnu en måde, hvorpå et antimoderne Vesten kan tænkes. Vel at mærke den ægte Orient. Når Guénon taler om "de ægte orientalerne" (ibid. p.113), udelukker han de traditionelle negative markører, muslimerne og russerne. Førstnævnte udgrænses fra den civiliserede Orient og beholder deres barbariske kainsmærke, men sidstnævnte forbindes med den moderne civilisations barbari. På den måde kan Orienten friholdes fra de traditionelle markeringer af barbari, der spillede en så stor rolle i Massis' orientalske trusselsbillede.

Universalisterne

Civilisationsbegrebet bærer et universalistisk betydningspotentiale med sig, der ganske vist ofte ytrer sig i form af en eurocentrisme. En universaliserende eurocentrisme bygger på den grundlæggende påstand, at de europæiske værdier *i sig selv* er universelle. Universalisme kan imidlertid også anskues som en standard, der ikke automatisk falder sammen med de europæiske værdier. Det kræver imidlertid, at man fremstiller en abstrakt position, hvorfra alle kulturer kan beskrives og - hvis det handler om moralske spørgsmål - bedømmes. Den eurocentriske udgave af universalismen var klart dominerende i årene efter første verdenskrig, enten i form af en Wilson'sk idealisme eller som den civilisationsstandard, der spillede en vigtig rolle i bestræbelserne på at legalisere den internationale politik.¹⁴ Det er derfor ikke så mærkeligt, at universalisme var en mulig position i krigsdebatten.

I sin bog fra 1921, *The Salvaging of Civilization*, gav den britiske forfatter H.G.Wells et spektakulært løsningsforslag på, hvad han så som den "aktuelle ødelæggelse og nedbrydning af den moderne civilisation" (Wells 1921, p.46). Wells forbandt denne nedbrydning med verdenskrigens katastrofe. Men krigen var kun klimaks i en udvikling, der havde været undervejs siden det 18. århundrede. Wells beskriver denne udvikling som en ukontrolleret teknologisk vækst, der har forstærket menneskehedens destruktive kræfter. Den aktuelle krise fremstilles i undergangsfortællingens og civilisationsdiskursernes negative sprog. Der tales om "denne nye fase af

uorden, konflikt og social orden,” kendetegnet ved “nedgang” og “en grad af barbari”, der vil føre menneskeheden til et lavere stade (ibid. p.10) eller ligefrem til “en degenererende proces mod udryddelse” (ibid. p.12). Gennem sin fremstilling af udviklingen som en teknologisk proces, der skaber en globaliseret verden, kan Wells lokalisere krisen på menneskehedens niveau. Eftersom “verden er blevet bragt ind i et eneste fællesskab” (ibid. p.11), kan han hævde, at menneskeheden må erkende dette faktum. Årsagerne til den aktuelle krise kan således tilskrives en kløft mellem den globale virkelighed og en forældet opfattelse af verden, som den kommer til udtryk i nationalismen og imperialismen (ibid. p.32). Wells’ svar på krisen består i skabelsen af en verdensstat, der vil svare til den faktiske situation. I hans blomstrende formulering vil en sådan verdensstat blive “et universelt palads, der (gør) hele kloden til vores have og legeplads” (ibid. p.33).

Wells har ingen vanskeligheder med at koble mellem sin verdensstat og Europa. Ved at fremhæve det romerske imperiums og kristendommens “enhedsideer” kan han fremstille et billede af et Europa, der er forberedt på verdensstaten. Dette Europa kom imidlertid til kort, fordi teknologien modarbejdede de forenende kræfter. Resultatet blev i stedet et Europa splittet op i nationer. For Wells vil en forening af Europa være det første skridt på vejen mod en verdensstat. Dette skridt vil samtidig være den eneste måde, hvorpå Europa kan komme ud af krisen. Ved at gøre globaliseringen til en uundgåelig tilstand kan han opstille en situation, hvor den europæiske civilisation må blive del af et universelt projekt. På sin vis følger det universelle skridt af globaliseringens logik. Globaliseringen beskrives således ikke som en negativ kraft, der kan omgås ved at vende tilbage til Europa. Tværtimod må Europa komme på højde med den ved at lade sig opsluge i verdensstaten. Konsekvensen af denne universaliserende strategi er dog, at det særegent europæiske reduceres til et skridt på vejen mod det universelle. Dermed lades ingen plads for en fremstilling af det særligt europæiske (eller vestlige).

Den britiske historiker m.v. Arnold Toynbee lancerede udtrykket *the dwarfing of Europe* i en forelæsning, han holdt under denne titel i 1926. Heri beskrev han situationen i 1918 som paradoksal. Samtidig med, at verden var underkastet en radikal vestliggørelse som følge af den vestlige civilisations udbredelse, var Europa ved at miste sit overherredømme i verden. Det paradoksale blev ifølge Toynbee understreget af, at de ikke-vestlige civilisationer ved at tilegne sig den vestlige civilisations værdier var blevet en trussel mod denne civilisation. I sin forelæsning maler Toynbee et dystert billede af et Europa, der er ved at blive overhalet af sin egen civilisation. Toynbee forbinde disse ekspanderende kræfter i den vestlige civilisati-

on med industrialismen og demokratiet. På samme måde som Wells ser han en kløft mellem disse kræfter og “den dødvægt af tradition” (Toynbee 1958, p.113), som Europa bærer rundt på. Resultatet af dette misforhold er Europas reduktion til dværgstørrelse i verden. Og for Toynbee har denne europæiske dværg ikke meget håb, eftersom han ender sin diagnose med at forestille sig “medlidenhedsdrab” som den måske bedste løsning (ibid. p.116).

Hvis man tager Toynbees verdenshistoriske skematik, som han senere udfoldede i sit monumentale 10-binds værk *A Study of History*, i betragtning, er der intet unormalt i, at den vestlige civilisation dør bort, eftersom mange tidligere civilisationer i verdenshistorien er gået i opløsning.¹⁵ Toynbee søger ikke at opstille positive alternativer, men nøjes med at konstatere tingenes tilstand. Hans universalisme er udelukkende negativ, i og med den i sidste ende bliver identisk med den vestlige civilisations negative og ekspansive kræfter.¹⁶ Han er derfor kun universalist i den forstand, at han eliminerer enhver position, hvorfra det universelle kan anfægtes. Vestliggørelsen af de ikke-vestlige civilisationer betyder ikke, at de vinder, men at alle bliver underlagt den samme negative, universelle civilisation.

Udblik til en aktuel debat

Krisedebatten i 1920’erne fik stor betydning for opfattelserne af Europa i mellemkrigstiden. Men har den også betydning i dag? Det står klart, at erfaringerne med nazismen, den næste verdenskrig, afkoloniseringen, dannelsen af det europæiske fællesskab og murens fald har spillet afgørende ind på opfattelsen af Europa. Alligevel kan man pege på visse lighedstræk mellem 1920’ernes debat og den aktuelle debat om Europa. Ganske vist tematiseres situationen i dag ikke i en decideret krisediskurs, men man kan også i den aktuelle debat iagttage en udtalt intellektuel desorientering, som bl.a. kommer til udtryk i den udbredte anvendelse af betegnelser, der bruges til at markere afslutninger. Jeg tænker her på betegnelser som “det postmoderne” og “det postnationale”. Disse betegnelser forbindes typisk med “globalisering”, der mere end noget andet er blevet det centrale begreb i diagnosticeringen af den aktuelle situation. Begrebet bruges bl.a. af folk, der forholder sig kritisk over for vores moderne verden. Det gælder eksempelvis for den amerikanske kulturanalytiker Benjamin Barber, hvis pessimistiske beskrivelse af globaliseringen eller McWorld, som han polemisk kalder det i sin bestseller *McWorld vs. McJihad* fra 1996 (Barber 1996), former sig som et dystert billede af en verden, hvor alle forskelle udjævnes af en uheldig alliance mellem den globale kapitalisme, teknologien og underholdningskulturen. Barbers bog ind-

går i en hel ny genre af verdensbeskrivelser, der optræder under betegnelsen "globalisering". I hans analyse former globaliseringen sig som en anonym kraft, McWorld, der homogeniserer alle kulturelle forskelle og følgelig ødelægger den folkelige basis for demokrati. Han opstiller med andre ord en modsætning mellem en global, teknologisk modernitet og de forskellige nationale samfund. Formålet med denne modstilling er - som det også var tilfældet i 1920'ernes antimodernistiske strategi - at uddrive den negative modernitet af de forskellige samfund. Forskellen er blot, at Barber ikke benytter sig af den kulturalistiske matrix, der gjorde det muligt for Spengler og de andre at fremstille et solidt billede af den vestlige civilisation. Barbers kulturalisme er en moderne variant - en kommunitarisme - der (over)betoner det lokale, kulturelle fællesskabs betydning for demokratiet. Selv om Barber ikke eksplicit lokaliserer sine demokrati-er i Vesten, fremstiller han med *McJihad* ikke desto mindre et trusselsbillede med klare østlige konnotationer. Hvor McWorld er den negative modernitet, betegner McJihad en fundamentalistisk reaktion herpå i form af tribalisme, religiøs fanatisme og nationalisme, der også truer med at destruere demokratiet. McJihad udfylder rollen som det primitive barbari, der altid truer det civiliserede liv. At betegnelsen referer til den muslimske verden er derfor næppe tilfældigt.

Pessimistiske vurderinger af globaliseringen har en tendens til at blive fremstillet i nedgangsfortællinger. En anden måde at begribe den aktuelle desorientering på, består i eksplicit at vende sig mod den europæiske/vestlige kultur. Dette er især tydeligt i den modstilling af Vesten og islam, der er grundlæggende for nynationalistiske partier i Europa. Men vendingen mod Vesten kan også iagttages i videnskabelige analyser som f.eks. den, som den fremtrædende amerikanske politolog Samuel P. Huntington fremlægger i bogen *The Clash of Civilizations* fra 1996. Heri anvender Huntington en kulturel beskrivelse af Vesten, hvori inkluderes USA, til at opstille scenarier for udviklingen inden for international politik. Som antimodernisterne i 1920'ernes debat fremmaner Huntington et billede af Vestens sande værdier baseret på den traditionelle, historiske akse omkring Grækenland, Rom og kristenheden, og som sine forgængere må han markere Vestens grænser. Huntington lader derfor jerntæppet afløse af "et fløjlstæppe", der i Europa kan udgrænse Østen i form af den ortodokse kristenhed fra Vesten.

Den aktuelle debat om den globale situation kan også opvise eksempler på en stærkt universalistisk tilgang. Francis Fukuyamas velkendte tese om Historiens afslutning reintroducerede en klassisk, oplysningsfilosofisk forståelse af civilisationen i debatten (Fukuyama 1992). I

hans moderniserede version kom den universelle civilisation til udtryk i den uomgængelige, historiske bevægelse mod demokratiet. Selv om han ikke som Wells talte for opkomsten af en verdensstat, har hans idé om demokratiet som det rationelle endemål for menneskeheden klare lighedspunkter med Wells' universalistiske utopi.¹⁷ Og Fukuyamas nærmest automatiske integration af en oprindeligt vestlig praksis i en demokratisk verdenscivilisation ligner Toynbees forestilling om vestliggørelsen af verden, dog med den forskel, at sidstnævnte i modsætning til Fukuyama ser dette som afslutningen på Europa.¹⁸ Man kunne naturligvis give andre eksempler på en tydelig universalistisk diskurs i den aktuelle debat om verdens tilstand. Man kan blot tænke på de aktuelle bestræbelser på at introducere et humanistisk vokabularium i talen om international politik.

Men hvad med et andet af de markante begreber i den aktuelle debat, postmodernisme. Det peger vel på en betragtningssmåde, der ikke eksisterede i 1920'ernes debat. Hvis vi imidlertid definerer postmodernisme bredt som en skeptisk og dekonstruktiv attitude over for de traditionelle mesterfortællinger om den vestlige civilisation (herunder også selve civilisationsbegrebet) kan vi alligevel finde lighedspunkter.¹⁹ Valéry, som lancerede krisedebatten i 1919, beskrev situationen som en intellektuel krise kendetegnet ved et tab af holdepunkter. På lignende vis talte Curtius om "fluidiseringen af traditionelle, europæiske tænkemåder som en psykologisk forudsætning for et skifte i den europæiske kulturånd" (Curtius, 1925, p.262). Ganske vist er den kritiske tone, der her kommer til udtryk hos Curtius, knyttet til en følelse af nedgang, som ligger fjernt fra en postmodernistisk betragtning. Alligevel kan man spore den samme tendens til at placere sig i et univers, hvor "alt, hvad der fast, bliver til luft" (for nu at referere til postmodernismens Marx'ske mantra). Hvor Curtius og hans samtidige betragtede denne situation som et tab eller en nedgang, der måtte rettes op på, ser postmodernismen derimod både "fluidiseringen" som en tilstand, vi må leve i, og en situation, der frigør os fra modernitetens snævrerende bånd. I forhold til den antimodernistiske fortælling må postmodernismen naturligvis placere sig på den modsatte side af moderniteten. Men i deres bestræbelser på at dekonstruere moderniteten har de noget til fælles. Begge søger de at fremstille en ekstern position, hvorfra moderniteten kan kritiseres.

I en vis udgave af postmodernismen finder man endog udsagn om formindskelsen af Europa. Den britiske sociolog Mike Featherstone, der forbinder postmodernismen med globalisering, argumenteres eksempelvis for, at globaliseringen fører til en ophævelse af Vestens kulturelle hegemoni, og at postmodernismen er det teoretiske svar

på denne situation. I forlængelse heraf hævder han, "at globaliseringen frembringer postmodernismen" (Featherstone 1995, p.114). Dette er ikke langt fra Valéry's klagesang om, at homogeniseringen er årsagen til de bristede illusioner. Men igen med den forskel, at Valéry begræder dette, mens Featherstone snarere besynger det. Når Featherstone desuden hævder, at "det er meget muligt, at det vi betragter som de grundlæggende kulturelle svar på og erfaringer med modernitet (...) kan relativiseres til den vestlige særegenhed" (ibid.p.83), synes han at acceptere den formindskelse af Europa, der blev set som det store problem i 1920'ernes krisedebat.

Ligheder er naturligvis ikke det samme årsager. Kan man hævde, at krisedebatten i 1920'erne har haft indflydelse på den aktuelle debat om verdens tilstand? Dette spørgsmål kan ikke besvares på en enkel måde. Men for så vidt 20'er-debatten var udtryk for den første generelle omvurdering af alle de væsentligste temaer og begreber knyttet til en europæisk civilisationsdiskurs, kan man sige, at den åbnede et rum for en permanent afprøvning af civilisationsregistret i debatten om Europa.

Jan Ifversen er ph.d. og lektor ved Center for Europæiske Kulturstudier, Aarhus Universitet.

Noter:

- 1) For en analyse af undergangsbegrebets betydning i europæisk historie, se Koselleck und Widmer 1980.
- 2) I Valéry's elegante ordspil fører demokrati og homogenisering til Europas deminutio capitis. Efter den franske revolution vil enhver demokratiskeptiker vide, at demokratiet kan have hovedløse konsekvenser.
- 3) For en behandling af de forskellige politiske Europaprojekter i mellemkrigstiden se Bugge (1993), Heffernan (1998),
- 4) Spengler vil kun tale om en vestlig civilisation og kræver ligefrem, at "ordet Europa bør slettes af historien" (Spengler 1972, p.22). Ifølge Spengler har Østen sin egen kinesiske civilisation, og Rusland er en civilisation for sig.
- 5) Henri Massis var et fremtrædende medlem af det stærkt nationalistiske og royalistiske parti, *Action Française*, der havde sin storhedstid i perioden fra Dreyfus-affæren til verdenskrigens udbrud.
- 6) Den markante kulturrelativisme hos Spengler virkede imod en uhildet eurocentristisk forankring og lagde en vis dæmper på xenophobien.
- 7) Hvor meget fjendskabet til Tyskland gennemsyrede fransk tænkning efter nederlaget i 1871 er blevet grundigt undersøgt af Claude Digeon i bogen *La crise allemande de la pensée française (1870-1914)*. Paris: Université de Paris 1959.
- 8) Som et eksempel på Massis' argumentation kan nævnes, at han i den lutheranske identifikation af Gud med staten ser skabelsen af en absolut kollektiv suverænitet, der er forudsætningen for en nationalistisk ideologi, Massis 1956, pp.154-155).
- 9) For en analyse af europæiske amerikabilleders historie henvises til Kroes 1996, pp.1-43.
- 10) På samme måde som Keyserling iscenesætter Enzensberger sine refleksioner over Europa som en rejsebeskrivelse (Enzensberger 1987). Keyserlings bog indeholder kapitler om 11 forskellige områder i Europa, Enzensberger beskriver syv lande. Begge fremstiller de mangfoldigheden som truet af overgribende kræfter.
- 11) For historien om dette slogan henvises til Wæver 1993.
- 12) På andre områder henviser han til sin egen særegne tænkning omkring det individuelle livs skaberkraft.
- 13) For den klassiske analyse af denne diskurs, se Said 1978.
- 14) For en analyse af begrebet om civilisationsstandard og dets betydning i international politik, se Gong 1984.
- 15) Toynbee diskuterer konsekvenserne af industrialismen og demokratiet i bind IV af sit værk. Dette bind omhandler civilisationernes sammenbrud, Arnold Toynbee: *The Study of History. vol.IV*. Oxford University Press 1939.
- 16) Man kan desuden hævde, at den opdeling af verdenshistorien i 21 selvstændige civilisationers historie, Toynbee når frem til i *A Study of History*, taler imod at betegne ham som universalist. Alligevel er hans påstand om Europas formindskelse baseret på en opfattelse af, at verden efter 1918 bliver homogen og derfor nedbryder grænserne mellem civilisationerne.
- 17) Der findes imidlertid bestræbelser inden for politologien i dag på at tænke mere i baner af en verdensstat, f.eks. i diskussionen af mulighederne for at tænke sig demokrati på globalt niveau, se f.eks. David Held: *Democracy and the Global Order. From the Modern State to Cosmopolitan Governance*. Stanford University Press 1996.
- 18) Fremstillingen om en vestliggørelse, der så at sige frigører sig Vesten selv, er blevet formuleret på markant vis af den franske økonom og antropolog Serge Latouche i bogen *The*

Westernization of the World (Oxford: Polity Press 1996).

19) Jeg taler kun om postmodernisme i den forstand, at det markerer et kritisk skifte i relationen til det moderne. Hvad der måtte være af teoretiske konstruktioner under denne betegnelse, lader jeg ude af betragtning.

Litteratur:

Berdjajef, Nikolaj (1937): "Den nye middelalder", i N.Berdjajef: *Tidsskifte*. København: Europa-bøgerne, pp.11-35 (uddrag).

Bugge, Peter (1993): "Europe 1914-1945: the Nation Supreme", i Jan van der Dussen and Kevin Wilson: *The History of the Idea of Europe*. Milton Keynes: The Open University, pp. 83-149.

Coudenhove-Kalergi, Richard N. (1926): *Panuropa*. Wien: Panuropa-Verlag.

Curtius, Ernst Robert (1925): *Französischer Geist im neuen Europa*. Stuttgart: Deutsche Verlags-Anstalt.

Enzensberger, Hans Magnus (1987): *Ach Europa! Wahrnehmungen aus sieben Ländern*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.

Featherstone, Mike (1995): *Ondoing culture. Globalization, Postmodernism and Identity*. London: SAGE.

Fukuyama, Francis (1992): *The End of History and the Last Man*. London: Hamish Hamilton.

Guénon, René (1947): *Orient et Occident*. Paris: Les Éditions Vega.

Gong, Gerrit (1984): The Standard of "Civilization" in International Society. Oxford: Clarendon Press 1984.

Gress David (1998): *From Plato to NATO. The Idea of the West and Its Opponents*. New York: The Free Press.

Heffernan, Michael (1998): *The Meaning of Europe*. London: Arnold.

Huntington, Samuel P. (1996): *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*. New York: Simon&Schuster.

Ifversen, Jan (1997): *The Meaning of European Civilization a Historical-Conceptual Approach*. Arbejdsrapport nr. 51. Center for Kulturforskning. Aarhus Universitet.

Keyserling, Graf Hermann (1928): *Das Spektrum Europas*. v Heidelberg: Niels Kampmann Verlag.

Koselleck, Reinhart und Paul Widmer (1980). *Niedergang. Studien zu einem Geschichtlichen Thema*. Stuttgart: Klett-Cotta.

Massis, Henri (1956): "Défense de l'Occident" i H.Massis: *l'Occident et son destin*. Paris Bernard, pp.61-167.

Ortega y Gasset (1934): *Massenes oprør*. Oslo: Gyldendal 1934.

Meek, Roland L. (1976): *Social Science and the Ignoble Savage*. Cambridge U.P.

Kroes, Rob (1996). *If You've Seen One You've Seen the Mall. Europeans and American Mass Culture*. Chicago: University of Illinois Press.

Said, Edward (1978) *Orientalism. Western Conceptions of the Orient*. London: Routledge.

Spengler, Oswald (1972): *Der Untergang des Abendlandes. Umriss einer Morphologie der Weltgeschichte*. München: Deutscher Taschenbuch Verlag.

Toynbee, Arnold (1958): "The Dwarfing of the West", i A. Toynbee: *Civilization on Trial*. New York: New American Library.

Valéry, Paul (1919): "La crise de l'esprit", i P. Valéry: *Variété I*. Paris: NRF 1924, pp. 11-32).

Valéry, Paul (1922): *Note*. Extrait d'une conférence donnée à l'Université de Zurich le 15 novembre 1922, i Valéry op.cit. pp.33-49.

Wells, H.G. (1921): *The Salvaging of Civilization*. London: Cassel and Company.

Wæver, Ole (1993): "Europe since 1945: Crisis to renewal", in Dussen and Wilson, op.cit. pp.151-215.

Opdagelsen af kvinden

Kønnet kom på dagsordenen på universitetet i halvfjerserne og indtog en plads på landkortet ved strategier og dobbeltstrategier, bearbejde og korridorforhandlinger under protest fra den faglige traditions vogtere

Af Kirsten Gomard

Som ung tyskstuderende på Aarhus Universitet stødte jeg omkring 1964 på en plakat fra de medicinstuderendes forening *Umbilicus* (det betyder navle!) ophængt, hvor humanister kunne tænkes at se den. Den indbød studierne fra *Humaniora* til fest hos medicinerne under overskriften "Stud. med. eller lægefrue?". Det var naturligvis ment som et morsomt blikfang for at få kvindeligt krydderi til det, der dengang var et mandefag par excellence. Men det afspejlede også realiteterne for kvindekønnet på universitetet. Skulle følgerne af festen blive graviditet - det var før både p-pillen og den frie abort! - var perspektivet afbrydelse af studierne og i bedste fald på længere sigt et liv som lægefrue med lidt humanistisk dannelse i bagagen.

I det akademiske liv, der var hovedsagen, stod kønnet ikke på dagsordenen, hverken når det gjaldt livet som forsker eller de genstandsområder, man mødte gennem studierne. På et litteraturstudium som det tyske stødte man kun på meget få kvindelige forfattere. Litteraturens kanon var mandlig, og litteraturens kvindeskikkelser optrådte i begrænsede roller som mødre, muser og seksualobjekter for den mandlige helt. Jeg nåede at blive både kandidat og universitetslærer uden nogen sinde at have haft faglige overvejelser omkring køn.

Forskning af, om og for kvinder

Kvindeforskningen startede som en fagkritisk bevægelse i den vestlige del af verden i slutningen af 1960'erne. Inspirationen var de nye kvindebevægelser, i Danmark rødstrømpebevægelsens, samfundskritik og visioner. En af kvindebevægelsernes store paroler var, at det personlige er politisk. Overført på universitetet kom det til at betyde, at den utilpashed, mange kvindelige studerende og lærere oplevede, nu blev forstået som noget, der ikke var et privat problem - lige så lidt som arbejderbørnenes var det.

Kritikken formulerede de studerende kvinders oplevelse af, at universiteterne som mandsinstitutioner ignorerede kvinderne. At man så det mandlige som det almene og betragtede forskeren som den neutrale, objektive, socialt anonyme producent af viden. Simone de Beauvoirs *Det andet køn* med formuleringen "man fødes ikke som

kvinde, men man bliver (gjort til) det", der havde ført en ret upåagtet tilværelse igennem 20 år, kom til at fungere som øjenåbner for en ny generation af feminister. Det revolutionerende var, at der her var en forfatter, der pegede på kønnet, ikke som natur, men som noget, der er socialt skabt. I sentressernes terminologi kom det til at hedde *kønsroller*. Nye spændende bøger fra USA og England, som Shulamith Firestones *Kønnenes dialektik*, Kate Milletts *Seksualpolitik* og Sheila Rowbothams *Kvinder, modstand og revolution* blev oversat til dansk i starten af halvfjerserne og flittigt studeret i studiekredse og basisgrupper.

Kravet om kvindeforskning, som først blev formuleret ved *Humaniora* og samfundsvidenskaberne, blev en *forskning af, om og for kvinder*. I formuleringen af *kvinder* lå der en stillingtagen til forskersubjektet: Man er som forsker ikke er en abstrakt figur uden egen historie, erfaringer og interesser. Denne holdning var allerede lanceret som en venstrefløjsholdning i studenteroprørets fagkritik. Kvindeforskernes bidrag blev at pege på, at køn spiller en rolle lige så vel som klasse. I *for kvinder* lå der et feministisk perspektiv. Her udvidede kvindeforskerne også venstrefløjens krav om en forskning for folket med emancipatorisk sigte med kravet om en kritisk forskning, hvor kvinders interesser stod i centrum.

Om kvinder, endelig, pegede på genstandsområdet, og den tidlige kvindeforskning er da også i høj grad præget af bestræbelsen på overhovedet at finde kvinderne frem: som forfattere, som aktører i historien, som arbejdskraft. Typiske humanistiske bøger fra denne pionertid er f. eks. Pil Dahlerups metodebog *Litterære kønsroller* fra 1973 eller historieantologien *Kvindfolk, en danmarkshistorie fra 1600 til 1980* fra 1984.

Desuden blev universitetet som institution kritiseret. Vi så universiteterne som mandsinstitutioner, som i alt væsentligt kun rekrutterede mænd til stillinger. Institutioner, hvor kvinders interesser blev marginaliserede eller ligefrem latterliggjort.

Kvindeemner - et tilløbsstykke

Placeringen på landkortet var i starten virtuel (for nu at bruge et ord, vi slet ikke kendte dengang). Kvindeforskerne var ligesom andre af tidens fagkritikere i stand til

at udnytte den særlige egenskab ved "Åndernes Rige", at nye initiativer godt kan afprøves uden territorial forankring i institutioner og eksamensordninger. Det første - litteraturvidenskabelige - kvindeforskningsseminar her i Danmark blev (vistnok) afholdt af Pil Dahlerup på Københavns Universitet i 1970.

I midten af halvfjserne blev der her i Århus etableret undervisning i kvindeemner på tværfag med undervisningsassistenter på timeløn. Også på nogle enkeltfag blev der efterhånden udbudt tværfaglig undervisning i kvindeemner ved stipendiater, undervisningsassistenter og i sjældne tilfælde også fastansatte. Min kollega Kirsten Søholm og jeg selv udbød sammen det første kursus i kvindebevægelse og kvindelitteratur på Germansk Institut i 1977.

Det var ikke alle steder, disse initiativer blev bifaldet af den etablerede akademiske verden. Jeg husker selv en episode, hvor jeg som ung universitetslærer havde en større batalje med en mandlig censor om en ganske udmærket eksamensopgave i kvindelitteratur. Han betragtede sig som vogter af sit fags tradition og kunne simpelthen ikke acceptere den tilgang til et stof. Episoden er ikke enkeltstående. Men alligevel blev denne undervisning overalt et tilløbsstykke, og det uanset om de studerende kunne få deres eksaminer godskrevet eller ej. De studerende begyndte at presse på for at få bøger om kvindeforskningsemner på institutbibliotekerne og specialevejledere, der kunne vejlede kvindeforskningspecialer.

Egne territorier

Egne territorier med særskilte ressourcer blev overskriften på kvindeforskernes universitetspolitiske bestræbelser op gennem 1980'erne, hvor der blev oprettet små - meget små - centre ved alle landets universiteter. Århus kom faktisk først - i 1980 - med det Håndbibliotek for Kvindeforskning, der blev starten på det senere Cekvina. Initiativet blev taget af græsrodderne, kvindelige studerende fra Humaniora, især fra historie. De var trætte af, at Statsbibliotekets kvindeforskningsbøger altid var udlånt, og at det ved de fleste institutter ikke var muligt at få gennemført, at der også skulle anskaffes kvindeforskningsbøger.

De allierede sig med de kvindelige stipendiater og os unge kvindelige lærere ved HF, og så gik vi sammen i gang med bearbejde og korridorforhandlinger. Det tog et helt år. Og vi fik vores bibliotek - ved en næsten enstemmig fakultetsrådsvedtagelse i januar 1980, hvor det eneste, fakultetsrådet - med lidenskab! - protesterede mod, var, at vi i vort vedtægtsudkast som en feministisk offensiv havde benævnt bestyreren *forkvinde*. Det var for meget. Så vi landede på formand m/k. I en senere ved-

HÅNDBIBLIOTEK for KVINDEFORSKNING

NYHEDSBREV nr. 1

Forsiden til første nyhedsbrev fra 1984

tægtsændring blev funktionen døbt forkvinde m/k. I de seneste år har det så heddet først centerbestyrer og derefter centerleder, pæne, kønsneutrale ord, der ikke har provokeret magterne omkring os. Betegnelserne er ikke kun sprogligt sjove, men afspejler faktisk på mikroplan en kulturel udvikling.

I disse år blev grunden også lagt til Kvindehistorisk Samling på Statsbiblioteket i Århus, og Kvinfo, der allerede i 1979 var blevet en selvstændig afdeling ved Det Kongelige Bibliotek, blev konsolideret som bibliotek og dokumentationscenter med egne lokaler og økonomiske midler. Det var også i høj grad kvindeforskningskredse, der stod bag oprettelsen af Kvindemuseet i Århus.

I 1980 løb Hindsgavl-seminaret af stabelen, finansieret af Statens Humanistiske Forskningsråd og Statens Samfundsvidenskabelige Forskningsråd. Ét i en lang række af kvindeforskningsseminarer og særligt mindeværdigt set fra et Århus-synspunkt, fordi arrangørgruppen, Mette Kunøe, Karen Klitgaard Povlsen, Kirsten Søholm, Birgitte Possing, Anne Margrethe Berg, Lis Frost, Drude Dahlerup og jeg selv, hovedsagelig bestod af kvinder, der også var aktive omkring oprettelsen af Håndbibliotek for Kvindeforskning.

Dobbeltstrategi

Midt i 1980'erne blev det med en ny humanistbekendtgørelse også muligt at oprette suppleringsuddannelser inden for kvindeforskning. Det blev her i Århus starten på den suppleringsuddannelse, der i tidens ånd blev døbt

Kvindekulturstudier, og som i dag - efter adskillige transformationer - hedder Køn, Kommunikation og Kultur.

Håndbibliotek for Kvindeforskning blev med bidrag fra Det Samfundsvidenskabelige Fakultet og Det Teologiske Fakultet ved Aarhus Universitet, Aarhus-afdelingen af Danmarks Lærerhøjskole og for en tid også Handelshøjskolens økonomiske fakultet udbygget til et egentligt center i 1985. Det fik navnet Cekvina: Center for Kvindeforskning i Aarhus. I 1987 blev jeg udlånt til Cekvina fra Germansk Institut. Firserne og starten af halvfemserne blev også den periode, hvor kvindeforskerne i stigende grad udviklede nordisk, europæisk og internationalt samarbejde, og hvor kvindeforskning efterhånden vandt indpas i tredje-verdenslande.

Vi kvindeforskere, der stod bag territoriestrategierne, var fuldt ud klar over, at de indebar en fare for isolation i små ghettoer, mens der ikke ville ske ret meget udenom. Derfor satsede vi på en dobbeltstrategi: Egne territorier i form af centre, biblioteker, konferencer og eksamensordninger, men samtidig en integration i samtlige fag. Centerdannelsen skulle sikre en tværfaglig synlighed på trods af de meget begrænsede ressourcer i en tid, hvor der var kraftige nedskæringer ikke mindst på Humaniora.

Det hjalp noget på ressourcerne, da der midt i firserne - efter meget lobbyarbejde - blev lavet en folketingsbeslutning om at afsætte midler til kvindeforskning, dels som otte lektorstillinger på landsplan, dels som (tidsbegrænsede) projektmidler og midler til koordination, dels som støtte til Kvinfo og Kvindehistorisk Samling. Og da viste territoriestrategien sin berettigelse: Det blev først og fremmest centrene, der fik tildelt lektorstillinger. Aarhus Universitet fik både en humanistisk og en samfundsvidenskabelig lektorstilling. Men siden hen har centrene vist sig sårbare. Samkvind, Centeret for Samfundsvidenskabelig Kvindeforskning ved Københavns Universitet måtte lukke for nogle år siden, fordi fakultetet ikke ville sikre det ressourcer, og Cekvina og de andre centre har i perioder måttet kæmpe hårdt for deres eksistens.

Mandeforskning

Mandeforskning var der en smule af i halvfjerseerne, inspireret af feminismens og kvindeforskningens opkomst. En væsentlig bog fra denne periode er Steffen Kiselbergs *To og et halvt kapitel af mændenes historie* med den sigende undertitel: *En moralsk-sociologisk studie i den traditionelle manderolle* (1979). Men det handlede om en meget lille gruppe mænd, og mandeforskningens territorium forblev virtuelt. Der var tale om fredelig sameksistens med kvindeforskerne, men uden noget videre samarbejde.

Kvindeforskningen var i de tidlige år meget præget af rødstrømpebevægelsens ideer om egne rum for kvinder,

hvor kvinder kunne udfolde sig på deres egne betingelser. Det kan virke uforståeligt i dag, men bundede i barske erfaringer med akademiske mænd, der lynhurtigt kunne overtage enhver diskussion og heller ikke undslog sig for at latterliggøre kvinderne. Om Håndbibliotek for Kvindeforskning her i Århus sagde en mandlig kollega f. eks. de uødkelige ord: "Jeg ved ikke, hvad vi skal med det menstruationsrum!".

Noget andet er så, at disse tidlige år, hvor kvindeforskerne var sig selv nok, ved siden af de faglige og personlige udviklinger for os, der har været involveret, også har givet bagslag. De fordomme og stereotypiseringer, f.eks. om betonfeminisme, lilla ble og mandehad, der har ramt rødstrømperne, har også til en vis grad ramt kvindeforskerne. Og de projektioner er ikke sådan at slippe af med, selvom positionerne i dag er nogle helt andre.

Mit eget første møde med den internationale mandeforskning skete i 1988 på *Salzburg Seminar*, der holdt et kursus "Gender in the Humanities". Her blev jeg - noget mod min vilje - sat på en workshop med Jeffrey Weeks om "Men and Masculinities". Det blev en spændende opdagelsesrejse på et hidtil ukendt territorium fuldt af vægtig forskning med kritiske perspektiver, en forskning, der anerkendte diversitet omkring seksualiteter, og som ikke var bange for også at fokusere på smertepunkter som f. eks. vold, arbejdsløshed, kriminalitet. I Danmark skaffede nogle ildsjæle forskningsrådsmidler til at sætte mandeforskningen på landkortet. De lavede to konferencer,

NYHEDSBREV

NR 1/90

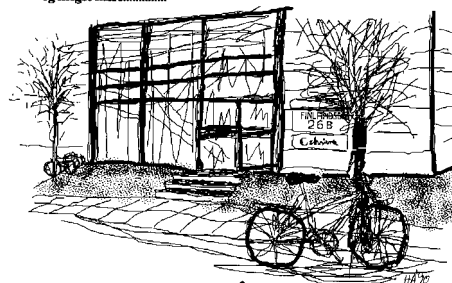
Læs i dette nr:

Kunst på Cekvina

Rejsebrev fra Hilda Rømer

Cekvina Seminar:
"Køn og Videnskab"

og meget mere.....

Cekvina

CENTER FOR KVINDEFORSKNING | AARHUS
Finlandsgade 26 b, 8200 Århus N, tlf. 86 16 58 55.

Forsiden af nyhedsbrevet, som blev til CekvinaNyt. Den viser bygningen, hvor Cekvina havde til huse i perioden 1987 til 1999.

en mobiliseringskonference på RUC i 1993 og en nordisk konference med internationalt islæt, "Men's Families", på Schæffergården i 1994. Der var en fin pionerstemning og mange både unge og ældre interesserede. Ca. halvdelen af deltagerne var kvinder. Og det gælder den dag i dag på nordisk plan, at en meget stor del af mandeforskerne er kvinder.

Virtuelt territorium

Politisk var de danske mandeforskere - belært af pinlige erfaringer fra Norge, hvor en mandeforsker havde søgt at få del i forskningsrådsmidler øremærket til kvindeforskning - meget omhyggelige med at melde ud, at mandeforskningen i Danmark ikke skulle etableres på bekostning af ressourcer til kvindeforskningen, men at vi sammen skulle skaffe flere ressourcer. Mandeforskerne tænkte også i territoriebaner, men forestillede sig i de diskussioner, jeg har deltaget i, deres eget separate landområde ved siden af kvindeforskernes, men med samarbejde og gode relationer.

På Cekvina inviterede vi mandeforskningen ind: Vi har regelmæssigt haft mandeforskningskurser blandt vore udbud, og vi har arrangeret et ph.d.-kursus, gæsteforelæsninger og temadage inden for mandeforskning med danske og internationale gæster, blandt andre amerikaneren Michael Kimmel og australieren Bob Connell.

Siden er der sket meget lidt i den danske mandeforskning. *Nyhedsbrevet for Netværket for Mandeforskning* er gået ind, og det er netværket vistnok også.

Mobiliseringen har ikke fungeret særlig godt. Fysiske territorier er det ikke blevet til, og det virtuelle territorium er bestemt ikke overbefolket her i Danmark. Men der er et veletableret samarbejde i Norden, og det er i dette samarbejde, de danske mandeforskere har deres netværk for tiden. Sidste år blev der oprettet en nordisk koordination for mandeforskning med sæde i Nordisk Institut for Kvinde- og Kønsforskning i Oslo.

Kønsforskning

Op gennem 1980'erne flyttede den teoretiske fokus sig herhjemme efterhånden fra *kvinde* til *køn*. Koblingen til feministisk samfundskritik og venstrefløjsidealer var stadig mulig, men ikke længere obligatorisk. Sikkert også, fordi det rødstrømpebagland, der oprindeligt krævede kvindeforskning, efterhånden gik i opløsning.

Som teoretisk begreb peger *køn* på teoretiseringer af køn som konstruktion, der er langt mere interessante end den todeling, der ligger i begreberne *kvindeforskning* og *mandeforskning*. En todeling, der kan tangere den essentialistiske *common sense*-opfattelse, at kønnene er forskellige, fordi naturen nu engang har villet det sådan. *Køn* sætter fokus på det relationelle, på *maskulinitet* og

femininitet som flydende konstruktioner, der skabes og genskabes i kulturen gennem individers interaktion.

Sådanne postmoderne forståelser åbner også hele det spændende felt med *queer theory*, som med afsæt i kroppenes og seksualiteternes faktiske mangfoldighed underminerer kulturens forestillinger om, at der eksisterer to, og kun to, køn. Begrebet *køn* kan både pege på symbolske genstandsfelter, som i høj grad har været den humanistiske fokus i de senere år, og det kan også pege på genstandsfelter, hvor "den virkelige virkeligheds" kvinder og mænd indgår, enten med ligelig fokus på begge køn eller med særlig fokus på et af dem.

Det, kritikere har anført mod begrebet *kønsforskning*, nemlig at det i modsætning til kvindeforskningens emancipatoriske perspektiv bliver tandløst, ved at man kun interesserer sig for det relationelle og fejrer kønsforskelle, er jeg ikke så bange for. Vi har stadig mulighed for som forskere at inddrage kritiske dimensioner i forskningen om køn. F.eks. en magtkritik, enten den nu fokuserer på magtforskelle mellem kønnene eller primært på magtforskelle inden for samme køn.

Og forskeren som subjekt kan heller ikke, når det hedder kønsforskning, være et frit svævende, abstrakt, akademisk subjekt, men må tage stilling til positionering og interesser. Og der kan køn ikke tænkes bort, selvom vi i dag er mindre sikre på, hvad det betyder. Begrebet *kønsforskning* er en paraply over en mangfoldighed af emner og teoretiseringer, og køn indgår efterhånden også som et af flere parametre i anden forskning, f. eks. i de *cultural studies*, som er en af de spændende nyudviklinger fra de seneste år.

Med bindestreg

Udviklingen i de små kvindeforskningsterritoriernes navngivning på landkortet afspejler tydeligt denne faglige udvikling. Cekvina, oprindelig Center for Kvindeforskning i Aarhus blev i 1993 til Cekvina, Center for Kvinde- og Kønsforskning ved Aarhus Universitet. De andre kvindeforskningscentre, Koordinationen for Kvindeforskning og Foreningen for Kvindeforskning i Danmark skiftede også til bindestregsnavne, og et tidsskrift, der blev grundlagt i 1992, kom til at hedde *Kvinder, Køn & Forskning*.

Forud for disse navneskift gik der en større, hovedsagelig politisk diskussion, gående på, om vi ikke dermed skrottede et feministisk engagement, og bindestregsbetegnelsen kvinde- og kønsforskning blev valgt som et bevidst signal om, at det feministiske engagement var intakt. En anden overvejelse gik på, at nu havde kvindeforskerne igennem firserne ved seriøst og intenst lobbyarbejde fået nogle politikeres bevågenhed omkring kvindeforskningen. Politikerne tænkte i ligestillingsbaner, og det, der interesserede dem, var først og fremmest det

bidrag, kvindeforskningen kunne yde i den sammenhæng. Hvad kønsforskning var for noget, det var langt mere abstrakt og ville være vanskeligere at forklare både politikerne og offentligheden.

Bindestregsbetegnelsen har måske så virket negativt på anden vis, idet den kan have medvirket til at cementere gængse forestillinger i offentligheden om, at køn er = kvinde og ikke noget, der angår mænd.

I 1998 - endelig - tog vi på Cekvina springet fuldt ud og kaldte os Cekvina, Center for Kønsforskning ved Aarhus Universitet. Og ved den nyligt afholdte generalforsamling i april 2000 tog Foreningen for Kvinde- og Kønsforskning i Danmark navneforandring til Foreningen for Kønsforskning i Danmark.

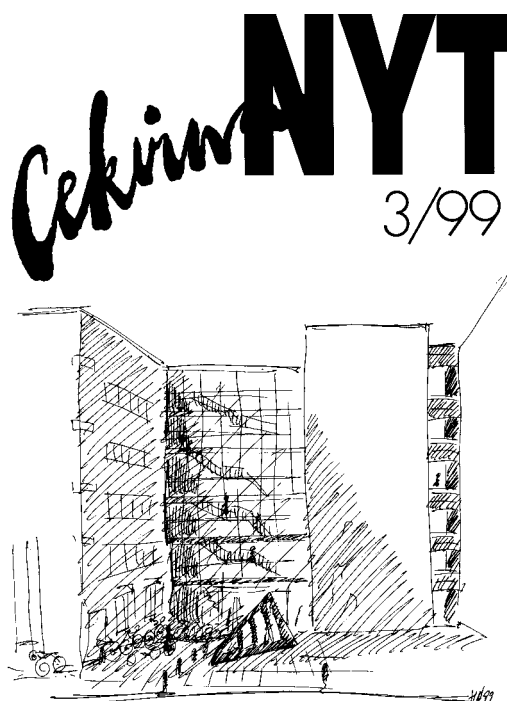
Kulturstudier og køn

I dag er også Cekvina-navnet historie, og det tidligere Cekvina har i samarbejde med fagudviklingsgruppen for Europastudier ved Aarhus Universitet i 1999 dannet Center for Europæiske Kulturstudier med Afdeling for Kønsforskning. Rationalet bag denne sammenslutning er først og fremmest fagligt. I årene op til centerdannelsen har vi samarbejdet omkring fagudvikling inden for den nye disciplin *cultural studies*, en bred tværfaglig disciplin, hvor køn indgår selvfølgelig som et af flere aspek-

ter. Men nedlæggelsen af Cekvina som selvstændig institution er ikke gået stille af. Flere af bestyrelsesmedlemmerne af det nu hedengangne Cekvina var dybt bekymrede for, at kvinde- og kønsforskningen ville drukne i det nye initiativ.

En symbolsk markering af, at det på ingen måde er hensigten, ligger i det omfattende navn, vi har valgt: Center for Europæiske Kulturstudier med Afdeling for Kønsforskning. I det ligger der den programmerklæring, at kønsforskningen både skal være tydelig i sin egen ret og samtidig indgå i en *mainstream*, hvor kulturstudier er overbegrebet. Samtidig gør konstruktionen den århusianske version af Europastudier speciel på internationalt plan, idet den kulturelle komponent er fremtrædende. Den gamle dobbeltstrategi fra kvindeforskningsdagene om både synlighed og integration har måske dermed en chance for at gå i opfyldelse. Som mangeårig tidligere centerleder af Cekvina finder jeg det meningsfuldt nu være leder på Center for Europæiske Kulturstudier med Afdeling for Kønsforskning.

Prisen for det nye initiativ har imidlertid været høj, idet Det Samfundsvidenskabelige Fakultet ved Aarhus Universitet har brugt anledningen til at opsigte det gamle samarbejde omkring kønsforskningsbiblioteket og undervisningen inden for kønsforskning.

AFDELING FOR KØNSFORSKNING
CENTER FOR EUROPÆISKE KULTURSTUDIER VED AARHUS UNIVERSITET

Forsiden til næstsidste nummer af CekvinaNyt med bygningen i Nobel-parken i Århus, hvor Afdeling for Kønsforskning nu er placeret.

What's in a Name?

Jeg har ovenfor beskrevet udviklingerne af termerne *kvindeforskning*, *kvinde- og kønsforskning* og *kønsforskning* som et historisk forløb. Kronologien er dog ikke så klar, og betegnelserne bruges mere eller mindre alle sammen den dag i dag. Personligt ville jeg i dag først og fremmest bruge begrebet kvindeforskning om en tidlig historisk fase. De mest gængse begreber blandt forskerne selv herhjemme er kvinde- og kønsforskning eller kønsforskning, slet og ret.

Af teoretiske grunde som beskrevet ovenfor, men også af strategiske grunde: Ordet kvindeforskning er snævert forbundet med oprindelsen i halvfjerserne som den akademiske udløber af rødstrømpebevægelsen. *Kvinde* var ordet, der blev mobiliseret på for 20-30 år siden, og et ord, der er kommet til at hænge mange i en yngre generation ud af halsen. Derfor kan ordet ikke rigtig bruges herhjemme i dag. Men i lande med stærkere feministiske bevægelser, både i den engelsksprogede del af verden, i Europa og i Den Tredje Verden, er kvindeforskning eller feministisk forskning stadig gængse begreber.

Mandeforskning, mandforskning eller maskulinitetsforskning, begreber, som her i Norden bruges lidt i flæng som betegnelser for en kønskritisk forskning med fokus på mænd og maskuliniteter, er nyere end begrebet kvindeforskning. Men teoretisk lider i hvert fald mandeforsk-

ning og mandforskning af de samme svagheder som begrebet kvindeforskning. Alligevel kan de muligvis en tid endnu bruges mobiliserende til at tiltrække nye unge forskere. Og til at pege på det forhold, at der i høj grad mangler empiriske undersøgelser af mænd, ikke som mennesker slet og ret, men som kønsvæsner.

Alligevel vil jeg også, når den særlige fokus gælder mænd, foretrække overbegrebet kønsforskning. Med det signalerer vi fælles territorium. Og at de sidste tyve års teoretiske udvikling er integreret. Men begrebet er så rummeligt, at vi alligevel bliver nødt til at specificere nærmere, hver gang det gælder et konkret projekt: Kønsforskning med særligt henblik på...

Men heller ikke i denne mere postmoderne forståelse er *køn* rigtig på mode i den akademiske verden i Danmark. I de sidste 10-15 års diskurser blandt unge har vi været *mennesker*, slet og ret, og *køn* har kun været relevant i forhold til seksualitet. Og moden betyder meget for, hvilke akademiske emner der vælges, når de studerende kan vælge frit. Da kvindeforskningen startede, var der en hel rødstrømpebevægelse som bagland og en kæmpeinteresse blandt kvindelige studerende og dermed et pres for at få gang i kvindeforskningskurser osv. på universiteterne.

En lignende mobiliseringssituation har der aldrig eksisteret inden for mandeforskningen. Der har ikke været store, brede grupper af køns- og samfundskritiske mænd, der har sat spørgsmål om mænd som køn på den akademiske dagsorden her i Danmark. De sporadiske mandebevægelser, der er i Danmark, er *single issue*-bevægelser, f. eks. omkring fædres rettigheder ved skilsmisse, og ikke brede bevægelser, der kan fungere som bagland for en akademisk mandeforskning. Mandeforskerne har bevidst undladt at identificere sig med disse bevægelser.

I betragtning af modens skiftende konjunkturer er det måske en fejl, at vi i Danmark i modsætning til f.eks. USA ikke har kæmpet hårdere for at få kønsteamer ind i de faste pensum på grunduddannelserne. Det der med køn ligger som regel som kurser i bacheloråret eller på overbygningssuddannelser som veldefinerede klumper, man som studerende sagtens kan styre uden om. At have køn som et aspekt i det obligatoriske stof ville i det mindste have betydet, at unge studerende ville lære om køn integreret i anden undervisning.

Jeg tror stadig, at vejen frem er både en integration af køn som et aspekt blandt flere i forskning og studier og en synliggørelse af køn som et specielt territorium gennem aktiviteter med særlig fokus. Og en begyndende mobilisering blandt unge nyfeminister kan måske tyde på, at der er en ny generation af unge kvinder på vej, som vil finde det vigtigt med kønsstudier. Måske vil eksplis-

kønskritiske perspektiver også komme stærkere i fokus endnu engang. Men de rene kvinderum er tiden løbet fra. Mandlige kønsforskere vil være velkomne.

Kirsten Gomard er cand.mag., lektor i kønsforskning og centerleder ved Center for Europæiske Kulturstudier med Afdeling for Kønsforskning ved Aarhus Universitet.

Litteratur:

Berg, Anne Margrete, Lis Frost og Marianne Olsen (red. 1984): *Kvindfolk. En danmarkshistorie fra 1600 til 1980*. København: Gyldendal.

Beauvoir, Simone de (1977): *Det andet køn*. København: Tiderne skifter.

Dahlerup, Drude (1998): *Rødstrømperne*. København: Gyldendal.

Ervø, Søren (1998): "Dansk Maskulinitetsforskning tabt på gulvet. In: *Forum for Køn og Kultur* 13.5.98, <http://www.forum.kvinfo.dk/forum.asp?PageID=4528>.

Firestone, Shulamith (1972): *Kønnenes dialektik*. København: Rhodos.

Gomard, Kirsten (1990): "Fra kvinde til køn". Festforelæsning i anledning af Cekvinas 10-års jubilæum 22.11.90. *Arbejdsnotater fra Cekvina* nr. 10. Århus.

Kiselberg, Steffen, (1979): *To og et halvt kapitel af mændenes historie, en moralsk-sociologisk studie i den traditionelle mandrolle*. København: Rhodos.

Koeller, Anne Bjørgs (2000): "De tavse mænd". In: *Forum for Køn og Kultur* 28.4.2000, <http://www.forum.kvinfo.dk/forum.asp?PageID=49721>.

"Maskuline mysterier" (2000): *NIKKmagasin nr. 1*. Temanummer.

Millett, Kate (1971): *Seksualpolitik*. København: Rhodos.

Rowbotham, Sheila (1973): *Kvinder, modstand og revolution*. København: Rhodos.

Kvinfo har udarbejdet en udstilling om kønsforskningens historie. Den vises på Statsbiblioteket i sensommeren 2000 og bagefter i Nobelparkens bibliotek.

Sproglige kortlægningsstrategier

Undervisning i skriftlig formidling af viden ved højere læreanstalter kan give de studerende mod til at eksperimentere med forskellige sproglige redskaber. Et væsentligt element er at synliggøre den snævre sammenhæng mellem den viden, de fremstiller, og det sproglige apparat, de behersker

Af Mette Tønnesen

Frys engang det øjeblik, hvor den studerende ved en højere læreanstalt sætter sig til skrivebordet for at skrive semesterets opgave(r). Øjeblikket er magisk, fordi den studerende i det øjeblik skal positionere sig i et magnetfelt. Opgaven er den vanskelige at få den erfarede viden fra forskellige faglige discipliner, som er blandt kræfterne i magnetfeltet, samlet og omsat til skriftsprogform. På den ene side skal den studerende skabe en form, der skal leve op til en lang række formelle krav, lige fra overordnede akademiske normer til formelle detaljer såsom antal enheder pr. side og antal sider pr. opgave. På den anden side skal formidlingen også resultere i en skrift, som skal være netop denne studerendes og opfange dennes personlige bidrag til det samlede udtryk.

Formålet med at tilbyde de studerende ved højere læreanstalter undervisning i, hvordan de tackler dette komplicerede magiske øjeblik, hvor kræfterne skal samles, må være at give den studerende redskaberne til selv fra gang til gang at lokalisere, hvor de særlige vanskeligheder med opgaven ligger. At få synliggjort, hvad det er, vi gør, når vi skriver, er et af de redskaber, formidlingsundervisningen skal forsyne den studerende med. Det skal hjælpe den studerende til at diagnosticere, hvor den hund ligger begravet, som forhindrer forfatteren i at få sin viden omsat til skriftlig form. I det følgende præsenterer jeg erfaringer fra et forløb i skriftlig formidling ved en højere læreanstalt, som gerne skulle belyse, hvad jeg mener.

Studerendes sproglige praksis

Skalaen på mit konkrete hold i år gik fra biologistuderende over filosofistuderende til studerende fra Center for Europæiske Kulturstudier med Afdeling for Kønsforskning til studerende fra etnografi og informationsvidenskab. I det forum kan et udgangspunkt i nogle af de studerendes konkrete sproglige strategier fra opgave- og emneudkast synliggøre de forskellige begreber om viden, de hver for sig arbejder indenfor, og også hvordan dette begreb forholder sig til, hvad vi med lingvistisk sprogbrug kunne karakterisere som den sproglige kode, den studerende skal formulere sig i forhold til.

Biologistuderende

Den biologistuderendes tekst om eutrofiering har ét styrende princip i den lingvistiske kode. Dette princip består i overensstemmelse mellem udsagn og den genstand, udsagnet er om. Den biologistuderende har tænke måde, system og symbolsk kode tilfælles med sit faglige publikum og kan for så vidt være helt enig med læserne om en bestemt retorisk praksis. Alle enkeltdele i systemet er navngivne og kortlagte. Sproget er en klar epistemologisk størrelse, et sprog, som forfatteren og modtagerne har tilfælles. Sproget peger ud af teksten direkte på de størrelser, teorien henviser til, sproget er "om" en navngivet, kortlagt verden. En fremstilling inden for denne retoriske praksis og tradition kan have store fordele for den nytilkomne inden for faget, som ikke først skal arbejde på at etablere en fælles platform med læserne på det sproglige plan. Platformen er skabt.

For den biologistuderende ligger der et kæmpearbejde i at tilegne sig den helt særlige, fastlagte lingvistiske kode inden for det biologiske felt forud for opgaveskrivningen. Men den særlige overensstemmelse mellem forfatteren og den faglige fremstilling, læserne af teksten og den eksisterende litteratur betyder, at forfatteren kun meget sjældent selv skal opstille særlige sproglige koder - eller bare vælge mellem forskellige mulige sproglige koder.

Studerende fra Europæiske Kulturstudier

En studerende fra Europæiske Kulturstudier ville i sin tekst redegøre for begrebet "europæisk identitet" i forhold til nutidens Europa. Hun bevæger sig i et helt andet sprogligt felt end sin biologistuderende kollega. Denne studerende deler ikke en lige så fastlagt sproglig kode med sit faglige publikum, som kollegaen gjorde det. Området, hun ønsker at beskrive, er ikke ubeskrevet, men heller slet ikke behersket af én fastlagt, faglig terminologi. Den retoriske praksis, hun må anvende, knytter hendes udsagn til bestemte teoretiske retningers sammenhængende forklaringsystemer, hvor diskussioner med andre skoler om at få fastlagt en bestemt, dækkende og anvendelig terminologi er en væsentlig del af det løbende videnskabelige arbejde. I sådanne tekster er den metatekstlige dimension i sig selv en væsentlig del af den retoriske praksis. En stor del af den studerendes

arbejde med at positionere sig i skrivefeltet består bl.a. i at lære at beherske den. Dels for selv bedre at forstå, dels for både at kunne fastholde læseren og overbevise læseren om sit synspunkt.

Her stiller sig altså en række sproglige valgmuligheder, og med hvert enkelt valg, hun foretager, konstruerer hun samtidig den genstand, dialogen med det faglige samfund skal etableres om. Den kulturstuderende skal altså, inden hun selv skriver, orientere sig i et sprogligt landskab, hvor den retoriske strategi i stor udstrækning består af klargørelse og overtalelse. Forskellige skoler fremfører definitioner af identitet, Europa, det europæiske og altså "europæisk identitet". Forholdet mellem forfatteren og det faglige forum, den eksisterende litteratur og læserne af teksten involverer for den kulturstuderende en meget høj grad af personlig stillingtagen. Den studerende skal beherske en så nuanceret fremstilling, at klargørelse, overtalelse, personlig stillingtagen og begrebsanvendelse fremtræder adskilt, nuanceret og præcist i valget af sproglig kode. For valgene aflæses som direkte indlæg i den faglige debat og som bidrag til en bestemt faglighed. Gennem sine valg signalerer den studerende, hvilke af de eksisterende skolers (re)konstruktioner eller kortlægninger af den eksisterende viden, hun finder har størst gyldighed. Samtidig bidrager hendes egne personlige, lingvistiske valg til konstruktionen af en fælles sproglig platform.

En filosofistuderende

En af holdets repræsentanter fra filosofi havde valgt at ville redegøre for en bestemt filosofis moralbegreb, en anden for en filosofis udlægning af læge-patient-relationen. Fælles for den biologi- og de filosofistuderende er, at forfatteren og publikum er enige om de størrelser, der refereres til. For de filosofistuderende og deres faglige publikum drejede det sig om konkrete tekster af filosoferne Tugendhat og Wackerhausen. Men her hører overensstemmelserne mellem filosofernes og biologens skrive-situationer imidlertid også op.

Den biologistuderendes fastlagte lingvistiske kode inkluderede en tænkemåde, som forfatteren og publikum delte. For de filosofistuderendes vedkommende er projektet imidlertid ét med den retoriske strategi på en anden måde. Fremstillingen drejer sig om at udlægge netop Tugendhats og Wackenhausers definitioner af bestemte lingvistiske størrelser, til forskel fra andre forfatters i den eksisterende litteratur og måske også til forskel fra den skrivendes egen forståelse. Forholdet mellem forfatteren og det faglige emne, det faglige publikum og den eksisterende litteratur er således inden for filosofien i høj grad repræsenteret netop i arbejdet med at gengive en bestemt udlægning/fortolkning som givet i kraft af en

bestemt lingvistisk kode. Vanskelighederne i dette arbejde ligger således for den filosofistuderende netop i den sproglige detailformulering, hvor udlægningen og fortolkningen finder sted.

Skriftlig fremstilling som social konstruktion

Baseret på den konkrete sproglige virkelighed, som opgaveteksterne fra dette hold af formidlingsstuderende giver, findes der i hvert fald to typer af akademiske samfund, som disse studerende skriver sig ind i. Den biologistuderende skriver sig ind i et fast, afgrænset samfund, hvor de snævert satte, fælles lingvistiske normer og tænkemåder betyder, at et fagligt bidrag til omstrukturering eller nye mulige kombinationer inden for feltet får omfattende konsekvenser for alle medlemmer af dette samfund. Her eksisterer en enighed om, hvad samfundet anser for kortlagt.

De studerende fra Europæiske Kulturstudier med Afdeling for Kønsforskning og de øvrige humanistiske fag skriver sig derimod ind i et langt løsere sammensat akademisk samfund, hvor arbejdet med at etablere fælles lingvistiske platforme, dvs. selve kortlægningen, i stor udstrækning består af overtalelse og sandsynliggørelse inden for et meget opdelt felt. De retoriske strategier får i langt større udstrækning tillagt en bestemt signalværdi om forfatterens tilhørsforhold til den ene eller den anden af de mange fungerende småsamfund med (op)delt viden, som feltet består af.

Inden for dette felt bliver det tydeligt, at den akademiske norm om ikke at skrive indforstået i højere grad kan synes at gradbøjes end inden for det biologiske samfund. Studerende kan opleve den ene dag at skrive til en lærer, som ikke anser sprogbugen for indforstået, men for "delt viden", "fælles platform", mens den samme studerende i den næste opgave anvender samme lingvistiske termer, men nu anklages for at tale "indforstået", da læreren arbejder inden for en anden platform, en anden skole, en anden vedtaget definition af, hvad det fælles vidensgrundlag, det kortlagte felt, er vedtaget til at være.

Så vidt om de sproglige sider ved de pågældende traditioner, som de studerende på et konkret formidlingshold præsenterede via deres tekster. For at synliggøre de vanskeligheder, jeg mener, de studerende skal have hjælp til at indkredse, vil jeg nævne et eksempel på forskellige erkendelsesmæssige resultater, opnået gennem forskellige retoriske strategier.

Kortlægning med to retoriske strategier

Eksemplet her er med for at tydeliggøre talen om de erkendelsesmæssige konsekvenser af valgte retoriske strategier og for at bidrage til en fastholdelse af diskussionen af vidensbegrebet i forhold til undervisningen i

skriftlig fremstilling på en højere læreanstalt.

En neurolog skulle beskrive en bestemt patient, bl.a. med henblik på tilrettelæggelse af en behandlingsstrategi. Vedkommende var meget svagt begavet, kunne ikke læse og skrive og havde ringe udsigter til at lære nogen af delene. Diverse fysiske skavanker kom oveni. I det hele taget kunne neurologen med anvendelsen af sit neurologiske, fysiologiske og for den lingvistiske kodes vedkommende meget veldefinerede begrebsapparat få kortlagt, analyseret og præciseret alle de enkelte mangler ved den pågældende patient.

En dag skulle han, i anledning af at denne patients bedstemor og værge var død, have endnu en samtale med patienten og overveje, hvad der skulle blive af vedkommende her i verden. Lægen dømte patienten "ilde stækket" med ringe livsmuligheder. Han frygtede for, hvordan det skulle gå dette menneske uden muligheder og fik ikke øje på nogen indsats, der kunne hjælpe staklen. Inden samtalen ser lægen patienten sidde under et træ i parken - ifølge lægens egen gengivelse af hændelsesforløbet. Han bliver overrasket over den slående lighed med en "normal", velfungerende ung kvinde, patienten har, som hun sidder i sin sommerkjole på afstand i solen under et træ.

Samtalen byder på yderligere overraskelser. Kvindens opvækst hos bedstemoderen har været præget af religion, meget kirkegang og oplæsning af historier fra bibelen. Da kvinden skal udtrykke, hvordan hun er berørt af bedstemoderens død, tyer hun til en metafor om sin sindstilstand og siger, at hun føler, at det er vinter. Videre siger hun, at hun føler sig som et tæppe, der er trævlet op og ikke længere har et mønster, det kan væves efter. For lægen, den amerikanske neurolog Oliver Sacks, giver samtalen anledning til en omfattende selvransagelse. Hvad den går ud på redegør han for i essayet "Rebecca" i antologien *Manden der forvekslede sin kone med en hat* (på dansk 1985).

Rebecca er i stand til at vælge sproglige udtryk for en sorg og kan karakterisere sig selv som "et tæppe, der er ved at trævle op, som ikke længere bliver vævet efter et mønster". I metaforen rummes kvindens selvrefleksion. Netop den størrelse ryger ud gennem hullerne i det neurologiske begrebsapparat – apparatets lingvistiske kode kan ikke indfange den. Dét neurologen Sacks får synliggjort gennem Rebeccas fremstilling, kalder han sammenhængskraften, og i essayet skriver han om oplevelsen.

Sammenhængskraften og Rebecca var for Rebecca to uløseligt forbundne størrelser. Da lægen får tilføjet den viden om Rebecca, kan han omsætte den i en behandlingsstrategi, der ser helt anderledes ud end den, han kunne opstille på grundlag af den viden, han havde opsamlet i sin egen lingvistiske kode.

Hele essaysamlingen *Manden der forvekslede sin kone med en hat* er en neurologs opgør med sit snævre faglige begrebsapparat, en redegørelse for utallige andre sproglige koder og deres indbyrdes over- eller uoversættelighed med en omhyggelig notering af den særlige viden, hver særlig kode rummer. I sit forord skriver Sacks: "Traditionen for rige, menneskelige, kliniske beretninger nåede et højdepunkt i det nittende århundrede, hvorefter den gik tilbage med fremkomsten af en upersonlig, neurologisk videnskab" (s. 10), og han citerer Luria for følgende overvejelse, som Sacks gør til sine: "Evnen til at beskrive, der var så almindelig blandt de store neurologer og psykiatere fra det nittende århundrede, er næsten forsvundet nu ... Den må genopvækkes" (s. 11).

Undervisning i skriftlig formidling ved højere læreanstalter må nødvendigvis sætte begrebet viden til diskussion, fordi viden og valg af skriftlig form er så nært forbundet.¹

Ingen akademiker ville formodentlig betvivle sandhedsværdien af den klassiske neurologs undersøgelser, foretaget i et videnskabeligt samfund, hvis lingvistiske kode kan beskrives nogenlunde som den, formidlingsholdets biologistuderende skrev indenfor. Men samtidig ville heller ingen betvivle rigtigheden af, hvad Oliver Sacks redegør for som hullerne i dette begrebsapparat. Slet ingen ville formodentlig finde på at opponere mod at betegne den indsigt, Sacks får formidlet gennem Rebeccas fremstilling af sig selv som "viden om Rebecca". Jeg har valgt Sacks som eksempel for at få lejlighed til at tage et bestemt vidensbegreb op, som stadig ofte spørger, måske især når undervisningen skal være i skriftlig formidling, af mange betragtet overvejende som en teknisk disciplin. Begrebet minder mest af alt om en forestilling med dybe rødder i oplysningstiden.

Begreber om viden

Det sande, det rigtige, forstået som viden, har ingen intentionelle implikationer, hedder det i dette begreb. Oplysningstidens ideal blev formuleret *imod* kirkens metafysiske sandhedsbegreb. Oplysningstiden har bidraget til, at vi godtager forestillingen om en "menneskelig natur", hvis universelle træk er at finde i fornuftens ræsonneren. Ulempen ved forestillingen, som i oplysningstiden tjente et formål i kampen mod religionens ideologiske overbygning og for et individs sunde fornuft, er, at den med *teologien*, læren om det guddommelige, smed al *teleologi*, læren om implikation, rettet mod et mål, ud af sin forestilling om menneskets tilværelse. Derved gik etikken tabt som målestok for vurderingen af, hvad vi anså for "sandt" eller "usandt" eller "rigtigt" og "forkert". Det klassiske teleologiske aspekt, at al handling rummede en (formåls)rettethed, blev en dimension, som måtte

forkastes fra virksomhed, der ville defineres "videnskab", fordi det at have et implicit mål blev defineret som et metafysisk aspekt ved sagen, noget sagen uvedkomme-

de. Når denne forestilling bliver overført på forklaringsmodeller til menneskelig handling som f.eks. den at udtrykke sig i skrift, så munder den ud i den opfattelse, at menneskeligt ræsonnement kan identificere midlerne til at foretage en bestemt praktisk handling. Men hvad angår denne handlings formål eller mål, altså hvilken *retning* denne handling skulle gå i, så kunne ræsonnementet intet sige. Et udsagn om retningen ville have metafysiske implikationer.

abstrakt individ. Den forestilling er udbredt og forekommer ofte hos deltagere på kurser i skriftlig formidling. Det kan synes overraskende efter århundreder med sprogvidenskabelige, fysiske og filosofiske kortlægninger af, at såvel sprogets status for sig som dets rolle i konstruktionen af størrelsen "individ" har såvel ontologisk som epistemologisk status.

Ofte møder studerende på et hold i formidling til undervisning med en forventning om, at opgaven er at træne et sæt tekniske kvalifikationer. Forventningerne går i retning af at modtage kagebogsopskrifter, genre-karakteristikker, som direkte kan omsættes til en hvilken som helst faglighed.

Kortfremstillingen i 1700-tallet omfattede forskellige forarbejdningsprocesser af kobberplader som illustreret i Diderots Encyclopédie (1751-1765), der samtidig udtrykker oplysningstidens vidensidealer og opfattelse af erkendelsen som et rationelt kortlægningsprojekt.

Det handlende subjekt i denne model var det enkelte individ defineret som en fastlagt kernestørrelse, svævende løsrevet fra kontekst, kultur, tradition og fra "guddommelighed". Den individualitet, oplysningstiden definerede som gyldig kilde til skabelse af viden uden afhængighed af teologiens forvirrende teleologiske tankegange, var altså i begrebets selvforståelse en entydig abstrakt, absolut definerbar størrelse.

Set i forhold til denne opfattelse af individet og nærværende emne om fremstilling af viden i skriftlig form, så bliver den handling f.eks. at skrive et referat noget abstrakt, objektivt, nøgternt, som det er muligt at gøre efter nogle objektive, ikke-kontekstualiserede principper, og som foretages af et ikke-kontekstualiseret lige så

Det bliver imidlertid meget tydeligt i Oliver Sacks-eksemplet, at de to forskellige retoriske strategier til beskrivelse af "Rebecca", den systematiske opdeling i enkeltdele over for Rebecca genfortalt i 1. person som selvrefleksion i bibelsprog, hver for sig skaber vidt forskellige sproglige udgaver af modellen "Rebecca". Den første model er resultatet af en retorisk strategi, hvis intention er at analysere, skille ad i enkeltdele, få kortlagt noget totalt. Den anden model er resultatet af en retorisk strategi, hvis implikation er fremstillingen af "Reberras selvforståelse". Det er karakteristisk for begge billeder af Rebecca, at de hver for sig er sande, men ikke udtømmende. I dette eksempel er det heller ikke svært at se, at konsekvenserne af den første sproglige model -

implicit i sin forestilling om at være fuldstændig og objektiv - faktisk indeholder nogle konsekvenser for en lægelig praksis, som forskrækker lægen selv, da han opdager dem. Mens det andet billede synliggør andre handlemuligheder i den samme situation ved at gengive situationen fra Rebeccas perspektiv.²

Intentionaliteten i en konkret skriftlig fremstilling ligger indbygget i dens sproglige udformning. Er den implicitte konsekvens synlig for forfatteren, kan han/hun bevidst benytte sig af den som supplement til andre retoriske fremstillingsmåder, som netop fanger andre former for viden. Er forfatteren sig den ikke bevidst, er han heller ikke klar over, at dele af virkeligheden fortsat ligger hen i mørke for ham efter den anvendte kortlægning.

I eksemplet med Rebecca er det jo ikke Rebecca, der undergår nogen forandring. Den forandring, Oliver Sacks fremstiller, er netop en forandring i neurologens ekspertoptik, skabt gennem den sproglige Rebecca-konstruktion, Rebecca selv stillede til rådighed i et sprog, som var tilgængeligt for hende.

Begreber om individ

Målet med undervisning i skriftlig formidling på akademiske uddannelser må være, at den studerende tilegner sig den kompetence at anvende sine faglige kvalifikationer i et personligt, fagligt udtryk. For at udtrykket bliver personligt, er vejen gennem indsigt i gældende retorisk praksis nødvendig. En præcisering og uddybning af den enkeltes faglige indsigt sker først, når indsigten i retorisk praksis beherskes i en sådan udstrækning, at de studerende ved, hvad de gør, når de gør det. Dette gælder akademisk formidling, men også formidling i andre sammenhænge og til andre målgrupper.

I lyset af Sacks' tilfælde bliver det baglæns klart, at formidlingsholdets biologistuderende gennem den eventuelle anvendelse af en anden retorisk strategi, gennem en ændret optik, også ville kunne afdække andre sammenhænge inden for sit område. En øget handlefrihed inden for skriftlig fremstilling for den studerende kræver et refleksivt forhold til sin egen implicitte intention i og med valget af retorisk strategi.

Gennem denne beskrivelse af skrivesituationen for nutidens studerende bliver det klart, hvor vanskelig selve situationen faktisk er, og hvor meget den kræver af den unge forfatter. Individet ser sig i høj grad også uden for de akademiske skrivesituationer tvunget til netop at strukturere subjektiviteten gennem sproget ved at vælge personlige måder at konstruere verden på, som frigør den enkelte fra traditionelle tolkningsmønstre³. Den ontologiske væren må i denne proces konstant gennemgå en forandring og blive til epistemologiseret væren gennem denne refleksivitet. Det individ, der skal orientere sig i

den eksisterende viden, er da også selv under konstruktion gennem sin organiserende og fremstilling af denne viden. Permeabiliteten mellem det, jeg vælger at fremstille i min skriftlige fremstilling af "europæisk identitet", og den, "jeg selv er", er så stor, at også dette vanskeliggør hele omsætningen af viden til skriftlig form.

Frigørelse fra retoriske strategier

Indsigt i forskellig retorisk praksis og de erkendelsesmæssige konsekvenser af dem, bl.a. gennem revidering af egen praksis, er altså centralt. Det er ikke tilstrækkeligt at lære allerede etableret retorisk praksis, hvis målet er, at kortlægningsprocessen ikke skal ophøre. Målet må være at udvikle den personlige autoritet i udtrykket. De studerende skal tilegne sig kompetencer, der gør, at de bevidst kan anvende deres sproglige færdigheder til dialogen mellem det sproglige som ontologisk størrelse og det sproglige som epistemologisk størrelse. Hvor forskelligt problemerne ved tilegnelsen af et personligt, fagligt udtryk stiller sig for studerende fra forskellige fagområder, har jeg forsøgt at illustrere i det foregående. For ingen af de studerendes vedkommende ville det være tilstrækkeligt at lære, hvordan artikler allerede er blevet skrevet inden for deres område - de skal beherske fornyelsen, bruddet med de gældende koder.

Paradoksalt nok må kravene til undervisningen være såvel en mere detaljeret anknævnelse til det konkrete fagområde og dets løbende faglige debatter som en bredere og mere generel orientering af den studerende om retoriske valgmuligheder. Indsigten i, at en relativ stor procentdel af det stof, vi kalder viden, er defineret ved særlige "retoriske konstruktioner", må nødvendiggøre styrkelsen af undervisningen i brugen af et bredt udbud af retoriske konstruktioner og derigennem installeringen af en øget refleksion i forbindelse med de implicitte følger af de enkelte valg. Dette gælder inden for alle videnskaber - ikke alene kultur- og samfundsvidenskaber, men også naturvidenskaberne. Beherskelse af flere retoriske strategier giver større frihed i produktionen af viden: kurser i romanskrivning for lægestuderende (fanger moderne journalskrivning den nødvendige viden for tilrettelæggelse af behandlingsforløb?), metafor-teori for kulturstudiestuderende osv. er ikke langt ude, men faktisk oplagte muligheder for opretholdelse af en levende kortlægningspraksis.

Den studerende skal tilegne sig kompetencer, der gør, at de bevidst kan anvende deres sproglige færdigheder til dialogen mellem det sproglige som ontologisk størrelse og det sproglige som epistemologisk størrelse. Disciplinen "skriftlig formidling af viden" ved en højere læreanstalt kan ikke indskrænke sig til at tilbyde de studerende træning i gældende genrenormer inden for den viden-

skab, de er under uddannelse i. I dag er det nødvendigt at tilbyde de studerende mere end det. Undervisningen i skriftlig formidling ved en højere læreanstalt skal være så integreret i studieforløbet, at den enkelte studerende bliver sat i stand til så frit som muligt, at søge viden, strukturere og fremstille den så personligt som muligt uden at give afkald på akademiske normer eller kommunikerbarheden.

Til opfyldelse af disse krav til studerendes skriftlige formidlingsevne rækker det ikke med et enkelt kursus i skriftlig formidling i løbet af studietiden. Der skal en mere konstant, løbende træning og diskussion til og flere udbud af kurser på forskellige niveauer, eventuelt i nær tilknytning til de videnskabsteoretiske forløb.

Mette Tønnesen er mag. art & cand. mag og forlagsredaktør og har undervist i skriftlig formidling på Center for Europæiske Kulturstudier med Afdeling for Kønsforskning, Aarhus Universitet.

Noter:

1) Jf. antropologen Kirsten Hastrup i *Viljen til Viden* (1999), s. 283: "Det [(sproget)] er stadig det vigtigste medium for de videnskabelige ideer, men vi skal vide, at selv det mest stringente videnskabssprog rummer tavsheder og tætheder, der måske har mindre med den beskrevne verden at gøre, end med videnskabskulturen, herunder de skjulte henvisninger til tradition og centralperspektiv samt forskerens erfaring med at tilegne sig den. Det gør det påtrængende til enhver tid at gøre sig sit sprog klart."

2) Jf. Kirsten Hastrup (*Viljen til Viden*) om sproglig fremstilling, s. 278: "Det er imidlertid min påstand, at alle de humanistiske videnskaber er fælles om det problem, at objektet kun kan forstås via forskerens egen subjektive erfaring - også med sproget. Der er ingen ubesmittet "naturlig" virkelighed at studere, hinsides de menneskelige udtryk - ... Der er en refleksivitet, der

slår igennem i hvert eneste humanistisk projekt." Kirsten Hastrup vil begrænse dette kendetegn til de humanistiske videnskaber. Men efter min mening er subjektiviteten og erfaringen også på spil i naturvidenskabernes skriftlige fremstilling. Grundigt kendskab til de sproglige redskaber kan være med til at synliggøre dette forhold.

3) Jf. Thomas Ziehe om individualisering i *Ambivalenser og mangfoldighed* på dansk 1995

Litteratur:

Bazerman, Charles (1952): *Shaping Written Knowledge*. Wisconsin, 1988

Brooks, Cleanth & R. Penn Warren (1952): *Fundamentals of Good Writing*. London.

Hastrup, Kirsten (1999): *Viljen til viden*. Gyldendal.

Jørgensen, Dorthe (red.) (1999): *Hvad er metafysik - i dag?* Modtryk.

Katzenelson, Boje (1997): *Vejledning i affattelse af universitetsopgaver og videnskabelige arbejder*. Dansk Psykologisk Forlag.

Kragh, Helge (1999): *Videnskabens Væsen*. Fremad.

Kvale, Steinar (1997): *Interview - En introduktion til det kvalitative forskningsinterview*. Hans Reitzels Forlag.

Sacks, Oliver (1987): *Manden der forvekslede sin kone med en hat*. Borgen.

Scholes, R., N.R. Comley & Janice Peritz (1994): *The Practice of Writing*. 4. udg., New York.

Ziehe, Thomas (1989): *Ambivalenser og mangfoldighed*, København.

Religion efter androcentrismens fald

Nyere forskning i køn og religion drejer sig blandt andet om Paulus' syn på kvindelig homoseksualitet og om faste og anoreksi

Kvinneforskning 2/99, red. Gro Hanne Aas, Kilden, informations- og dokumentasjonssenter for kvinde- og kjønnsforskning i Norge.

Af Bonnie Rasmussen

Det er en fornøjelse at læse (i) *Kvinneforskning*s temanummer om religion og køn. Som i alle mulige andre tidsskrifter er nogle artikler bedre end andre, og som alle mulige andre læsere finder denne læser nogle artikler mere interessante end andre. Men *at* der findes et kønsforskningstidsskrift med fokus på religion, er en udelt fornøjelse.

Som redaktør Gro Hanne Aas skriver i sit forord, har temaet religion og køn ikke taget megen plads op i kønsforskningen. For *Kvinneforskning*s vedkommende er samtlige tidligere artikler om temaet at finde i et temanummer fra 1988.

Dette nummers artikler er forfattet af indlederne ved et seminar, *Gender and Religion in Europe*, der fandt sted i Oslo i september 1998. Blandt initiativtagerne til seminaret var professor Kari Elisabeth Børresen, der med sin doktorgrad fra 1968 er blandt de første teologiske kvindeforskere.

Kari Elisabeth Børresen indleder tidsskriftet med at præsentere temaet "Kjøn og religion i Europa". Hun fortæller om forskellige forskningsinitiativer, tværfaglige netværk og anden grøde i feltet. Centralt (også for forskningen) står, at religion er en fundamental, meningsskabende faktor i alle kulturer.

Om kristendommen skriver Kari Elisabeth Børresen, at den som alle andre såkaldt højere religioner synes at være opstået i og blive opretholdt

af et androcentrisk samfund. Med sin anfægtelse af androcentrismen vil feminismen blive kristendommens største udfordring i dennes historie; androcentrismens fald vil omkalfatre kristendommen langt mere end både geocentrismens og antropocentrismens fald, spår Kari Elisabeth Børresen.

Kvindens kærlighed

I *Religion og køn* er der artikler om kønnets betydning for konstruktionen af helligdomsrummet hos Paulus, om køn og frelse i den gnostiske tekst *Arkontens natur*, om den tibetanske, kvindelige lama Jetsun Lochan Rinpoche, om kristningens betydning for kvinderne i den norrøne kultur og om den tidlige feministiske religionsforsker Jane Ellen Harrison. Endelig er der en artikel om den tidlige kristenheds reaktioner på kvindelig homoseksualitet samt en artikel om religiøs faste og anoreksi, som jeg vil komme nærmere ind på.

I artiklen "Tidlig-kristne reaktioner på seksuelle forhold mellem kvinder" ser Bernadette J. Brooten på den modstand mod seksuel kærlighed mellem kvinder, der kommer til udtryk i den tidlige kristenhed. Hun interesserer sig i modsætning til så mange andre ikke for årsagen til (mandlig) homoseksualitet, men for årsagen til folks negative indstilling til seksuel kærlighed mellem kvinder, og det har hun skrevet om i bogen *Love Between Women* (1996). Hendes artikel læner sig op ad denne bog.

Omdrejningspunktet for artiklen er den perikope i Paulus' brev til romerne, der (måske) er det eneste

sted i Bibelen, hvor homoseksualitet mellem kvinder nævnes, nemlig Romerbrevet 1,24-32.

Med vor tids konservative kristne mener Bernadette J. Brooten, at Paulus fordømmer homoseksualitet mellem kvinder og mellem mænd, men i modsætning til vor tids konservative kristne mener hun ikke, at vi kan lade nutidens kirkepolitik basere sig alene på Paulus' dommelser.

Ære og skam

Paulus betegner kvindelig homoseksualitet som *en vanærende lidenskab*. De centrale vers i ovennævnte perikope lyder i den danske oversættelse:

Deres kvinder udskiftede den naturlige omgang med den naturstridige, og ligeså opgav mændene den naturlige omgang med kvinden og optændtes af deres begær efter hinanden; mænd levede skamløst med mænd" (Romerbrevet 1, 26b-27c).

Paulus' modstand mod kvindelig homoseksualitet er på linie med antikkens modstand; antikkens forfattere diskuterede, hvorvidt mænds homoseksualitet kunne accepteres eller ej, men kvinders homoseksualitet blev stort set fordømt.

Med *den naturlige omgang* tænker Paulus enten på natur i forhold til skabelsesordenen (i naturen er der ikke par af samme køn¹) eller på den bestemte natur, en kvinde har, og den bestemte natur, en mand har. Begge natursyn implicerer et køns-hierarki. Og når han betegner det som vanærende at udskifte den naturlige omgang med den natur-

stridige, knytter han an ved antik-kens forestillinger om ære og skam.

For eksempel skelner drømmety-deren Artemidoros (2. årh. e. Kr.) mellem naturlige, lovlige og almindelige seksuelle forhold; forhold mellem to uligeværdige (mand og kvinde, fri mand og slave, ældre mand og yngre mand etc.) betegnes som "naturlige, lovlige og almindelige", en række forhold mellem mænd betegnes som "ulovlige", og seksuelle forhold mellem kvinder betegnes som "unaturlige". Seksuelle forhold, der ikke følger det sociale hierarki, er unaturlige.

På linie med antikkens forfattere forholder Paulus sig ikke til den manglende reproduktivitet i forbindelse med kvindelig homoseksualitet. Det er bemærkelsesværdigt for Paulus' vedkommende, synes jeg, når man tager den jødiske forjættelse om *at skulle blive et stort folk* i betragtning. Men måske mindre bemærkelsesværdigt, når man tager den kristne nærforventning i betragtning; med kun kort tid til Kristi genkomst er reproduktion uinteressant.

For Paulus drejer det sig om skam, urenhed, unatur og skandaløs livsførelse.

Teologisk modstand

Paulus begrunder sin modstand mod (kvindelig) homoseksualitet teologisk: Homoseksualitet overskrider grænsen mellem kønnene, en grænse, der er givet med skabelsen. Denne grænseoverskridelse er udtryk for den absolutte grænseoverskridelse, nemlig af grænsen mellem mennesker og Gud. I dette perspektiv er homoseksualitet en synd og et samfundsanliggende, ikke et privat anliggende, sådan som vi i dag opfatter homoseksualitet.

Afsnittet i Romerbrevet minder om traditionelle jødiske beskrivelser af afgudsdyrkelse, som vi kender fra blandt andre Ordsprogenes Bog.

Paulus' læsere i Rom vil kunne genkende polemikken, men de vil opfatte den som rettet mod andre, og da vil hans pointe, at *alle* er syndere, og at *alle* har brug for Guds nåde, stå så meget desto stærkere.

Bernadette J. Brooten mener, at Paulus med sit brev til romerne udvider den jødiske lovs fordømmelser af mandlig homoseksualitet til også at omfatte kvinder.

Hellighed versus urenhed er rammen for såvel jødisk lov som for Romerbrevets første kapitel, men denne ramme er utilstrækkelig for etisk tænkning i vor tid, mener Bernadette J. Brooten. Fordømmelserne af nogle seksuelle handlinger i det gamle testamente handler om besmittelse, men vor tids centrale begreber er tvang og frivillighed. Paulus vil, at det kristne fællesskab skal være helligt, og derfor skal kristne holde sig bort fra de urenheder, der er typisk for hedningerne.

Paulus knytter ikke alene an ved jødisk lov, men også ved naturlig lov; han påpeger, at afgudsdyrkerne ved, hvad Guds lov siger, at hedningene af naturen gør det, loven siger, at alle kan kende Gud gennem hans skaberværk. Og i antikkens forestilling om den naturlige lov har ægteskabet forrang. Ved at trække på antikkens tanker generelt, kan Paulus nå hedningene.

Tidlige kristne

De tidlige kristne skrifter bekræfter det rimelige i at placere Paulus i den kulturelle og intellektuelle kontekst, som han her er placeret i, skriver Bernadette J. Brooten. Ligesom Romerbrevets forfatter anser de tidlige kristne forfattere homoseksuelle relationer mellem kvinder for at være på samme niveau som homoseksuelle relationer mellem mænd og for at være en synd.

Flere apokalyptiske tekster udpensler den lære, der findes i Romerbrevets første kapitel: Homoseksuel-

le relationer er en overtrædelse af Guds lov og fortjener ekstreme straffe. Den ældste bevarede apokalypse, *Peterapokalypsen*, beskriver straffen over homoseksuelle kvinder: De kastes ud fra klipper og tvinges til at klatre op for at blive kastet ud igen. Bernadette J. Brooten tolker dette som en apokalyptisk *turning upside down*, der modsvarer, at den virkelige verdens homoseksuelle praksis anses som *turning upside down*. I Peterapokalypsen er det i øvrigt alene de passive homoseksuelle mænd, der straffes, mens det er såvel de aktive som de passive homoseksuelle kvinder, der straffes.

Kirkefaderen Clemens kommenterer ægteskab mellem kvinder direkte. Han finder det unaturligt af flere grunde: Det trødser Gud, der skabte manden og kvinden, det forhindrer mandens sæd i at finde grobund og to livmødre i at blive sædens grobund, mennesker skal ikke være vellystige som haren, og endelig kaldte Paulus kvindelig homoerotisme for unaturlig.

Kilderne viser altså, at den romerske verden kendte til kvindelig homoseksualitet. Overskridelsen af kønsrollemønsteret står som den klareste enkeltgrund til at fordømme det. Antikkens begreber er via blandt andre Paulus blevet autoritative for vestlig kultur og kilde til vores etik.

Paulus' fordømmelser

Der er to centrale elementer i Bernadette J. Brootens artikel, som jeg vil knytte en kommentar til. Det ene er det, hun *ikke* gør. Megen fokus på homoseksualitet er på mandlig homoseksualitet, og megen fokus er på årsagen til homoseksualitet, og at hun ikke fokuserer på nogen af delene, finder jeg befriende.

Det andet er det, hun *gør*. Når hun vælger Paulus' udsagn som udgangspunkt, placerer hun sig i en eksegetisk diskussion om, hvorvidt Paulus

overhovedet forholder sig til kvindelig homoseksualitet. Ifølge det vægtigste, nyere danske bidrag til diskussionen, Troels Engberg-Pedersens artikel i *Forkynd evangeliet for al skabningen* (1996), forholder Paulus sig ikke til kvindelig homoseksualitet.

Tilbage står, at Paulus med sikkerhed forholder sig til mandlig homoseksualitet. Hvilket flytter fokus til mandlig homoseksualitet. Man kan da vælge at betragte Paulus som irrelevant for en vurdering af kvindelig homoseksualitet eller at betragte hans udsagn om mandlig homoseksualitet som dækkende også for kvindelig homoseksualitet.

Og vælger man at se på Paulus' fordømmelser af mandlig homoseksualitet, må man huske, at Paulus har to indbyrdes uforenelige syn på seksualitet, nemlig 1) homoseksuel praksis og sex uden for ægteskabet er synd, sex i ægteskabet er ikke synd, men heller ikke ideelt, og 2) enhver form for sex er synd, da det leder én væk fra Gud.

Faste og anoreksi

Monica Wegling sammenligner i sin artikel "Hellig anoreksi. Førmoderne nevrose eller elitistisk trosbekjendelse?" fortidens fastende hellige kvinder med vor tids anorektikere og viser, at hvad indholdet angår, er fasten og anoreksien forskellige, men hvad formen angår, er de ens.

Middelalderen betragtes af en del som kristendommens storhedstid, Guds eksistens og kirkens autoritet var ubetvivlelig. Kontakten mellem Gud og mennesker blev varetaget af en række lærde mænd, ingen kvinder. Forskellene på kønnenes rettigheder, muligheder og forventninger var store. Men i løbet af middelalderen dukkede en række kvinder med særlige kompetencer i åndelige og politiske anliggender op. Disse kvinder minder om vor tids kvinder,

Catarina af Siena.

mener Monica Wegling: Stærke, selvstændige og anorektiske. En af disse kvinder er Catarina af Siena (1347-1380), der huskes for sin exceptionelle fromhed og sit politiske engagement.

Madens symbolbetydning

I middelalderen blev *faste* noget særligt kvindeligt. Kvinder var mere urene end mænd og havde følgelig brug for at rense sig mere. En af kvindens ureneste urenheder, menstruationen, udeblev ved streng

faste, og således ufrugtbar kunne man siges at have neutraliseret den rene gudskærligheds modpol, begæret og seksualiteten.

Faste var også den mest almindelige måde at forberede sig til nadvermåltidet på, og nadveren havde en særlig betydning for kvinder. Dels var maden et traditionelt kvindeligt ansvarsområde, dels var nadveren en af de få kultisk aktive handlinger, kvinder kunne deltage i.

Middelalderens mad havde en stærk symbolbetydning; den var

livsbetingelse og knyttet til syndighed og urenhed. Arbejdet med at skaffe føden var en del af Adams straf. Kødigheden var en del af straffen.

I vor tid er madens symbolbetydning ikke blevet mindre. Men når mad i dag betegnes som "syndig", er det ikke en synd mod Gud, men mod ens egen viljestyrke og karakter eller mod skønhedsidealet.

Når man i middelalderen undlod at spise, undlod man samtidig at dyrke kroppens jordiske status. Den moderne anorektiker har ingen intentioner om at blive ånd, hun bliver ved legemet. Hun arbejder for en krop, der udstråler selvkontrol, viljestyrke, skønhed, lykke. Den ene faster for at frigøre sig fra det jordiske, den anden for at forbinde sig til det.

Den nervøse anorektiker afstår ikke fra maden som sådan, men fra det, hun tror, maden vil gøre ved hende, nemlig gøre hende fed og ufuldkommen. Den hellige anorektiker fornægtede maden og dermed sin krop; det er Gud og Gud alene, der holder kroppen i live.

Den hellige anorektiker spiste lidt eller ingenting, men hun spiste *hostien*, nadverbrødet. Hun havde ingen principiel modstand mod at spise, men ville kun have det bedste. Den nervøse anorektiker har ikke nogen erstatning for maden, helst vil hun være den foruden.

Den hellige anorektiker var ikke så ensom som den nervøse, fasten var et fælles ritual. Nok har vor tids slankekur lige som fasten sine bestemte tider, for eksempel før bikini-sæsonen, men at gennemføre dem er et individuelt og ensomt projekt.

Ser man mad og faste som

meningsbærende størrelser, er der således ingen eller få paralleller mellem hellig og nervøs anoreksi. Men ser man på effekten af fasten, er den identisk for hellig og nervøs anoreksi.

Det tvetydige budskab

Hverken syndsbegrebet eller dydsbegrebet har vi fælles med middelalderens mennesker. Men mådehold er en dyd i dag som dengang, og det, vi gør for at leve op til denne dyd, ligner det, man gjorde dengang. For den troende blev forsagelsen en måde at følge Kristus på. I dag er forsagelse et tegn på selvstændighed, styrke og velykkethed. Både den hellige og den nervøse anorektiker driver mådeholdet ud af proportioner.

Catarina af Sienas eneste hensigt med den overdrevne faste var at leve i fuldstændig fromhed og gennem dette at opnå åndelig forening med Gud, men oven i dette fik hun sin vilje, man lagde mærke til hende og lyttede til hende. Lige som den nervøse anorektiker manipulerer med sit nærmiljø.

Catarina af Siena fik lov til at helige sig Gud, hun fik lov til at blive optaget i enkeordenen *Mantellata*, og hun fik lov til at tage del i nadveren. Som kommunikationsmiddel er fasten ens for den hellige og den nervøse anorektiker. På grund af en tilsyneladende selvkontrol lader omgivelserne sig styre, kontrollere og manipulere.

Et andet karakteristisk træk ved anoreksi som kommunikationsmiddel er, at budskabet bliver tvetydigt. Catarina fornægtede Guds skaberværk for at leve efter Guds ord - det skaberværk, Gud har set som godt.

Den nervøse anorektiker ønsker kontrol med sin perfekte krop, men hun mister kontrollen og bliver et psykiatrisk tilfælde. Hun får opmærksomhed som patient, ikke som heltinde.

Ved at tugte sin krop gav Catarina sjælen noget at hæve sig over. Og eftersom det ukvindelige syntes bedst kvalificeret til et liv med Gud, blev den ikke-menstruerende krop et nyttigt redskab. Også den nervøse anorektikers forhold til sin krop er præget af, at hun ikke vil lade de fysiske begrænsninger begrænse sig.

For hvert gram, Catarina af Siena tabte, blev hun løsnet fra de lænker, der bandt hende. For hvert gram, hun taber, bliver kvinden i dag bundet til sin hospitalsplads. Det er meget forskellige reaktioner, den hellige og den nervøse anorektiker bliver mødt med. Da man først var overbevist om, at hun var i Herrens vold, blev Catarina af Siena mødt med respekt. Vor tids anorektikere bliver tvangsfodret. Hvor det tidligere var Gud, der havde monopol på at definere vort velbefindende, er det i dag videnskaben (psykiatrien).

De hellige kvinder blev døde helte, vor tids anorektikere er levende patienter.

Det er et godt tidsskrift.

Bonnie Rasmussen er cand.theol.

Note:

1) Biologen og videnskabsteoretikeren Bruce Bagemihl sætter i *Biological Exuberance: Animal Homosexuality and Natural Diversity* (1999) spørgsmålstegn ved dette. Han har nærlæst andre forskeres rapporter og arbejdspapirer og beretter derudfra om homoseksuel adfærd hos 450 vildtlevende dyrearter.

Køn som organiserende princip

Et vægtigt forsøg på endnu engang at revidere opfattelsen af køn

Myra Marx Ferree, Judith Lorber & Beth B. Hess (eds): Revisioning Gender. Sage Publications 1999. 536 s., 21.00 £.

Af Betty Vang

Revisioning Gender, der udkom i 1999, er et forsøg på at gøre status over kønsforskningen inden for sociologien i USA. Samtidig er bogen en opfordring til samfundsvidenskaberne til at spørge *hvordan* og *hvad*, der produceres i den sociale konstruktion af køn, og tillige at spørge *hvorfor*.

Bogen er blevet til på baggrund af en konference i 1992, hvor en lille gruppe amerikanske sociologer diskuterede forståelsen af køn inden for sociologiens forskellige discipliner.

To af bogens redaktører inddeler kønsstudierne siden 1970 i tre faser. I den første fase blev vægten lagt på kønsforskelle, og i hvilken grad disse forskelle var enkeltindividets biologiske egenskaber.

I anden fase skiftede fokus til det enkelte individs kønsroller og socialisering. Begrebet socialt køn (*gender*) blev introduceret som en vigtig analytisk kategori, og teorier om og forskning i socialt køn tiltog stærkt. Denne forskning blotlagde køn som et produkt af bestemte sociale forhold, selvom den stadig også opfattede køn som et individuelt karaktertræk.

Tredje fase har som særtræk erkendelsen af køn som organiserende princip i alle sociale systemer, herunder arbejde, politik, hverdagslivets interaktioner, familien, økonomisk udvikling, lovgivning og uddannelse. Forståelsen af køn som en social kategori medførte en forståelse

af, at køn organiserer samfundet på samme måde som race og klasse.

Selvom denne forståelse af køn er blevet almindelig accepteret blandt feministiske sociologer, er den relativt uprøvet inden for sociologien som helhed.

Modstridende opgaver

Formålet med bogen er at udbrede forståelsen af køn som social kategori blandt sociologer og studerende inden for samfundsvidenskaberne. Og at fremme denne forståelse ved at anvende et "*kønssyn*" (*a gender lens*). Hvilket betyder at synliggøre køn som et socialt fænomen ved at spørge om, *hvordan* og *hvorfor* sociale processer, standarder og muligheder ofte er systematisk forskellige for kvinder og mænd.

At se på verden med brugen af kønssyn implicerer imidlertid to modstridende opgaver. For det første betyder det at synliggøre de forudindtagede forestillinger om køn, der præger såvel sociologisk forskning som menneskers sociale liv.

Samtidig betyder det at se på verden med brug af et kønssyn og vise, hvor vigtige forestillinger om køn stadig er for organiseringen af samfundet. At vise hvordan vore ideer om køn påvirker den verden, vi ser, de spørgsmål, vi stiller, og svarene, vi forventer.

Revisioning Gender er et forsøg på endnu engang at revidere opfattelsen af køn med et kønssyn, der tager køn alvorligt både som proces og struktur og på såvel individniveau som samfundsniveau.

Selvom bogen fortrinsvis er skrevet af sociologer, er den ikke udelukkende skrevet for sociologer. Tværti-

mod påpeger redaktørerne, at kønsforskning inkluderer at drage de faglige adskillelser i tvivl. Tværfagligheden er vigtig for kønsforskningen, bl.a. fordi den er medvirkende til at ændre kønsforskernes tænkemåde.

Bogen er opdelt i fem dele, hvor hver del beskæftiger sig med konstruktionen af køn inden for et bestemt område, både på mikro-niveau og makro-niveau.

I første dels tre kapitler udvider tre forfattere begrebet køn og ser det i sammenhæng med race, klasse og etnisk tilhørsforhold. De tre kapitler er skrevet af henholdsvis Evelyn Nakano Glenn, veteranen Joan Acker, nu professor emeritus, og historikeren Joan Wallach Scott. De to førstnævnte diskuterer mulighederne for at integrere køn med andre samfundsorganiserende konstruktioner, nemlig race, klasse og etnicitet, som altid er kønnede.

Køn - klasse - race

Evelyn Nakone Glenn viser i sin artikel, hvorledes det amerikanske samfund og dets institutioner, fx arbejdsmarked, borgerrettigheder og -pligter og offentligt omsorgsarbejde, er køn/race-organiseret. Artiklen er tankevækkende læsning set i lyset af den aktuelle danske indvandrerebet.

Joan Acker, som er kendt for sin klasseforskning bl.a. i Sverige, peger på nødvendigheden af ikke alene at se klassetilhørsforhold og klasserelationer som kønnede, men tillige at se dem som værende under stadig forandring. Og at sammentænke klasse-, køns- og racerelationer. Joan Scott reflekterer i sin artikel over begrebet køn, begreberne biolo-

gisk køn (*sex*) og socialt køn (*gender*) og begrebet kønsanalyse. Som historiker taler hun for, at køn som social konstruktion, kønsforskelle og kvinders og mænds rettigheder altid skal ses i en historisk og kulturel kontekst. Kun derved har vi mulighed for at være åbne for historien og for den mulighed, at ideer og ting har været og i fremtiden vil være forskellige fra, hvad de er i dag.

Bogens 2. del beskæftiger sig med statens organisering af køn. Anette Borchorst, lektor i statskundskab på Aarhus Universitet, tager udgangspunkt i de nordiske velfærdsstater og diskuterer, hvilke politiske tiltag der gavner bestemte grupper af kvinder og hvorfor. Og påpeger, at også velfærdsstaten afspejler et kønssyn og en kønsværdisætning, fx i pensionsordninger, børnepasningsordninger, skattefradragsmuligheder m.m. (2. del, kap. 4.)

Valentine M. Moghadam, som er iraner af fødsel og koordinator for FNs forskningsprogram *Women and Development* med base i Helsingfors, ser på den globale økonomis betydning for kvinder overalt i verden - i såvel positiv som negativ retning. (2. del, kap. 5.)

Køn postindustrielt

Herefter diskuterer Lisa D. Brush industrilandenenes traditionelle organisering af køn: Mændene er arbejdere og kvinderne er mødre. I de postindustrielle samfund er der krise såvel i produktionen som i reproduktionen. Fordi kvinder og mænd i det postindustrielle samfund agerer begge steder og forsøger at få de to "sfærer" til at hænge sammen i dagligdagen.

Myten om mænd som arbejdere og kvinder som mødre lever dog videre i bedste velgående i mange postindustrielle samfund og danner grundlag for det kønssyn, der former organiseringen af arbejdsmarkedet og politiske tiltag. På trods af, at køns-

relationerne i virkelighedens verden allerede er forandrede på arbejdsmarkedet såvel som i hjemmene.

Kønsforskningen kan, påpeger Lisa D. Brush, medvirke til at forstå og tilkendegive, hvad det er, der sker i denne forandringsproces og hvorfor og være med til at vise vejen frem i det postindustrielle samfund. (2. del, kap. 6.)

Køn og kultur

I 3. del, der fokuserer på køn, diskurs og kultur på makroniveau, skriver Susan Starr Sered, lektor i antropologi i Israel, om kvinden som symbol og kvinderne som aktører inden for verdensreligionerne: islam, jødedom og kristendom. Og hun drøfter den kulturelle udfordring, der ligger i denne modsætning for både kvinders og mænds måde at opfatte og tænke på deres religion. (3. del, kap. 7.)

Derefter undersøger Suzanna Danuta Walters de forskellige medieformers brug af køn og kønsstereotyper og deres publikumsopfattelse. (3. del, kap. 8.)

4. del omhandler køn i de sociale institutioner. Patricia Hill Collins skriver om den sociale konstruktion af køn og race i videnskabeligt arbejde. Patricia Yancey Martin og David L. Collinson behandler opfattelsen af køn og seksualitet i arbejdsmarkedets og samfundets organisationer og deres rolle i konstruktionen af køn. (4. del, kap. 9 og 10.)

Anne R. Roschelle fokuserer på familien som social institution med udgangspunkt i de etniske familier i USA og deres økonomiske problemer. Med brug af kønsanalyse viser hun, at de modeller for økonomisk hjælp, der anvendes til at hjælpe de amerikanske fattige hvide kernefamilier, ikke er anvendelig til at hjælpe de fattige etniske kernefamilier i USA. Fordi sidstnævnte familier har andre kulturelle normer, herunder et andet kønssyn. (4. del, kap. 11.)

Shari L. Dworkin og Michael A. Messner skriver om køn, kroppe og sport. De fortæller om sportens betydning som et kulturelt og kommercielt produkt, der både konstruerer og markedsfører køn. (4. del, kap. 12.)

Kvinders valg

Del 5 bringer os helt ned på individniveau. Psykologerne Peter Glick og Susan T. Fiske diskuterer, hvordan et individs biologiske køn skaber kønsstereotyper, som igen har indflydelse på individets opfattelse af eget værd og på dets adfærd. Forfatterne spørger hvorfor? Et spørgsmål fremtidens kønsforskning må besvare. (5. del, kap.13.)

Barbara Katz Rothman drøfter den påstand, at svaret på kvinders krav om frigørelse og selvstændighed er kvinders mulighed for at vælge. Ifølge forfatteren fører valget i sig selv ikke til frigørelse og selvstændighed. Det, der må undersøges, er de muligheder, valget indebærer og medfører. Er de ønskværdige? Den information, vi får og tilegner os forud for et valg, har derfor altid stor betydning for vore beslutninger. (5. del, kap. 14.)

Endnu en veteran, professor emeritus i sociologi, Judith Lorber, analyserer forståelser af køn og seksualitet i kønsforskningens forskellige diskurser. Og drøfter deres indflydelse på konstruktionen af køn. (5. del, kap. 15.)

Den kendte australske sociolog og kønsforsker Robert W. Connell afslutter bogen med at fokusere på kroppe som bærere af socialt køn, formet af kulturelle forhold, sociale processer og af historien. Det er forståelsen for denne sammenhæng, kønsanalysen må arbejde ud fra. Ifølge Connell opnår vi de bedste resultater, når vi er vedholdende i vore bestræbelser på at forstå sammenhænge. (5. del, kap. 16.)

Bogen *Revisioning Gender* er i sig

selv et eksemplarisk resultat af en gruppe kønsforskeres bestræbelser efter, i et tværfagligt samarbejde, at forstå de komplekse sammenhænge, der konstruerer køn i tid og sted.

Når man har læst *Revisioning Gender* fra 1999, og sammenligner den med Karin Taksdal & Karin Widerberg (red.): *Forståelser av*

kjønn i samfunnsvitenskapenes fag og kvinneforskning fra 1992, kan man kun glæde sig over den udvikling inden for den samfundsvidenskabelige kønsforskning, der har fundet sted i de mellemliggende syv år. Og håbe på, at de forståelser af køn, som *Revisioning Gender* præsenterer, må blive udbredt ikke blot

til samfundsfagene, men også til andre fagområder.

Betty Vang, arkitekt m.a.a., er byplanforsker og kønsforsker.

Nyfeministisk kioskbasket

Den genoplivede, skandinaviske feminismedebat udfordrer til en ny diskussion om nyfeminismens muligheder for de unge kvinder

Linda Norman Skugge, Belinda Olson, Brita Zilg: "Fisseflokken". Dansk red.: Christine Grøntved, oversættelse: Maria Odheim Nielsen. Informations Forlag, Ill. 164 s.168 kr.

Af Christina Fiig

På Amager anvendes udtrykket *respekt!* for ægte sydkøbenhavnsk beundring. Lad mig anvende dette udråb om den svenske bog *Fittstim*, som nu foreligger i dansk oversættelse som *Fisseflokken*.¹ Bogen indskriver sig hermed i den skandinaviske nyfeministiske bølge og offentlighed, som synes at konstitueres i disse år.

Da *Fittstim* udkom i foråret 1999 vågnede Sverige op til en veritabel revitalisering af debatten om feminisme. I ligestillingens globale foregangsland pr. excellence stillede en gruppe kvinder i alderen 20-30 år spørgsmålstegn ved, om de to køn rent faktisk er ligestillede. Dette skabte en offentlig debat, som inden længe spredte sig til hele Skandinavien. I Norge udkom snarligt derefter en pendant til bogen, og i november 1999 så den danske over-

sættelse så dagens lys med et enkelt, nyt dansk bidrag. Den danske søsterudgave *Nu er det nok. Så er det sagt* blev lanceret dette forår, og debatten er derfor på sit højeste i Danmark i disse måneder (se anmeldelse). *Fisseflokken* rejser en række spørgsmål om kvindebevægelse, politik og en feministisk offentlighed. Siden slutningen af 1800-tallet har kvindebevægelsen forsøgt at gøre op med de kendte kønsroller og kvinders placering i samfundet. Derfor kan bogen tolkes som et indlæg og hermed et bud på en ny kvindebevægelse.

Nyfeminisme anno 2000

Feminisme kan som enhver anden ideologi defineres på en række måder på baggrund af forskellige idésystemer. I den samfundsvidenskabelige litteratur optræder forskellige definitioner heraf. Man kan fx tale om en individualistisk, liberal feminisme med vægt på lige rettigheder for de to køn. Midlet til at opnå denne form for feminisme er ligebehandling af kvinder og mænd. Eller om en mere socialistisk orienteret feminisme. Det normative

udgangspunkt herfor er kompensatorisk. Midlet er positiv særbehandling af det underrepræsenterede køn for at opnå lige resultater i en slutsituation.

Som et mere pragmatisk begreb kan feminisme bredt defineres som en ideologi, hvis mål er at fjerne kvindediskrimination og nedvurdering af kvinder og at bryde manddominansen i samfundet (Dahlerup 1998). Som jeg tolker en sådan definition, rummer den et emancipatorisk sigte.

I *Fisseflokken* fremstår feminisme som en pluralistisk betegnelse, som hver af de 18 bidragsydere selv definerer. Det eneste fællestræk for alle feminister er ifølge det svenske forord, at fyre og piger skal behandles lige og have de samme rettigheder (p.8). Begrebet gøres derudover til synonym med en tur-retur billet Jorden rundt, med at indse at der findes kvindeundertrykkelse i samfundet og at anse det for forkert, med selvopholdelsesdrift, mod mm. Det rummer ikke nødvendigvis noget emancipatorisk element.

Bogens danske redactrice, journalist ved Dagbladet Information

I 1960 var 13 NASA-topastronaut kvinder og altså af det for-
kerte køn - de kom ikke ud i rummet.

Christine Grøntved, deklarerer faktisk i det danske forord, at hun ikke er feminist, men derimod *Fisseflok-feminist*. Med denne begrebsdefinition afgrænser hun sig fra rødstrømpebevægelsens "røde strømper og lilla bleer" (p.5). Fittstim-feminister er af en anden karakter:

De sidder ikke i basisgrupper og fletter tæer og diskuterer et enøjet verdenssyn, men er individualister og har forskellige definitioner af feminisme [...]. De ligner rigtige, smarte kvinder og ikke mænd med læbestift. De er unge, midt i tyverne. De hader ikke mænd. De har ikke en bagage fuld af såret stolthed og latterliggørelse, der gør deres stemmer skingre og deres øjne mørke af bitterhed (p.5)

En sådan eksplicit afstandstagen fra "forrige generation" synes at have præget kvindebevægelsen siden sidste århundrede. Hermed indskrives nyfeminister sig i en historisk cyklicitet. I Drude Dahlerups analyse af rødstrømpebevægelsen konkluderer

hun, at netop denne sociale bevægelse i højere grad end andre oplever brud i stedet for kollektive læreprocesser fra generation til generation. Som rødstrømperne tog afstand fra "hattedamer" i kvindebevægelsen i begyndelsen af århundredet, tager *Fisseflokken* afstand fra 1970'ernes bevægelse.

Fisseflokken kan tolkes som udtryk for en spirende nyfeminisme, for hvem identitetsdannelse netop konstrueres i en afstandstagen fra rødstrømpebevægelsen. Inden for mobiliseringsforskningen taler man om, at mobilisering både handler om aktiviteter og værdiændringer. Her er samspillet mellem et højt politisk aktivitetsniveau og markante politiske værdier i centrum (Christensen og Raum 1999). Hvor rødstrømpebevægelsen var mobiliserende med politiske aktiviteter og værdiændringer for øje, er *Fisseflokken* i højere grad et værdimæssigt projekt. *Fisseflokken* er en individuel bevægelse, baseret på en personlig erfaringsopsamling fra privatsfæren og ikke et kollektivt fænomen, som kvinder historisk har organiseret sig omkring. Mobiliseringen er knyttet til aktørernes identiteter og værdier.

Fisseflokken som moderne politisk projekt

Det kan skyldes *Fisseflokken*'s fremmedartede (nyfeministiske) karakter, at flere anmeldere ikke synes at have blik for dens politiske budskab og funktion. Bogen er blevet kritiseret for udelukkende at genfortælle 18 individuelle, navlebeskuende beretninger uden generaliserings-

værdi og uden politisk udblik, kritik eller visioner. For mig belyser dette for det første, at det kan være farligt at opstille hegemoniske, diskursive afgrænsninger mellem politik og ikke-politik, mellem den rigtige type feminisme og den forkerte, navlebeskuende slags (Bendix 1999).

For det andet peger en sådan tolkning i retning af, at anmelderen adapterer et snævert politikbegreb, hvor politik er knyttet op på den parlamentariske styringskæde og herved dannes i Folketing, ministerier, den korporative kanal ol. Hvad med de aktiviteter, som skabes uden for sådanne institutioner som fx hele det brogede felt, som vi kalder civilsamfundet - altså den del af samfundet, som ligger uden for statslig styring. Kan aktiviteter herindenfor ikke kaldes politiske? Selvfølgelig kan de det! *Fisseflokken* abonnerer på et bredere politikbegreb, som udspringer af det senmoderne samfunds insistering på sammenhæng mellem hverdagsliv og politik.

Den britiske sociolog Anthony Giddens og den tyske sociolog Ulrick Bech har kritiseret et snævert politik- og demokratibegreb. De har begge peget på nye tendenser til øget individualitet og refleksivitet i det senmoderne samfund og udøvelse af demokrati til at have gyldighed for hele samfundet. Giddens' demokrati forestilling *dialog-demokrati* hviler på en direkte samtale mellem borgere/individer og på en politisk dagsorden, som tematiserer moralske og eksistentielle spørgsmål; en *livspolitisk agenda*. I det senmoderne samfund omhandler politik i højere grad det personlige liv som fx demokratisering af seksuelle relationer, ægteskab og familiespørgsmål. Becks begreb om *subpolitik* peger på behovet for at fokusere på politikken uden for det formelle, politiske system, idet politikken har "flyttet sig" til nye arenaer uden for parla-

ment, partier og interesseorganisationer (Beck, Giddens og Lash 1994, Siim 1999).

Et sociologisk politikbegreb knytter forbindelse mellem demokrati, politik og hverdagsliv og belyser *Fisseflokken* som et moderne, politisk projekt og hermed som en udfordring til det politiske fællesskab. *Fisseflokken*s personlige erfaringer slår læseren med deres autentiske og ofte blodige pejlinger af svenske teenagepigers forhold til kærlighed, seksualitet, det andet køn, spiseforstyrrelser, kropsdisciplinering, seksuel chikane og homoseksualitet. Tematisering af sådanne emner er i mine øjne i højeste grad politisk og kan tjene til en fornyet politisk debat. I den danske ligestillingspolitiske debat har en række af disse emner været udgrænsede. Bogen indskrives sig hermed i en debat om ligestilling, kønsroller og seksuel diskrimination.

Nyfeministisk deloffentlighed

Som jeg anskuer *Fisseflokken*s budskab, kan man tale om et partsindlæg i en spirende, nyfeministisk deloffentlighed. Hermed repræsenterer bogen en udvidelse af den demokratiske samtale til at omfatte en ny gruppe af unge kvinder, der før har været tavse.

Offentlighedsbegrebet rummer en teoretisk og empirisk dobbelthed. Det er muligt at tale om den politiske offentlighed som et alment begreb, der omfatter en lang række medier og aktører. Derudover optræder begrebet deloffentlighed, som kan defineres som kommunikationsnetværk mellem afgrænsede grupper af aktører. En nyfeministisk deloffentlighed kan anvendes til at italesætte og diskutere identiteter, kønsroller og erfaringsopsamling. I denne deloffentlighed revitaliseres *feminisme* som et positivt begreb; som en del af det moderne demokrati og af det at være ung kvinde ved

det nye årtusinde. Denne positive vaeurisering er i sig selv et væsentligt bidrag til en debat, hvor feminisme og feminister ofte har været stedmoderligt behandlet. I den politisk offentlighed indgår disse diskussioner som indlæg i bredere debatter. *Fisseflokken*s politiske tilstedeværelse i den brede, offentlige debat har en værdi i sig selv, som rækker langt ud over selve bogudgivelsen.

Fisseflokken er et udfordrende bekendtskab og peger i retning af en fornyet diskussion om feminisomens grænser, muligheder og potentialer. Bogen bevæger sig mellem bekendelseslitteraturens *Weltschmerz* og en politisk manifestation; en politisk pamflet. Målgruppen er især teenagepigerne, men for os, der er født omkring 1970, er den lige så aktuel. Jeg fristes næsten til at sige *for* aktuel, for i beretningerne gemmer sig en smertelig erfaringsopsamling, som i hvert fald er fælles arvegods for både svenske og danske unge kvinder.

Derudover kan bogen karakteriseres som et pædagogisk projekt, idet de svenske redactricer indleder med ordene (p. 9): "Vi håber, at piger ved at læse denne bog måske lærer at sætte grænser tidligere, erkender deres værdi og indser, at de har magten over deres eget liv [...] *Fisseflokken* overtager verden!"

Christina Fiig er cand.scient.pol (1997), ph.d.-stipendiat, FREIA, Institut for Samfundsudvikling og Planlægning, Aalborg Universitet.

Note:

1) Bogens titel stammer fra en udtalelse af den svenske LO-formand Stig Malm, der i maj 1992 havde kaldt det socialdemokratiske kvindeforbund for ett jävla fittstim; en satans fisseflok. I bogens indledning takker de svenske redactricer med en vis ironi formanden for dette ord, fordi det udstråler vilje, magt og styrke.

2 Dagbladet Information initierede debatten og fik bogen oversat i dansk udgave. I Norge er bogen udkommet med selvstændige norske bidrag. At dømme efter bogens ikoniserede forside og diverse websider kører Fittstim-debatten endnu. I november 1999 afholdtes et temamøde i Aarhus med bogens svenske redaktører. I Informations egen anmeldelse karakteriseres den svenske udgave som en "feministisk kioskbasket, en slagkraftig tabloid-feminisme, der ikke kun appellerer til akademikere" (Information 1.9.1999)

Litteratur

Avisartikler 1999:

Dagbladet Information 9.7., 10-11.7, 15.7, 16.7, 1.9., 23.11,

Politiken 8.8., 20.11

Weekendavisen 15.10.

Beck, Ulrich, A. Giddens og C. Lash: Reflexive Modernisation. Politics, Tradition and Aesthetics in the Modern Social Order, Polity Press, London 1994

Bendix, E.: Fisseflokken feministiske skridt i Kvinder, Køn og Forskning 4/99, pp. 86-91

Benhabib, S. (eds.): Democracy and Difference. Contesting the Boundaries of the Political, Princeton University Press, 1996

Bonde, H.: Nyfeministisk navlepilleri, Politiken, 3. sektion, 27.11. 1999

Christensen, A.D. og N. Raum: Politiske mobiliseringsmodeller pp. 17-27 i Bergqvist, C. et al.: Likestilte demokrati-er? Kjønn og politik i Norden, Universitetsforlaget, Oslo, 1999

Dahlerup, D.: Rødstrømperne. Den danske Rødstrømpebevægelses udvikling, nytænkning og gennemslag 1970-1985,

bind I, II, Gyldendal, 1998

Habermas, J.: Borgerlig offentlighed - dens framvekst og forfall, Fremad, København, 1974 (Orig. 1962)
Between Facts and Norms. Contributions to a Discourse Theory of Law and Democracy, Polity Press, MIT, 1996 (opr. tysk 1992)

Hageman, G. og Krostad, A. (Red.): Høydeskrek-kvinder og Offentlighed, Ad Notam, Gyldendal, Oslo, 1994
Meehan, J.: Feminists read Habermas: Gendering the Subject of Discourse, Routledge, New York, 1995
Phillips, A.: The Politics of Presence, Polity Press, London, 1995

Siim, B.: Feministiske perspektiver på demokrati og medborgerskab pp. 81- 105 i Aronsson et al. Demokrati og medborgerskab, Demokratiutredningens forskervolym II, SOU 1999: 77

Den feministiske vrede - igen

Et seriøst, vredt, provokerende og læseværdigt indlæg i den nye feministiske debat

Anita Frank Goth, Karen MacLean, Lene Myong Petersen, Katrina Schelin (red.): *Nu er det nok. Så er det sagt. Rosinante, 2000. Illustreret. 183 s. 155 kr.*

Af Lisbeth Bjerrum Jensen.

Det er fredag eftermiddag. Der er fredagsbar, og vi sidder en samling kvinder, drikker øl og snakker. Vi er alle sammen i tyverne eller først i trediverne, har et godt job eller er universitetsstuderende. Én har lige fået et ph.d.-stipendium, og hun siger, at hun stadig ikke har fattet, at nogen vil betale hende så mange penge. For hun er jo slet ikke klog nok. Og hun er overbevist om, at det kun er et spørgsmål om tid, før det vil afsløres, at hun jo i virkeligheden slet ikke er kvalificeret. Det viser sig, at vi alle sammen kender følelsen: "Det kan godt være, jeg fik 11 i mit speciale, men det er kun, fordi de slet ikke har opdaget det. Jeg snyder dem. I virkeligheden er jeg slet ikke så klog!"

Jeg kom til at tænke på den eftermiddag, da jeg læste *Nu er det nok*.

Så er det sagt. Her skriver Sarah Højgaard Cawood om sig selv og de andre kvinder på sit studium:

Måske var vi grundlæggende bange for, at det endelig skulle afsløres, at vi dybest set ikke hørte til på universitetet (eller på det attraktive job, i den spændende interesseorganisation, etc.), at vi når alt kom til alt var totale fiaskoer. Det var i hvert fald en af de fantasier, jeg selv led og stadigvæk lider under, og som mange af mine højt begavede veninder klager over, mens jeg aldrig har kunnet få nogle af mine mandevenner til at indrømme en sådan angst.

Nu er det nok. Så er det sagt er fuld af sådanne anekdoter og beskrivelser, hvor man genkender sit eget liv. Det er det, bogen vil: genkendelsen og bevidstgørelsen. Den vil argumentere for, at feminismen stadig er relevant, skabe debat ved med et feministisk perspektiv at sætte fokus på alle de ting i vores liv og hverdag, som vi har vænnet os til.

Listen er uendelig: Hvorfor er det mændene, der tager ordet ved fore-

læsninger på universitetet? Hvorfor passer det altid bedst, at det er kvinden, der har hovedansvaret for børnene? Hvorfor er der så stor lønfor-skel på mænd og kvinder?

Hvorfor er studieværterne i tv-shows altid en ung, smuk kvinde og en ældre, erfaren mand? Hvorfor har 29 procent af piger i alderen 14-24 problemer, der grænser til spiseforstyrrelser? Hvorfor er unge kvinder så fokuserede på, hvordan de ser ud, og om de nu er den slags, som "drenge er vilde med"? Det er ikke nye spørgsmål, tværtimod har de været oppe og vende gang på gang de sidste tyve år. Alligevel giver det stadig god mening at stille dem.

Elitære og ens

Bogen består af en indledning og 23 essays, skrevet af unge kvinder. Målgruppen er først og fremmest de unge piger og kvinder, teenagerne, men alle kan have glæde af at læse med. Også drengene og mændene, som bogen jo i lige så høj grad handler om. Bogens stil er hurtig, skarp, personlig og velformuleret, layoutet

er hipt, med sort, sølv og pink udvendig og smarte billeder og fremhævede, forstørrede citater indvendig. Det er en bog, der henvender sig til unge kvinder, der vil være med fremme.

Hvad der godt kan irritere mig som læser, er ensheden i bogen. Nok er forskellige typer af kvinder på politisk korrekt vis repræsenteret, her er både lesbiske og en dragking, kvinder med en anden etnisk baggrund end dansk, kvinder med børn og kvinder, der ikke vil have børn. Alligevel synes de vældig ens: Det er unge, initiativrige kvinder, de fleste af dem fra København, de fleste af dem studerer eller har tilknytning til medieverdenen eller kreative miljøer.

Bogen er derfor også blevet kritiseret for at være for elitær. Til det vil jeg sige, at det måske netop er de kvinder, der har en teoretisk overbygning på deres vrede, der er i stand til at formulere den på tryk. Desuden er for eksempel problematikken med at få børn og karriere til at gå op i en højere enhed et spørgsmål, netop de unge, veluddannede kvinder har tæt inde på livet.

Også de enkelte historier er vældigt ens. De har et *før* og et *nu*: "Før jeg blev feminist, så... men nu, da jeg er bevidst, så...". Dette gør til tider bogen temmelig ensformig, men

samtidig er det netop dens styrke: De beskrevne erfaringer er ikke blot én kvindes, tværtimod opleves verden sådan af mange hver eneste dag. Det specifikke bliver det generelle.

Uden forbehold

Det er oplagt, at forlægget til bogen er den svenske *Fittstim*, på dansk *Fisseflokken*, og kvinderne bag denne bog takkes da også på flappen for inspiration. Jeg mener dog, at *Nu er det nok. Så er det sagt* har en klar fordel frem for *Fisseflokken*, nemlig i forhold til titlen: Den lidt usikre, lidt generte teenager - og det er jo i høj grad også hende, bogen henvender sig til - vil hun gå ind i en boghandel og spørge efter *Fisseflokken*? *Nu er det nok* ligger langt bedre i munden.

Titlen *Nu er det nok. Så er det sagt* er meget velvalgt. Den afspejler den vrede, som kommer til udtryk i mange af historierne, og som man som (kvindelig) læser også føler bag efter. Her er ingen af de sædvanlige forbehold, som man plejer at måtte komme med, når man vil diskutere ligestilling, som for eksempel "Det er jo ikke, fordi jeg har noget imod mænd, men..." eller "Det er ikke, fordi jeg er rødstrømpe, men...". En hel masse ting, som det længe ikke har været *comme il faut* at sige, siges her. Kort og kontant - så er det sagt.

Nogle af indlæggene har jeg bidt mere mærke i end andre, for eksempel Bushra Naseems, Mette Boms og PUTs (Patruljen til Udrensning af Tvangsheteroseksualitet).

Bushra Naseem kalder sig dansk-pakistansk muslim og feminist, og hendes essay beskriver, hvordan det er at bo i Danmark og være kvinde med en pakistansk baggrund. Hun fortæller om sit forhold til Gud og Koranen, om ikke at måtte komme med på lejrskole, om tørklæder, om nogle danskeres fordomme og nogle muslimske mænds dobbeltmoral.

Det er et fint essay, der skiller sig

ud, fordi forfatteren har nogle helt andre problemer at tage stilling til end mange af de andre kvinder i bogen, og fordi hun som den eneste har et helt fast holdepunkt i tilværelsen, nemlig Gud.

Mette Boms "Når Alba læser op af novellen" er en smuk fortælling om et venskab mellem to meget forskellige kvinder. Der er ikke nogen af bogens forfattere, der ikke er velformulerede, men Mette Bom kan virkelig *skrive*, og mens mange af de andre indlæg bærer præg af at være del af en debat, kunne Mette Boms fortælling godt stå alene.

Debatten bobler

Jeg har det nok sværest med PUTs indlæg, skrevet kollektivt, "da deres arbejdsmåde er kollektiv". Hvor meget jeg end ser mig selv som ung, lesbisk feminist, så har jeg det virkelig svært med udtalelser som

Når vi tager vores afvigerrolle på os, er det næsten umuligt for os at begå os på arbejdsmarkedet. For det første er det meget svært for os at omgås heteroseksuelle i det daglige. For det andet medfører det meste lønarbejde, at vi bruger vores arbejdskraft på at videregive normer og strukturer, der tjener til opretholdelse af det heterofile herredømme.

Jeg er heller ikke glad for deres militante metoder, som for eksempel det hærværk mod Social- og Arbejdsministeriet og to arbejdsformidlinger, de selv nævner i deres indlæg. Selvfølgelig er det fint, at alle mulige grupper høres, men når der nu er gjort så meget ud af at høre *forskellige* kvinder, ville jeg da også gerne have haft en indlæg af en lesbisk kvinde, der ikke vil omstyrte samfundet.

Det synes, som om der endelig er kommet gang i den offentlige debat om mænds og kvinders ligestilling. Den bobler frem i medierne, fra den danske oversættelse af *Fittstim*,

over en række talkshows og andre programmer i tv og til avisernes læserbrevsspalter og den allestedsværende Hanne Vibeke Holsts bog *Min mosters migræne*.

Nu er det nok. Så er det sagt er et seriøst, vredt, hårdtslående, provokerende og læseværdigt indlæg i denne debat. Køb den, læs den og forær den til en teenagepige.

Lisbeth Bjerrum Jensen er cand.mag. i engelsk og dansk.

Kønsblik på forskningsmiljøer

Rapport om forskerrekruttering m/k på Nordisk og Kemi ved Aarhus Universitet peger på, at karriere oftest er for m, barriere for k

Kirsten Reisby (redaktør og projektleder): Kønsblik - på forskerrekruttering i universitetsuddannelser. 1. rapport fra projekt "Kønnets betydning - barrierer og karrierer i de højere uddannelser og forskning - pædagogik, kommunikation, erfaring". Danmarks Lærerhøjskole 1999. 227 s. 80 kr.

Af Gudrun Pedersen

I løbet af det seneste ti-år er andelen af kvindelige studerende på universiteterne steget til over 50 procent. Men hvorfor er andelen af kvinder i videnskabelige faste stillinger ved universiteterne i de samme ti år slet ikke steget tilsvarende?

Det spørgsmål er baggrunden for et femårigt initiativ på tværs af forskningsrådene: "Kønsbarrierer i de højere uddannelser og forskningen" (1996-2001).

Ovennævnte rapport er den første af tre projekter under dette initiativ. Senere følger en bachelorundersøgelse og en ph.d.-undersøgelse.

Denne undersøgelse har fokus på forskerrekrutteringstidspunktet på et humanistisk studium (Nordisk) og et naturvidenskabeligt (Kemi) og giver mange spændende og indimellem rystende svarmuligheder på det rejste spørgsmål. Den gør det heldig-

vis på så kvalificeret et grundlag, at rapporten bør kunne danne baggrund for ændringer i studierne og det akademiske miljø.

Men samtidig viser rapporten også, at de barrierer, som kvinder kan møde, kan være både usynlige for dem selv og meget vanskelige at overvinde. Hvis det skal lykkes, bliver her brug for mange og grundige ændringer i studierne. I min anmeldelse vil jeg derfor lægge vægten på dels at omtale nogle af barriererne, dels at fremhæve de foreslåede ændringsperspektiver.

Først skal dog nævnes, at min vurdering af rapportens kvalificerede grundlag især bygger på de indledende kapitlers grundige omtale af forskergruppens forudantagelser, deres teorivalg, deres metodevalg og undersøgelses-design. Der er tale om spørgeskemaer, observationer af undervisning og vejledning og ikke mindst om kvalitative interviews.

Det ubevidst kønnede universitet

Det er metoder, som forskergruppen rummer mange års erfaringer med fra en række tidligere forskningsprojekter med fokus på køn. Har man kendskab til disse, er det spændende at følge, hvordan både

teorivalg og metodebrug er under fortsat udvikling og kvalificering i denne nye udgivelse. Men nu til barriererne. Af kapitlet "Gør køn en forskel?" fremgår det, at de studerende ytrer sig uhyre forbeholdent om køn, nogle afviser modstillingen kvinde/mand, og der tages afstand fra en dikotomisk forståelse af køn. Fra at opfatte det ene køn mere positivt end det andet. Det er derfor uhyre tankevækkende, at det netop er det, der sker, når kvindelige studerende ytrer sig kvindekritisk:

-Vi er heldige, vi er kvinder i en mandeverden.

... hellere "mandehørm" end "hønsesgård".

... stemningen mellem kvinder præges af sladder og intriger.

Det hedder videre i rapporten:

Det positive modbillede til de stærkt kritiserede kvindefølelseskaber er mandlige studerendes studieadfærd og praksisfølelseskaber.

Gennem interviewene med de mandlige studerende

synes der at tegne sig et positivt selv- og mandlighedsbillede med enkelte ridser

og et negativt ladet billede af kvindelige studerende.

Og videre:

Men både kritik af eget køn og selvkritik er næsten fraværende i det, der siges af de mandlige studerende.

... køn gør altså en forskel, i og med at faglighed knyttes til en mandlig norm, og i og med at denne norm ekskluderer den socialitet, der forbindes med kvindelig-hed. Det har som konsekvens, at kvindelige studerende må afskrive den socialitetsform, som de kulturelt set forventes at mestre. Det identitetsarbejde synes de at tage på sig, når de fortæller om at gøre køn anderledes. De vil fagligheden, og i og med at de oplever universitetet som en kønsneutral institution, har de ingen forestillinger om og ej heller udtalte ønsker om, at noget skal ændres.

Jeg bliver indigneret, når jeg her får det indtryk, at det synes skjult for de kvindelige studerende, at de i deres uddannelse ikke blot har mulighed for at tilpasse sig, men også bør have mulighed for at virke forandrende på uddannelseskulturen. De synes ramt af den form for undertrykkelse, som giver sig udslag i, at de er uden bevidsthed om deres ret til at blive behandlet som ligeværdige og autonome personligheder. Derfor har de ingen sag; og en m/k-konflikt bliver ikke synlig for dem.

At de studerendes sproglige praksis indbefatter, at kvindelige studerende omtales og omtaler sig selv som "høns" ("hønse-snak") er blot et eksempel på, at også sproget virker som en undertrykkende magt.

Et tabu-belagt emne?

Det ryster mig lidt efter løsningen af de første kapitler at opleve, hvor tabu-belagt debatten om ligestilling og køn egentlig synes at være. Er det mon skilsmissefamiliernes børn, der har brændt sig så meget som tilsku-

Fra bogens omslag

ere til kønnenes kamp, at de har fortrængt ligestillingsbevægelserne langt ned i en bølgedal?

Eller er det mon den kvindelige socialitet med de positive værdier omsorg og indføling, der får kvinderne til at varetage mænds interesser før deres egne?

Susanne V. Knudsen, som er projektmedarbejderen med den dansk-faglige kompetence, skriver i kapitel 6 om situationen som specialestuderende på Nordisk Sprog og Litteratur. Det er i denne fase af studiet, at den akademiske socialisering skal stå sin prøve, at den studerende skal kunne bruge fagets redskaber og uddanne sig til medlemskab i faget, fagligheden, forskningen og miljøet.

Teoriernes tyngde

Også her beskrives studiearbejdet som en for de kvindelige studerende svær og hård proces - et identitetsarbejde eller en "omvendelse":

Den studerende skal lave om på sin identitet for at tilpasse sig studiemiljøet. Ifølge omtalen af selvkritik vil især de kvindelige studerende formentlig arbejde hårdt på det! - Tænk, hvis det lykkes for dem - så sker der intet med det maskulint

prøgede, akademiske miljø?

Det gode speciale er "tungt teoretisk" udtaler tre mandlige studerende. Den "tunge" teori på Nordisk er fransk litteraturteori, postfænomenologi, poststrukturalisme og dekonstruktivistiske teorier. Det står i modsætning til forfatterens eget teorivalg, den sociale konstruktivisme, som implicerer en forståelse af, at "erkendelser bliver skabt og konstrueret i samspil med andre" - hvilket i min forståelse forudsætter de sociale kvalifikationer, som synes nedprioriteret i det akademiske miljø.

At nå op på et teoretisk niveau, som lever op til normerne på Nordisk, nævner flere kvinder end mænd som et problem. Det kræver "en tilegnelse, der minder om en omvendelse"!

Instituttets teorivalg markerer en historisk udvikling af faget, der synes at motivere specielt mandlige studerende. De kan fascineres af arbejdet med teorierne, mens kvindelige studerende beskriver, at det høje abstraktionsniveau for dem har ført til faglig usikkerhed og faglige kriser. Nogle finder ligefrem den teoretiske orientering uinteressant, og de savner en forbindelse til praksis.

Det samme forhold kender vi fra tidligere skoleforskning, hvor store pigers interesse for fysik og kemi forudsætter, at de kan se en anvendelsesværdi af det, som skal læres i og med fagene. Jeg sympatiserer med de kvindelige studerende - ikke mindst i betragtning af de teorivalg, som p.t. er på mode på Nordisk, de "hippe" teorier, som man synes nødt til at inddrage, hvis man vil opnå en karriere inden for faget.

Ekstreme m/k-eksempler

På Nordisk Litteratur er alle professorerne mænd, der er kun én kvindelig lektor, der er tre mandlige og én kvindelig adjunkt. Alle ph.d.-stipendiater er mænd. Det beskrives,

at der i historiens løb har været en stadig kamp for at få værker, tekster, forfattere, perioder inkluderet i undervisningsverdenens litterære kanon. Den feministiske litteraturforskning har deltaget i denne kamp og har opnået, at den litterære kanon generelt er blevet udvidet eller har inddraget glemte forfattere.

En kanon kan således ændres over tid, men på Nordisk kan den fortsætte med at ekskludere kvindelige forfattere!

En kvindelig studerende har spurgt en underviser: "Hvorfor læser vi ikke flere kvindelige forfattere?" Han svarede: "Det er et spørgsmål om kvalitet". Tænk, at skulle undervises og vejledes af sådan én!

Susanne V. Knudsen beskriver i et afsnit Mikael og Helle som to ekstremer eksempler på, at karrieren er knyttet til kategorien mand og barriere til kategorien kvinde. Men efter læsningen sidder jeg tilbage med en oplevelse af, at forfatteren her har lagt sine kritiske kønsbriller fra sig for en stund.

Jeg får indtryk af, at hun overvurderer Mikael's kvalifikationer ved at vurdere ham med ensidige, maskuline briller, evt. med det maskuline dominerede instituts briller. Et 11 liniers citat, som skulle vise hans evne til at inddrage filosofisk-teoretiske overvejelser, hvor han reflekterer over forfatterens "hensigt" med at skrive, virker på mig indholdstomt og rodet. Det åbenbarer for mig snarere, at en biografisk litteraturlæsning, som kunne have givet en del af svaret, ikke er "in" på Nordisk, hvor de kvindelige studerende ellers efterlyser det.

Tilsvarende synes jeg, at Helle nedvurderes, når forfatteren skriver, at "selvrealisering og selvudvikling er, mener jeg, slet og ret hendes udgangspunkt og motivation for at

studere på Nordisk."

Men er det en fejl ved Helles faglige kvalifikationer, at hun ønsker en faglighed, som integrerer kvindelitteratur og teorier om kvindelighed? At hun kræver, at teorier skal have anvendelsesværdi? - At hun ønsker, at forskning og undervisning kombinerer livserfaringer med teorier? - At hun forholder sig kritisk til det akademiske miljø?

Polarisering

"Hvor Helles drivkraft er samarbejdet med andre i en responsgruppe, har Mikael foretrukket at arbejde for sig selv", skriver Susanne V. Knudsen om de to studerende. Er det ikke snarere et udtryk for, at de to køn har forskellige interesser, end det er et udtryk for forskellige kvalifikationer? Det kan beskrives med de begreber, som vi kender fra norsk skoleforskning, og som Kirsten Reisby også henviser til i kapitel 2:

Piger er mere relationsorienterede end drenge, når det gælder indhold og forhold til lærere og kammerater. Drenge er mere konkurrence- og præstationsorienterede både i deres indbyrdes samspil og i forhold til læreren.

Drenge omtales også som mere sagsorienterede.

Det fremgår, at der er en polarisering mellem mænds og kvinders interesser, og begge køns interesser viser sig problematiske, hvis de dyrkes ensidigt, som f. eks. Mikael har gjort med to et halvt års alenearbejde med specialet, eller som relationsorienteringen kan ytre sig i form af "hønsesnak" i betydningen løs snak uden relevans for den sag, man arbejder med på studiet.

Der synes kun at være ringe forståelse i miljøet på Nordisk for den kendsgerning, at de kvindelige studerende brøndende ønsker sig at blive medlemmer af et fagligt-socialt fællesskab - altså et, hvor der er

plads til både relations- og sagsorientering.

Polariseringen mellem de to køns interesser løses ikke ved at undertrykke det ene køns interesser, kun ved at opkvalificere både relations- og sagsorientering hos både mænd og kvinder, men også ved at udvikle deres kritiske sans over for begge poler.

Ellers er det vel, at forskning og produktion galoperer af sted uden etisk-humane og miljømæssige hensyn.

Skolegørelse som barriere

På Kemi beskriver de studerende bachelor-studiet som stramt struktureret med mange lektioner, obligatoriske kurser og øvelser. Undervisningsformen er helt overvejende forelæsninger over lærebogsstof; virkeligheden inddrages ikke - flere studerende savner f. eks. miljøkemi - og der etableres ikke forbindelse mellem forelæsninger og de eksperimentelle øvelser. Konkurrence og præstationsangst synes at afholde de studerende fra at stille spørgsmål, endsi- gte komme i dialog med underviseren. I modsætning til humanistiske fag står det på Kemi ikke til diskussion, hvorvidt noget er rigtigt eller forkert.

Ingen studerende på Kemi nævner engagement som noget, de har oplevet hos deres undervisere. Kirsten Reisby vurderer, at denne studieform tildeler den studerende en position, der svarer til elevrollen:

Når der tales om *skolegørelse* af universitetet, så tegner der sig her billedet af *et* studium, hvor den studerende elevgøres. Studiets gennemførelse forudsætter en pligtmoral og en autoritetstro forestilling om viden. Konsekvensen kan være, at studerende, der begrundes deres studievalg med interesse for faget, mister engagementet og i stedet lærer at forholde sig instrumentelt til deres uddannelse. Dermed menes, at målet bliver karakter-

rer og i mindre grad faglige kompetencer eller en videnskabelig dannelse i betydningen selvstændighed, videnskabelig tankegang og forståelse af viden som konstrueret under indflydelse af teorier, metoder og interesser.

Projektgruppen vurderer, at den skolegørende undervisning er mere barriereskabende for kvindelige studerende end for nogle, men ikke alle mandlige studerende.

De studerendes fremstilling af arbejdet med projekt står som en modsætning til den skolegørende undervisning. Det, at projektarbejdet foregår ved en afdeling, giver adgang til et fagligt-socialt fællesskab, som åbner for en langt mere omfattende og kompleks læring.

Projektarbejdet giver nogle læringsmuligheder, der bryder med skolegørelsen og den autoritetstro opfattelse af viden. Kvindelige studerende taler med særlig begejstring om dette afdelingsfællesskab. Citat fra rapporten om læring:

Den instrumentelle læring er ikke forudsætning for en videnskabelig dannelse. Tværtimod må der ske en afløsning af elevrollen. Vores antagelse er, at en bedre sammenhæng mellem uddannelsens forskellige dele og de krav, der stilles, samt de læringsmuligheder, der tilbydes, vil fremme kvaliteten af mandlige og især kvindelige studerendes uddannelse og videnskabelige dannelse, hvordan instituttet så end vil definere den.

Også på Nordisk udtaler de studerende kritik af undervisningen på især bachelorstudiet som gymnasieagtig og skolegørende. Kritikken retter sig her specielt mod den uengagerede, uforberedte, skoleagtige og reproducerende forelæsning. Positiv

kritik giver de studerende til forelæsninger, der gør de studerende til medaktører i forskningsprocessen. De udtaler sig begejstret om engagerende forelæsninger:

Den forskningsorienterede engagerede og fagligt kompetente forelæsning, hvor de studerende indvies i et fagligt felt og videnskabelige positioner samt forelæsninger, der provokerer dem som studerende til at gå i dialog.

Ingen på Kemi nævner engagement som noget, de har oplevet hos deres undervisere.

Børn ingen hindring - for mænd ?

I interviewene med de studerende på Nordisk fortælles der af flere om en arbejdsdeling, der ikke længere er kønsbestemt. Men de to studerende i parforhold med børn fortæller en anden historie, nemlig at de oplever, at der mod deres vilje sker en traditionel arbejdsdeling, når der kommer børn.

Blandt de kemistuderende synes kønsarbejdsdelingen i familien og kvindens traditionelle omsorgsrolle også stadig at spøge, måske i den form, at kvinden for en tid må påtage sig hovedomsorgen for barn/børn og dermed samtidig nedprioritere sin arbejdsindsats? Hvorfor skulle det ellers være så svært at forene forskeruddannelse med familieliv, som de kvindelige kemistuderende fortæller? Der er ingen af de kemistuderende mænd, der fortæller om, hvilken indsats børn vil kræve af dem, og den betydning det kan have for deres arbejdsindsats.

Rapporten:

... de krav, børn stiller, medreflekteres i

mange kvindelige studerendes fremtidsplaner og ikke i de mandlige studerendes.

En barriere for at vælge en forskerkarriere er for kvindelige studerende forbundet med forestillinger om, at familieliv med børn ikke kan forenes med en akademisk karriere. Det gælder i høj grad kemistuderende, og det udtales af både kvindelige og mandlige studerende. Det er altså ikke tilstrækkeligt at sammentroe forskeruddannelsen til otte år blandt andet ud fra den antagelse, at kvinder så blot kan udsætte at få børn til senere. Det gør de ganske rigtigt. Men det ændrer ikke på de langsigtede livsplaner:

... ingen forventer, at der nogen sinde i et karriereforløb er plads til børn. Vil man rekruttere kvinder til en akademisk karriere inden for et sådant fagområde som Kemi, så skal tid til barselsorlov og børneomsorg gøres til en offentlig og officiel uddannelses- og personalepolitik.

I et sammenfattende slutkapitel opstiller Kirsten Reisby med baggrund i de beskrevne barrierer en række konkrete studiemæssige og pædagogiske ændringsforslag på Kemi (side 212).og på Institut for Nordisk (side 217-18).

Det er vigtigt stof til eftertanke og efterlevelse for undervisere og ledelse på begge institutter. Men både for studerende, undervisere og forskere vil en nærlæsning af bogen med fokus på bl.a. de her beskrevne barrierer kunne inspirere til positive ændringer - til gavn for begge køn.

Guðrun Pedersen er cand. pæd. og tidligere afdelingsinspektør ved Danmarks Lærerhøjskoles afdeling i Århus

Fortidens europæiske kvindestemmer

Tekster af og om kvinder siden oldtiden tegner farverige skikkelser, men som kildesamling mangler bogen konsekvens med de biografiske data

Nanna Damsholt, Grethe Jacobsen, Eva Maria Lassen og Bente Rosenbeck: Indefra. Europæiske kvinders historie belyst ved kildetekster. Museum Tusulanums Forlag 1999. 267 s. 248 kr.

Af Karna Søndberg Bloch

Indefra er en smuk bog. Inde fra stuen kigger vi ud i verden, forbi de røde gardiner og krukken med udsprungne grene. Vi er indenfor hos moderen, hustruen, elskerinden og feministen. Tre og halvfems tekster skrevet af og om kvinder. Scenen er givet.

Det drejer sig om kvindehistorie. *Indefra. Europæiske kvinders historie belyst ved kildetekster* er skrevet og redigeret af fire prominente og velanskrevne danske historikere, som har sat sig for at udgive en kildesamling til belyst af især de vesteuropæiske kvinders historie. Den er inddelt i fire perioder, som hver indeholder en række kilder samt introduktion og forklarende tekster

Den første periode, "Græsk og romersk oldtid", er udvalgt og skrevet af Eva Maria Lassen, "Middelalderen ca. 500-1500" af Nanna Damsholt. Grethe Jacobsen har samlet "Perioden 1500-1750", og den sidste, "1750 til vore dage", er skrevet af Bente Rosenbeck. Hvert afsnit er inddelt i temaer: a) religion og ideologi, b) undervisning, opdragelse og socialisering, c) ægteskab, kærlighed og seksualitet d) arbejde og e) kvindespørgsmålet.

Baggrunden for udgivelsen er, at mange nye kilder skrevet af kvinder er kommet frem i de seneste år, og at kvindehistorie er blevet et "selvføl-

geligt emne" på universiteter, seminarier og gymnasier (Det kan så diskuteres). Der er således et behov for kildetekster til brug i undervisningen og opgaveskrivningen.

Overordnet er *Indefra* en god idé. Det er altid relevant og spændende at læse tekster fra historien i stedet for om historien. Læse tingene som de blev skrevet dengang, så man selv kan danne sig et indtryk. Måske vil man endda blive forbavset over, hvor moderne fortidens stemmer lyder. At samle hele den europæiske kvinders historie i én bog er også godt, da man således får en klar fornemmelse af kontinuiteten i kvinders situation - hvor længe undertrykkelsen har fundet sted, kunne man også sige.

Kontinuiteten bliver også understreget af tema-inddelingerne, der gør det muligt at læse om f.eks. kvinders arbejde gennem tiden. Kilderne bliver også godt bundet sammen af introduktionerne til afsnittene og forklaringerne til kilderne. Man kan også smage på fortiden, da madopskrifter også er taget med.

Kvindespørgsmålet

Strukturen og ideen bag bogen er således god, men som en brugbar kildesamling har den nogle mangler. Min kritik går udelukkende på bogen som en historisk kildesamling. Vil jeg selv bruge bogen i mit historiestudium og senere (måske) engang som underviser? Jeg vil ikke her vurdere udvælgelsen af kilderne som repræsentanter for hver periode, dertil har jeg ikke tilstrækkelig viden om hver enkelt periode.

Temaet "Kvindespørgsmålet", ja,

hvad er det? Det er netop det spørgsmål, man må stille sig selv. Forfatterne giver ingen forklaring. De kommenterer heller ikke, at temaet "Kvindespørgsmålet" slet ikke eksisterer i kapitlet om græsk og romersk oldtid.

Temaet er ikke så indlysende som 'arbejde' og 'religion og ideologi'. Især over for begyndere i kvindehistorie kunne man godt have ønsket et afsnit, som eksplicit forklarede, hvad forfatterne forstår ved det. For en læsning af kilderne viser, at spørgsmålet ændrede sig i tidens løb.

For Nanna Damsholt (Middelalderen) og Grethe Jacobsen (Tiden 1500-1750) drejer spørgsmålet sig om, hvorvidt kvinder har krav på og intellekt til at beskæftige sig med akademiske og intellektuelle spørgsmål. I Bente Rosenbecks afsnit om tiden efter 1750 har 'kvindespørgsmålet' udviklet sig til spørgsmålet om politiske rettigheder og kvindens placering i samfundet.

Hvem - hvad - hvor

Det mest forstyrrende for bogens troværdighed og brugbarhed er inkonsekvens i opgivelsen af kildernes biografiske data. I de fleste tilfælde er originaltekstens titel og årstal opgivet, men ofte står det eksplicit i teksten ovenfor. Nogle gange står kun den danske titel og dens udgivelsesår.

Værst tager det sig ud ved kilde 90 (s. 249), som er et uddrag af *Kvindernes underkuelse*, skrevet af John Stuart Mill og udgivet i København i 1979. Den opmærksomme elev ville måske undre sig over det gammeldags sprog og stille spørgs-

mål ved udgivelsesåret. Den studerende vil måske havde hørt om en anden Stuart Mill, der levede i England fra 1803 til 1873.

Problemet er, at vi kan ikke være sikre. Jeg går ud fra, at kilden er et uddrag af John Stuart Mill: *The Subjection of Women* fra 1861. Specielt fordi der efterfølgende er en tekst af Harriet Taylor, som var gift med Stuart Mill. Men måske tager jeg fejl og kender ikke danskeren John Stuart Mill, som levede i 1970'erne?

Bedre bliver det ikke ved kilde 91-92-93 af henholdsvis Betty Friedan, Simone de Beauvoir og Shulamith Firestone, hvor kun de danske titler er opgivet. Om Betty Friedan og Simone de Beauvoir fortæller introduktionen dog, hvor de kommer fra, men ikke om Shulamith Firestone. Hun må så være dansker eller hvad? Spydigheder til side! Men sådanne tilsyneladende detaljer *skal* være i orden, hvis man skal stole på en kilde-samling. Især hvis man forventer, at bogen skal bruges på universitetet.

Lede og blade

Problemet kunne delvist være løst ved også at opgive kilderne i littera-

turlisten. Den supplerende litteraturliste er kort og indeholder ikke mange andre bøger end de udenlandske bøger, som de fleste kilder kommer fra. For den sidste periode, som jeg personligt kender godt, savner jeg et værk som *Family Fortunes* af Leonore Davidoff og Catherine Hall (Hutchinson, 1987) om den engelske middelklasses historie. Den er det tætteste, man kommer på et standardværk om kvinder og femininitet i 1800-tallets England. Også Shoemakers værk *Gender in the English Society 1650 -1850 "Emergence of separate spheres?"* (Longmann, 1998) kan anbefales.

På det mere strukturelle niveau kunne det have været ønskeligt, om temaerne også var angivet i indholdsfortegnelsen. Kapitel 1, afsnit 1a. osv. Man må lede og blade, før man finder lige det tema, man ville se. Det gør især krydslæsning besværlig. Derudover ville det også have været positivt, hvis man *visuelt* havde markeret forskel på kilden og på ledsageteksten. To forskellige typografier der klart angav, hvornår man læste hvad.

Når man ser bort fra de små strukturelle mangler og de lidt bombastiske og kortfattede introduktio-

ner, har man en bog med utrolig mange spændende og farverige personligheder. Personligt holder jeg meget af ungareren Erasmus af Rotterdams dialog mellem to gifte kvinder om deres ægtemænd. Forbavset bliver den ene kvinde Eulalia, da hun hører, at veninden Xanthippe fik et barn med manden efter tre måneders ægteskab. Xanthippe svarer, at hun havde en 'samtale' med manden inden brylluppet, hvorefter Eulalia spørger:

Kan man få børn af en samtale?

Xanthippe: Han traf mig ene hjemme og begyndte at spøge med mig, han kildede mig under armene og i siderne. Jeg kunne ikke holde det ud for kildenhed og kastede mig bagover i sengen, han lagde sig ovenpå og kyssede mig, og så ved jeg ikke rigtig, hvad det var han gjorde. I hvert fald begyndte min mave kort efter at vokse... (S. 160)

Sådan kan det jo gå enhver, der bliver kildret.

Karna Sønderberg Bloch er stud.mag i historie og Køn, Kommunikation og Kultur, Aarhus Universitet.

Nordkalottens kvinder

I et barsk og vidtspredt naturområde må kvinder finde deres livsform i en balance mellem tradition og modernisering

Sylvi Inez Liljegren (red.): Kvinne i et nordlig landskap. Forlaget Nora, Kvinneuniversitetet Nord. Femina Borealis publikasjon. Steigen 1999. 104 s.

Af Kirsten Gomard

Et af indslagene på den store internationale kvindekongres i Tromsø sidste år i juni var præsentationen af bogen *Kvinne i et nordlig landskap* ved en lille festlighed, hvor traktementet bestod af nogle af det nordlige landskabs egne produkter: tørret renkød og saft af fjeldbær.

Bogen er en antologi med beretninger af kvinder, der lever i verdens nordligste egne, skilt af mange landegrænser, i tyndt befolkede områder med en flot, men barsk natur, med store afstande og langt fra regeringer og beslutningstagere. Den er blevet til på initiativ af Kvinneuniversitetet Nord, der er et kundskab-

scenter og et mødested, hvor kvinders erfaringer og kundskaber synliggøres og udvikles, og af netværket Femina Borealis, der samler norske, finske, svenske, russiske og samiske kvinder i polarområderne.

To konferencer, benævnt Northern Women, Northern Lives, i Alaska i 1994 og i Tromsø i 1997 har været de fysiske mødesteder, og megen kommunikation er også foregået elektronisk. Tilblivelseshistorien har været lang, også på grund af sprogforskellene i området. Bogen er udgivet både på norsk (bokmål) og engelsk.

Kvinne i et nordlig landskap er redigeret af Sylvi Liljegren. Hun har også skrevet de fleste af teksterne, der er ordnet på tværs af nationer under tematiske kapiteloverskifter som "Språkets kraft", "Under en hard himmel" og "Naturens evige livskraft".

Bogens meget forskelligartede be-

retninger fortæller i interviewform om kvinders livsform som kvinder i polaregne: af svenske, finske og russiske kvinder og af repræsentanter for oprindelige folk som samer, jakuter og nenetser. En enkelt grønlander møder vi også.

Livsformer

For de fleste handler det om overlevelse og livskvalitet i et barsk landskab, der dog er rigt på naturressourcer. Et stort tema i bogen er de individuelle eller kollektive svar på, hvordan man skaffer sig udkommet i en balance mellem tradition og modernisering. Der er:

Den norske kvinde, der, grebet af 'bonderomantik', flyttede på landet i Nord-Norge med sin familie for 20 år siden og nu lever med landbrug og forarbejdning af elgskind til moderne tøj, men må tjene sine penge som lærer for at betale *enhver* sit.

Den svenske kvinde, der samler og dyrker urter til mad og medicin og har gjort sin ejendom til kursus- og konferencested.

Den unge norske kvinde, der startede som fisker, men forlod søfartsskolen i utide på grund af mændenes chikanerier, i dag enlig mor til tre med egen virksomhed, der reparerer fiskegarn - men stadig med drømmen om at stå til søs igen den dag, det er muligt i forhold til børnene.

De syv russiske kvinder i en lejlighed på 32 kvadratmeter uden mad og varme, vraggods fra Sovjetunionens sammenbrud og nykaptalismens brutalitet.

Men også den unge russiske kvindeforsker, der - med samfundsvidenskabeligt overblik og analytisk evne

Den ældste bog fra 1648: Manuale Laponicum med de ældste samiske tekster, bl.a. Luthers lille Katekismus.

- brænder efter at forbedre kvindernes situation i det nordlige Rusland. Den finske miljøaktivist, der kæmper for at bevare naturen i polarområderne.

Og den finsk-kanadiske terapeut, der inspireret af Cree-indianernes svedehytter bruger saunaterapi til behandling af langtidsskader efter seksuel vold.

Sødladent

Særlig tankevækkende er minoriteternes stemmer: Den samiske lærer, der har forsket i traditionel samisk børneopdragelse. Bibliotekaren, der arbejder for at bevare sin hjemegns tornedalsfinske dialekt. Den grønlandske skuespiller og danser, der med sin egen optræden holder liv i den vestgrønlandske maskedans.

En jakutisk kvinde og nenetskvinden fra henholdsvis Sibirien og Rusland, der arbejder på at genoprette de små urbefolkningers levevis, kultur og sprog i et område, hvor nomadebefolkningerne i sovjettiden blev tvangsforflyttet og gjort bofaste, og hvor hensynsløs industrialisering, underjordiske atomprøvesprængninger og skovbrande har ødelagt naturen. Den unge tv-journalist, der laver to månedlige programmer på nenets-sproget.

Jeg har læst mange af beretningerne med interesse, men har det blandet med bogen. Stilen irriterer mig. Sylvi Liljegren har i sine interviewkommentarer en tendens til det sødladne: "Liisa ler en trillende latter"; "Det glitrer muntert i Raunis øyne. Der finnes både lys latter og mørke minner"; "Jeg tror hun mener

det av hele sitt hjerte". Jeg synes, det trivialiserer de kvinder, der har stillet sig til rådighed med synspunkter og historier, der er stærke nok til at tale for sig selv. Trækker dem ned på ugebladsniveau.

Og på mærkelig vis virker bogen - trods flot layout - indadvendt. *Kvinne i et nordlig landskap* samler beretninger fra kvinder bosat nord for polarcirklen i områder, de fleste ikke-lokale læsere ikke kender meget til. Men hvor ligger stederne? Bogens eneste kort - over Barents-regionen - er stærkt stiliseret og rummer kun ganske få stednavne. Vil man vide bare nogenlunde besked, er det nødvendigt med et atlas ved siden af.

Enkelte personnavne og forhold får realkommentarer i indsatte rammer i nogle af artiklerne, men jeg mangler en eller flere ramme-artikler, der mere overordnet præsenterer og diskuterer vilkårene. Der er alt for meget, der kun er implicit. Som om kvinderne primært fortæller for hinanden, og resten af verden så må hænge på - så godt vi kan. Det er en svaghed.

Værdigheden i centrum

Bogen indskriver sig i en feministisk tradition fra halvfjerserne, herhjemme repræsenteret af bøger som *Kvinder på fabrik* (v. Karen Jespersen m.fl., Reitzel 1971) og *Kvinder i hjemmet* (v. Lilli Christensen m.fl., Reitzel 1972) med beretninger fra kvinder, der har nogle livsvilkår fælles. Men hvor disse første bøger især fokuserede på elendigheden og undertrykkelsen, er det i *Kvinne i et*

nordlig landskap først og fremmest værdigheden og kvinders indsats for at gøre noget ved deres egne og andres livsvilkår, der står i centrum.

I halvfjerserne sagde rødstrømperne det direkte: "Det private er politisk". Den samme tankegang ligger implicit bag denne bog, og derfor er der også nogle af beretningerne, der har afsat spørgsmål, jeg ikke kan slippe:

Trods al sympati for urbefolkningernes projekter er det så overhovedet muligt at genoplive en tabt, førmoderne kultur og et sprog, der ikke længere er i daglig brug og måske ikke engang er skriftligt fikseret? Er 'bonderomantikken' på gården i Nord-Norge ikke blot en individuel flugt tilbage til naturen og ikke noget ægte bud på, hvordan dilemmaet mellem modernisering og tradition skal løses? Og hvad med den kvindeudvandring sydpå, jeg fra samtaler i Tromsø ved der foregår f. eks. fra Nord-Norge, fordi der ikke er tilstrækkeligt med attraktive jobs for kvinderne i regionen? Hvordan skabe en levevis, hvor man bevarer respekten for naturen og traditionen, samtidig med at man moderniserer, så det hele ikke bliver til et fri-landsmuseum overtaget af lokale nostalgikere og turister?

Kirsten Gomard er lektor og centerleder på Center for Europæiske Kulturstudier med Afdeling for Kønnsforskning, Aarhus Universitet.

Stumfilmdivaer: Die Asta og Engberg

Asta Nielsen med de store øjne og den slanke, moderne og stærkt ekspressive krop introducerede det erotiske filmmelodrama med eminent sans for mediets muligheder

Marguerite Engberg: Filmstjernen Asta Nielsen. Forlaget Klim, Aarhus 1999. 191s., 260 kr

Af Karen Klitgaard Poulsen

I Danmark har vi to verdensberømte stumfilmdivaer. Den ene er Asta Nielsen, hvis karriere udfoldes i denne bog, den anden er stumfilmforskeren Marguerite Engberg, som er forfatter til bogen, og som blev Europakendt, da hun fandt ud af nummereringen på de mange stumper overleverede stumfilm. Det gjorde, at man kunne stykke dem samme til hele film eller sekvenser igen.

Det er en udelte fornøjelse at være i selskab med disse to kvinder fra sidste århundrede. Kan den første synes en anelse krukke og overspillet i sin professionalisme foran kameraet, så er den anden forbilledlig klar, enkel og smuk i sit sproglige udtryk. Marguerite Engberg følger næsten Asta Niensens kronologi i sin opbygning af bogen, hun skriver i korte sætninger, og der er ingen teoretiske fiksfakserier eller ret mange fremmedord at komme efter. Det er slet og ret velgørende at læse side efter side med enkle og oplagte formuleringer, der skarpt og velovervejete skærer en silhuet af en kunstner.

Bogen er ikke en biografi i klassisk forstand. Det er kunstneren foran kameraet, mere end det er kvinden, der har interesseret Marguerite Engberg. Også det er velgørende, men kvinden står nu alligevel som en silhuet, for hun betyder også noget for kunstneren.

Marguerite Engberg tager udgangspunkt i Asta Niensens succes

på film - hvad var det, der gjorde, at hendes publikum blev så begejstret for hende - hvorfor blev det lige hende og ikke f.eks. den smukkere Clara Wieth (senere Clara Pontoppidan), der blev Europa-berømt for sine film? Eller en eller anden italiensk? Svaret er - som bogen i det hele taget - dobbeltbundet.

Et nyt skønhedsideal

For det første var Asta Nielsen dygtig til at forstå, hvad det nye filmmedie kunne og ikke kunne. For det andet var der noget i hendes person, som var tidstypisk, noget nyt og moderne, som Marguerite Engberg bl.a. parallelliserer med den ekspressionistiske malerkunst.

Bogen er - som også den klare, sproglige stil lægger op til - ikke noget teoretisk skoleridt, men Marguerite Engberg ser Asta Niensens mesterskab i, at hun udtrykker sit indre med krop og gestik - altså er kropsligt ekspressiv. Hun understreger desuden Asta Niensens evne til at finde kostumer, sorte, enkle kjoler eller stribede ditto, der fremhæver hendes slanke, erotiserede - og moderne - krop.

Og her tror jeg, man kunne have betonet hendes modernitet mere:

Hun havde forståelse for filmens visuelle muligheder for at vise en moderne og dynamisk krop, der kom mest til sin ret i enkle kostumer, der definerede kroppens kontur. Og - vil jeg tilføje - hun var så heldig at have en krop, der kunne afspejle et nyt skønhedsideal,

det drenget-slanke, ligesom hendes store øjne var fotogene på film. Hendes krop gjorde hende velegnet til at spille både 'moderne', selvstændige kvindetyper og erotiske roller. Marguerite Engberg er lige ved at gøre denne krop og dette ansigt til Asta Niensens personlige fortjeneste. Sandt er det, at Asta Nielsen ikke bare har dem, hun spiller også dygtigt på dem.

En verdenssucces

Asta Nielsen, f. 1881, kom fra små kår. Hun kom på teaterskole og fik, lige da hendes karriere skulle begynde, et barn uden for ægteskab i 1901. Et barn, som hun udelod i sine erindringer - måske - siger Marguerite Engberg, fordi det var en social katastrofe selv i 1940'erne, da erindringerne blev skrevet. Men hos Marguerite Engberg får barnet faktisk den plads, som forekommer rigtig. Det er en vigtig, men ikke afgørende begivenhed i Asta Niensens liv. Datteren betyder en pause, men ikke et brud i hendes karriere.

I 1902 debuterer Asta Nielsen på Dagmar-teatret, dog uden at gøre det store indtryk på anmelderne. Hun turnerer en del i de kommende år,

Filmstjernen Asta Nielsen

men rollerne på Dagmar-teatret er for få. Hun siger nej til et filmmanuskript, men da hendes kollega og senere ægte mand, Urban Gad, skriver et andet til hende, og det lykkes at skaffe finansiering, instruerer han hende til gennembrud i filmen *Afgrunden* med Poul Reumert (1910). Marguerite Engberg citerer anmeldelser af filmen, der kun er bevaret i en slidt, fugtpletet udgave - her taler stumfilmeksperten fra hjertet, når hun beklager den eneste overlevende kopis stand.

Filmene blev en verdenssucces, bl.a. fordi den introducerede en ny genre, det erotiske filmmelodrama, men også fordi den var længere og havde flere nærbilleder end normalt - bl.a. på lange kys. Og fordi Asta Nielsens spil var realistisk og troværdigt - uden det overspil, som var almindeligt for at overdøve filmens stumhed.

Asta Nielsen krævede i denne som i senere film at få mulighed for udfoldede soloscener, hvor hun først var overmåde aktiv - så helt passiv. Marguerite Engberg siger, at hun var som en balletdanser - jeg ville sige, at hun tog traditionen for tableauer og attituder med sig ind i filmen, hvor dramatikken etableres ud fra modsætningen mellem bevægelse og standsning. Som i tableauerne var kostumerne og den kropslige gestik netop vigtige.

Kunstnerisk højdepunkt

I 22 år var Asta Nielsen stumfilmstjerne og bevægede sig fra ydmyge udeoptagelser i København til tidens mest avancerede filmstudier i Berlin. I de første mange år altid med ægtemanden Urban Gad ved sin side som manuskriptforfatter og instruktør. Det var af mangel på danske tilbud, at hun rykkede til Tyskland, hvor hun hurtigt fik gode tilbud. Allerede i 1911 markedsførte hendes tyske filmselskab hende som en stor stjerne, og hun indspillede

otte film om året de næste fire år.

I 1914 blev hun skilt fra Urban Gad - og første verdenskrig brød ud. Hun tog først hjem til København, fandt sin senere anden mand og grundlagde sammen med ham sit eget filmselskab - i Tyskland - hvor hun producerede sine egne film med sig selv i altdominerende hovedroller, men det var uden succes. Hun forlod Tyskland, var kort i USA i 1917 - uden at få tilbudt roller.

Efter en enkelt film i Danmark i 1918 tog hun, da verdenskrigen var slut, igen til Tyskland, hvor produktionen af spillefilm nåede nye højder - bl.a. med ekspressionistiske film som *Doktor Caligaris Kabinet* fra 1920. Asta Nielsen spiller med i flere ekspressionistiske film, som Marguerite Engberg anser for hendes karrieres kunstneriske højdepunkt. Men nye og yngre filmskuespillere var på vej i tysk film, og Asta Nielsen var næsten fyrré.

Et langt otium

I 1920 grundlagde hun igen et eget filmselskab og indspillede tre klassikere med *Hamlet* som den første. Selskabet lukkede igen i 1922. Hverken det eller filmene havde betydet succes: *Froken Julie* fra 1921 blev f.eks. forbudt i Danmark.

I 1922 mødte Asta Nielsen sin tredje mand, en russisk skuespiller. Hun filmede stadig, bl.a. i *Erdgeist* (Wedekind: Lulu) fra 1923, som Marguerite Engberg sætter højt, men hun var ved at blive for gammel til 'sin' genre: det erotiske melodrama. Hendes sidste store filmår blev 1927, og i sine sidste film spillede hun ældre kvinder.

Efter 1927 turnerede Asta Nielsen på teatre med sin mand som instruktør, i 1933 indspillede hun sin eneste talefilm, og i 1936 forlod hun Tyskland, lejede en lejlighed på Frederiksberg og fik et langt otium. Hun skrev sin selvbiografi *Den tiende Muse* fra 1946 og lavede collage-

kunst. I 1970 giftede hun sig for fjerde gang. Hun døde i 1972.

Marguerite Engbergs materiale er de film, som hun lister i en filmografi til sidst i bogen, og de samtidige anmeldelser af dem. Bortset fra at sætte Asta Nielsen i forhold til den tyske ekspressionisme tilbyder bogen ikke noget teoretisk perspektiv eller forsøger at samle Asta Nielsens karriere i en helhedsfortælling. Det er i og for sig befriende, men det er også bogens største svaghed. Der er alligevel en række små ansatser i den, der kunne gøre det oplagt f.eks. at sammenligne Asta Nielsens kropsgestik med Coco Chanel - hun iscenesatte ofte sig selv for fotografierne og kom til at danne skole for en bestemt, dynamisk måde at fotografere den moderne modekrop på.

Som jeg forstår Asta Nielsen var hun - og det understreger Marguerite Engberg også - en dygtig skuespillerinde, men det nye og det moderne ved hende var, at hun, samtidig med at hun kunne 'bære' et nærbillede på sin mimik, havde et talent for en kroppens gestik, der både var moderne, erotiseret og 'frigjort'.

Hun forstod at understrege sin krop med kostumer og sit ansigt med makeup, der fremhævede øjnene. Stumfilmen var, mere end talefilmen længe var, afhængig af kroppen som ekspressivt udtryk. Det mestrede Asta Nielsen, og det gjorde hende til stjerne - men i virkeligheden kun kort: Hendes vigtigste tid blev de fire år fra 1911 til 1914, hvor hun både privat og professionelt dannede par med Urban Gad. De satte aftryk på hele århundredets filmkunst.

Karen Klitgaard Povlsen er ph.d., lektor i Scandinavian Cultural Studies ved Center for Europæiske Kulturstudier med Afdeling for Kønsforskning, Aarhus Universitet.

Unge affektive videofællesskaber

I videonætterne med tudofilm og gysere ritualiserer de helt unge et fællesskab i en blanding af distance og indlevelse

Anne Jerslev: *Det er bare film. Unge videofællesskaber og vold på film.* Gyldendal 1999, 208 s. 248 kr.

Af Britta Timm Knudsen

Anne Jerslevs 208 sider lange bog er blevet til som et af resultaterne af det meget produktive forskningsprojekt "Ungdomsmedier og kulturel identitet", der havde til huse på Institut for Film- og Medievidenskab ved Københavns Universitet for et par år siden. Blandt frugterne af projektet kan nævnes Kirsten Drottners: *Unge, medier og modernitet: pejlinger i et foranderligt landskab* (1999) og Karen Klitgaard Povlsens: *Beverly Hills 90210* (1999).

Forskningsprojektet ligger helt klar i tråd med en vending inden for film- og medieanalysen, som er sket i løbet af de sidste 10-15 år. En vending væk fra tesen om, at mening og betydning udelukkende befinder sig i filmene og billederne, som tilskueren så bare passivt komsumerer og forbruger. Heroverfor peger mere aktuelle medie- og filmteorier på, at tilskueren er aktivt medskabende i filmens betydning. Overalt i den aktuelle kulturanalyse er der megen fokus på kultur-brugeren og dennes kultur-forbrug som en fortolkende aktivitet og skabende praksis.

Vi kan faktisk tale om, at vi i den aktuelle kulturanalyse oplever et skifte fra et Michel Foucault-inspireret paradigme, hvor de forskellige kulturelle udtryk forudstrukturerer eller determinerer receptionen af disse, til et Michel de Certeau-inspireret paradigme, hvor det er modtagerens forskelligartede brug af den tilsyneladende determinisme, der bliver interessant. Et eksempel på

dette skifte hørte jeg i 1997 i San Francisco, hvor den anerkendte kunsthistoriker Norman Bryson holdt et foredrag på byens museum for moderne kunst.

Han talte om museologi: principper for museers måde at indsamle, ordne og opstille deres materiale på. Første del af Brysons foredrag gik med en Foucaultsk analyse, hvor han viste, hvorledes og hvornår museer begyndte at klassificere og belyse deres stof på en måde, så museumsgæsten automatisk indskrives i en helt bestemt måde at se de forskellige objekter på.

I anden del af foredraget – som klart var det morsomste – skiftede Bryson over til at tale om, hvorledes museumsgæsterne efter besøget på forskellig vis lader hånt om opdragelsen i borgerlig dannelse, f.eks. ved at købe Beatrix Potter-postkort i museumsbutikken. Jeg finder eksemplet interessant og sammenligneligt med de nyere tendenser inden for kultur- og medieforskning, fordi det sætter fokus på kulturforbrugeren som aktiv producent.

En særlig kulturform

Men giver museumsgæsten ikke blot den borgerlige dannelse fingeren? Jo, måske også det, men alligevel også en del mere. Med udgangspunkt i forskningsprojektet og Anne Jerslevs bog kan man sige, at kulturanalysen i dag interesserer sig for den kontekst, der ligger uden om fænomener eller tekster, og for den kontekst, som fænomener eller tekster *skaber* og som igen *påvirker*, det vil sige relativiserer den betydning, man som tilskuer henter ud af teksten/filmen. Det geniale i disse

kulturanalyser er, at det netop bliver meget vanskeligt at afgøre, hvad der kom først, eller hvad der er vigtigst: tekst/film eller kontekst. Begge instanser forudsætter og påvirker hinanden. Og ud af disse møder skabes der hele tiden forskelle.

Anne Jerslevs bog er opdelt i tre hoveddele. Første del drejer sig om unges fællesskaber omkring det at se videofilm, baseret på et interviewmateriale med 16 unge indsamlet fra 1996-97. Materialet afsøger det kulturelle fænomen, som kaldes videonætter, hvor unge (i hendes materiale fra 14-18 år) mødes og ser film (flere film) sammen i én køre over en nat.

Disse videofællesskaber er specielt designede til de unge og foregår altid uden for forældres rækkevidde. Alle har sovegrej med hos den, der afholder videoaftenen, og samtidig med at filmene ruller hen over videoskærmene, udfolder fællesskabet sig: Der snakkes, diskuteres, fortælles, soves, vågnes, informeres osv... Det empiriske materiale belyser disse aftener: Hvem er med? Begge køn? Ikke altid, det kommer lidt an på de valgte genrer. Hvilke film ses? Materialet viser her klart, at pigerne sværger til "tudofilm" og horror, mens drengene mere er til action og splat.

Videoaftnerne eller -nætterne bliver i bogen betragtet som en særlig kulturform, der via et begreb fra den amerikanske kulturteoretiker og populærkulturforsker Lawrence Grossberg karakteriseres som *affektive alliancer*. Grossberg introducerer termen til at indramme nogle postmoderne, ungdomskulturelle former for fællesskab med. De

karakteristiske træk ved alliancerne er deres mangel på stabilitet, deltagerens løse tilknytning til hinanden, den tidlige afgrænsning, og det at fællesskabet ikke har andet mål end affekten. Det vil sige, at disse fællesskaber på den ene side er temporære og løse, på den anden side gennemspiller et identitetsgivende ritual. Giver deltagerne en følelse af at høre til et sted, fordi de gennemlever de følelser sammen, som filmene afstedkommer: frygt eller sorg, f.eks.

Ødelagte kroppe

Anne Jerslev bestemmer – igen via Grossberg – forskellige former for sensibilitet: den ironiske, den sentimentale, den hyperreelle og den groteske. Hvis vi tager den sentimentale tudofilmgenre som udgangspunkt, så er det tydeligt, at hensigten med at se den slags film sammen er at tude sammen. Her kan iagttages en meget velafbalanceret dosering mellem distance og indlevelse, der i det hele taget er gældende i de unges konsum af video. Der må ikke tudes for meget eller for tidligt, men tilpas. Hvis man slet ikke tuder, sætter man sig uden for det fællesskab, som filmen ellers skulle knæsette.

Her bliver det tydeligt – i min egen viderebrodering af bogens pointer – at videofællesskabernes kulturform ligner ritualets i betydelig grad. At sætte sig en gruppe sammen for at se gyserfilm i en fælles bestræbelse på at fremmane frygten og også uddrive den kommer meget tæt på religiøse ritualers æstetiske – det vil sige kontrollerede – omgang med det farlige eller overskridelsen. Ligesom i ritualerne orkestreres følelserne: Det frygtede eller sørgelige både opdrives, overdrives og uddrives.

Andel del af *Det er bare film* er et lille essay om “Vold og krop i nyere action- og horrorfilm”. Anne Jerslev modstiller her actionheltens (Sylvester Stallone, Van Damme) resistente og usårlige krop med horrorfilmernes organkrop: En krop, der blotlægger sit indre i visuelle, orgastiske eksplosioner, men samtidig er det en krop uden psykologi, uden lidelse. Hun foreslår en analyse af fænomenet netop ved at pege på, at de kroppe, det drejer sig om i filmene, ikke er “normale” kroppe, men kroppe, der i sig selv er udtryk for visse meget betydningsfulde overskridelser i vores kultur inden for dette årti, og som “peger på og kondenserer en moderne kulturs usikkerhed over for fortolkningen af basale forhold som grænserne mellem menneske og maskine, liv og død, åbenbart og skjult” (s. 112).

Essayet er et godt eksempel på kulturanalyse, der ikke forfalder til kulturkritik i én og samme hånd vending. Kropsødelæggelserne kan altså ikke umiddelbart tages for pålydende, og et muligt svar på, hvorfor de optræder lige nu og her, kan kun gives ved en sofistikeret, adækvat analyse af fænomenets samspil med en kulturel kontekst, vores samtid. Det forbliver en anelse uklart, hvorledes disse horror organkroppe skal forstås i forhold til vores kulturs manglende grænsesættelser: Er de billeder på overskridelser? (Det vil sige, at de mimer den kulturelle overskridelse.) Eller er de remediet mod denne overskridelse?

Voldens rolle

Sidste del er et direkte indlæg i diskussionen om vold på film. Hovedparten af kapitlet fremstår som en diskussion af Ulrich Horst

Petersens bog *Mod Barbariet* (1997). Den bog præsenterer en moralsk argumentation mod vold på film og lægger sig således tæt op af de pædagogiske tunger i den danske debat, der er kritiske over for volden i nutidige film. Forfatteren påpeger her, at det er helt umuligt at give et entydigt svar på et så komplekst spørgsmål som vold på film. Voldens tematiske, narrative og visuelle iscenesættelser må først fremanalyses i hver enkelt films tilfælde, for at man kan finde ud af, hvilken rolle volden spiller.

Men hovedargumentet mod Horst Petersen er helt suverænt, og jeg kan kun erklære mig enig – endskønt jeg selv har børn i den receptive alder og indimellem i svage øjeblikke selv kan forfalde til den pædagogiske pegefinger – for hovedargumentet handler om film som filmkunst. Og hvis film er kunst, da kan vi ikke stille normative krav til disse om f.eks. kun at vise os tilværelsens lyse sider. Et normativt kunstsyn befaler kunsten at bekræfte det, vi i forvejen mener. Mens et ikke-normativt kunstsyn siger, at kunst “er foruroligende og udfordrende, idet vi ikke foræres en indfaldsvinkel eller en holdning – som vi på forhånd vidste, vi burde have” (s. 135).

Denne bog er et glimrende eksempel på, at kulturanalysen ikke alene trives fint *uden* kulturkritik, men at enhver kulturkritik ville blive bedre, hvis den var funderet på kulturanalyse.

Britta Timm Knudsen er ph.d. og lektorvikar ved Center for Europæiske Kulturstudier med Afdeling for Kønforskning, Aarhus Universitet.

Talkshows - en form for samvær

Fremragende refleksioner over talkshowet - en tv-genre, som kritikken ofte sabler ned, men som seerne oftest elsker

Hanne Bruun: Talkshowet. Portræt af en tv-genre. Borgen/Medier, 1999. 385s. 199 kr.

Af Karen Klitgaard Poulsen

Dette er en vægtig bog. Det skal også forstås helt bogstaveligt. Den vejer godt til, *Talkshowet* af Hanne Bruun. Måske skal det være sådan, at jo 'lettere' genre, jo mere vægtig skal den akademiske argumentation være, for at man kan forsvare at beskæftige sig med den. Noget af tyngden skyldes, at det er en trykt ph.d.-afhandling, og det er lidt synd, at der ikke er blevet luget i gentagelserne. Det er også lidt synd, at bogen kommer et par år efter afhandlingen, for den handler om en genre, hvor udviklingen går - og skal gå - stærkt, en genre, der med få berømte undtagelser lever af fornyelsen.

Den lov, der siger, at akademiske bøger i Danmark kun kan udgives med flere års forsinkelse, rammer forskning som denne særlig hårdt. Det skyldes, at den slags bøger ikke kan udgives kommercielt. Det er et problem, for det er en selvforstærkende tendens, der betyder, at forfatterens energi kan gå med at søge penge og ikke med at forkorte eller omskrive de akademiske afhandlinger, og at forlagene får en særlig holdning til den slags bøger: De må ikke koste penge, og da de derfor er risikofrie udgivelser, så ofres den store opmærksomhed måske ikke på dem.

Al den snak, fordi dette er en vigtig bog, der kan forekomme overhalet af de sidste udviklinger, men ikke er det. I en branche, hvor tidshorisonten som regel er kort, er det vigtigt, at nogle uden for branchen

påtager sig at skrive historien og at reflektere den teoretisk. Begge dele gør Hanne Bruun fremragende - og grundigt.

Usikkerhedsmomentet

Hendes centrale begreb for at forstå talk-shows er selskabelighed i den tyske filosof Georg Simmels forstand som en form for samvær, der understreger tovejskommunikationen, men som lægger mere vægt på form end på indhold. Derfor hører de mest intime forhold ikke hjemme her. Hvorfor Hanne Bruun lige vælger Simmel som referenceramme er ikke specielt velargumenteret - han trækker på en lang, tysk tradition for at diskutere *Geselligkeit* - og det er her, afhandlingen er 'tyndest'.

Et andet vigtigt begreb for Hanne Bruun er usikkerhedsmomentet, der umiddelbart overbeviser, for det er jo elementært spændende, om der er nogen, der klover i det, når tv er direkte eller båndet direkte. Et godt talkshow lever med denne usikkerhed, understreger den og forsøger at styre den i udformningen af showets form. Derfor lægger Hanne Bruun meget vægt på analysen af formen, af udtrykssiden i talkshowet.

I dansk sammenhæng dukker talkshowet først rigtig op som underholdning i slutningen af 1980'erne. Som med så meget elektronisk kommunikation er et af problemerne for analytikeren, at det meste af det gamle (dvs. det, der er ældre end ca. ti år) er forsvundet, og at der er alt for meget af det aktuelle. Hanne Bruun vælger at løse problemet ved at tage typiske eksempler ud til en næranalyse. Det er en mere pragmatisk end videnskabeligt

overbevisende metode. Det ideelle havde været at udvikle et værktøj til en analyse af f.eks. alle Eleva2er-programmer, hvor formålet netop var at udpege de typiske træk i komposition, forløb, tema m.m. Det er et stigende problem for nær- og tekstanalytisk medieforskning, hvad man stiller op med de enorme tekstmasser, som de mange serielle mediegenerer producerer, uden mere eller mindre ubevidst at udvælge dem, der er mest analyseegnedede i forhold til forskerens optik.

Uformelt tv

Talkshows slår rigtigt igennem i Danmark næsten samtidig med bruddet på tv-monopolet i 1988. Før den tid var tv præget af først tribuneunderholdning, så tv-shows. De mere intime udsendelsestyper, som fylder så meget i dag, begyndte i 1980'erne med f.eks. *Lørdagskanalen*, importeret fra USA via Sverige. De seere, der kunne tage andre kanaler - tyske og svenske - var nemlig begyndt at svigte dansk tv og se underholdning og fiktion på de udenlandske tv-kanaler, især i weekenden. *Lørdagskanalen* fik da også fine seertal - her var mere uformelt tv end danskerne var vant til - eller som Hanne Bruun formulerer det: Selskabeligheden slog igennem.

Men hun viser samtidig, at det sætter bestemte grænser for, hvor tunge personlige problemer, genren kan rumme: Der er ikke plads til krisehjælp og virkelige problemer. Hanne Bruun ser programtypen som en *forerunner* - den er forud for sin tid i sin ujævne balancegang mellem en pluralistisk og en populistisk model. Det skaber dens popularitet

og dens problemer. Den nye programtype signalerer, at der er ved at ske et skift i værtens rollefunktion. Fra at være objektiv journalist skal han etablere en kontakt med seeren på et nyt grundlag, han skal træde i eksistens som person mere end som journalist, han bliver en tv-personlighed, en intim medspiller for seeren, og han skal balancere mellem det private og det intime.

Nok skal seeren og tv-personligheden mødes, som om der ikke var tale om envejskommunikation, men rammen for en selskabelig omgang skal opretholdes, så konfrontationer undgås, fordi det kan true med at overskride den fine grænse til det intime. Problemet var, at programmet blev sablet ned af kritikken - mens seerne elskede det. Det betød, at programmet blev taget af, men at man fortsatte med lignende programtyper, f.eks. *Her er dit liv*.

Da TV 2 kommer på banen i 1988, tager de straks talk-showet op i *Eleva2eren*. Programmet lægger sig i forlængelse af *Lørdagskanalen*, men forstærker de journalistiske indslag og inddrager seerne, samtidig med at værten - f.eks. Ole Stephensen - kommer endnu mere i centrum. Publikum bliver medlevende mere end passive, modtagende tilskuere.

Også *Eleva2eren* har længe meget gode seertal, bliver anmeldt og diskuteret meget kritisk, bliver lavet om og taget af fladen til sidst. Igen konkluderer Hanne Bruun, at hverken programmagerne eller anmelderne helt forstår den genre, de har med at gøre, dens fordele og ulemper og dens indbyggede 'regler'.

Intimt og fortroligt

Grundlæggende det samme mønster tegnes omkring *Damernes Magasin* fra 1991-92. Seerne ser det - især de lidt ældre kvinder - anmelderne fordømmer det, det er for intimt, for ugebladsinspireret. Det er det, og

programmagerne har bevidst arbejdet med genren og formatet. Scenografien er intim, studieværten er fortrolig og omtaler studiet som "min stue", historierne er tabuemner som incest og tidlig død, men de inviterede personer er alle kommet helskindede ud på den anden side af deres krise, så de kan fortælle en lykkelig historie om overlevelse trods alt.

Så også her hersker en god, selskabelig tone - f.eks. i forhold til Ricki Lake for slet ikke at tale om Jerry Springer-shows. Men også *Damernes Magasin* tages af på grund af en - mener Hanne Bruun - uretfærdig anmelderkritik.

Det sidste talkshow, hun analyserer, er *Højlands Forsamlingshus*, også fra 1990'ernes begyndelse. Igen er der tale om, at man overtager en programtype fra amerikansk og britisk tv (f.eks. *Donahue*) og fordanser den. Det vil i dette tilfælde sige, at man gør den mere aggressiv med en studievært, der mere blander sig i debatten end - som de udenlandske forbilleder gør det - venligt åbner den.

Hanne Bruun kommer altså til at fremhæve *Damernes Magasin* som det talkshow, der på sine egne præmisser udfylder genren bedst. Det er jeg helt enig med hende i. Men jeg er ikke helt så enig, når hun skyder på tv-anmelderne og mediediskussionen af disse programtyper, fordi de blander vurderingskriterierne sammen og taler om kommercialisering af tv-systemet på baggrund af et enkelt mislykket talkshow.

Det er en meget snæver forståelse af hele programkritikken og diskussionen af tv i medierne. Et lidt bredere, kulturanalytisk perspektiv kunne have diskuteret, hvorfor tv-programmer - og især talkshows og soaps - i den grad har måttet stå for skud som mål for en i virkeligheden meget almen og bredt kulturkritisk debat. En debat, der peger på, hvor

svært det er for de fleste at forstå niveauerne i en kultur, hvor grænserne mellem kunst og trivi er mere flydende end for tyve år siden.

Kommercielt bras

Især er tv blevet vanskeligt at placere mellem oplysning og underholdning, og netop derfor griber kritikken de to faste håndtag, der findes: På den ene side stilles krav til en ordentlig og troværdig nyhedsjournalistik, på den anden side stilles kvalitative krav til rigtig kunst. Men imellem disse to faste greb flyder det meste amorft sammen for de fleste, og det må skabe en negativ holdning til de fleste nye programtyper - og en fascination af mange af dem, der afspejler sig i de høje seertal.

Talkshowet genererer ofte den samme følelse i publikum, som soapsen gør: Den enkelte seer føler sig klogere, moralsk bedre, på et højere dannelsesstrin end deltagerne i showet. Det gør talkshows dejlige at se og lette at kritisere. Det er en del af pointen og af genrens konvention.

Derfor trækker de værste amerikanske variationer af slagsen også de bedste seertal: Jerry Springer er lige præcis så underholdende og afskyelig, fordi hans show konstant gennemhuller alle kriterier for god selskabelig omgangstone.

Synnøve Søe's kopiprogram på TvDanmark var derimod gjort pænt og ufarligt i forhold til almindelig god opførelse. Det er endnu et eksempel på en halvdårlig 'oversættelse' af et amerikansk tv-format til danske forhold. Derfor deler jeg helhjertet Hanne Bruuns kritik af programmerne: De er - ofte - ikke professionelle nok. Men når de er det, som i tilfældet *Damernes Magasin*, hoster de ikke anerkendelse for deres professionalisme hos anmelderne. For dem er alle talk-shows ét fedt: noget kommercielt bras mellem seriøs journalistik og rigtig kunst. •

Psykoanalyse til diskussion

Nye lag og dimensioner i det psykoanalytiske univers afdækkes som ved arkæologiske udgravninger

Anthony Bateman & Jeremy Holmes: Introduktion til Psykoanalyse - Nutidig teori og praksis. Hans Reitzels Forlag 1999. 336 s. 325 kr.

Af Rikke Lambek

Anthony Bateman, der er psykiater og psykoanalytiker, tilknyttet St. Ann's Hospital i London og medlem af British Psychoanalytical Society, og Jeremy Holmes, psykoanalytiker og psykiater i North Devon, har på opfordring forfattet en introduktionsbog til psykoanalyse. Et vellykket forsøg på at diskutere psykoanalysen i sin væren og vorden.

Som Sigmund Freud sammenlignede den voksne personlighed med en arkæologisk udgravning, hvor kulturens mange lag findes oven på hinanden, og hvor hvert lag er grundlagt på og bibeholder visse træk fra det lag, der gik forud, således kan psykoanalysen i sit væsen også sammenlignes med en arkæologisk udgravning.

Psykoanalysen tog udgangspunkt i Sigmund Freuds arbejde i Centraleuropa og udviklede sig videre gennem Anna Freud, Erik Erikson, Melanie Klein, Donald Winnicott og mange, mange andre kendte og mindre kendte navne på tværs af kontinenter, historier og samtider. Alle bygger de i deres arbejde i et eller andet omfang på det psykoanalytiske arbejde, der er gået forud, og alle bidrager de på hver deres måde til dannelsen af nye lag og dimensioner i dette arbejde. Fælles for dem alle er, at de trods vidtspændende forskelle kan defineres i forhold til den fælles referenceramme, der kaldes psykoanalyse.

Anthony Batemans og Jeremy

Holmes' forsøg på afdækningen af dette psykoanalysens væsen med *Introduktion til Psykoanalyse* med undertitlen *Nutidig teori og praksis* er netop to menneskers kasten sig ud i fornævnte arkæologiske udgravning. Et dristigt projekt, men et projekt de slipper nogenlunde helskindede fra, for Anthony Bateman og Jeremy Holmes formår i vid udstrækning at indfange og formidle psykoanalysens på mange måder svært definerbare væsen.

Klassisk og nutidig

Introduktion til Psykoanalyse er opdelt i en teori- og en praksisdel. Teoridelen tager udgangspunkt i en indføring i psykoanalysens historie og omfatter fem interrelaterede kapitler om forskellige modeller af psyken, teorierne om den indre verdens tilblivelse, forsvarsmekanismerne, overføring og modoverføring samt drømme, symboler og forestillingsevne.

Valget af netop disse overskrifter som introduktion til teorien bag psykoanalyse kan måske umiddelbart undre læseren. Man kan undre sig over, at begreber som behandlingsalliance og indsigt først diskuteres i bogens praksisdel og ikke indgår som selvstændige kapitler i bogens teoretiske del, men som læseren bevæger sig gennem bogens kapitler, udfolder det psykoanalytiske begrebsunivers sig gradvist, og en gryende forståelse for forfatterens opbygning af bogen opstår - en forståelse, der absolut hjælpes på vej af bogens mere praksisorienterede del.

På samme måde som Anthony Bateman og Jeremy Holmes væver deres introduktion til psykoanalyse

sammen på tværs af kapitlerne og derigennem formår af overlevere en intuitiv fornemmelse for psykoanalysens væsen, således resulterer denne væven også i, at det kan være svært at følge med i bogen ved første gennemlæsning. Som det i nævnes i bogens danske forord, er bogen "ikke alt for let læst", og nogle kapitler og afsnit er så komprimerede, at forudkendskab til psykologiske og/eller psykoanalytiske termer, forfattere m.m. absolut må regnes for at være en fordel, om ikke andet. Heldigvis efterfølges de mere tunge eller komprimerede afsnit i bogens teoretiske del som oftest af overskuelige sammenfatninger og konklusioner, som man som læser kan støtte sig til.

I den teoretiske del relateres klassisk teori hele tiden til nutidig teori, som undertitlen antyder. Der indrages således også nutidig forskning fra andre af psykologiens grene, som f.eks. kognitionspsykologien. Det er et velkomment modsvar til den til tider overfladiske og direkte usaglige kritik af psykoanalyse, der i perioder kan følges i dagspressen. En kritik, der betegner psykoanalyse som en håbløst forældet, isoleret og ikke-empirisk tradition, og som i øvrigt synes at begrænse psykoanalyse til Sigmund Freuds arbejde.

Udviklingsperspektiv

Den mere praksisorienterede del af bogen behandler det indledende interview, den terapeutiske relation samt kliniske dilemmaer. Der berøres for eksempel emner som psykofarmaka, køn, etnicitet og pengeaspektet i det psykoanalytiske rum. Denne del af bogen må i højere

grad stå for Anthony Batemans og Jeremy Holmes egen regning, idet det er de to herrers egen fortolkning af, hvorledes psykoanalyse skal eller bør praktiseres.

Praksisdelen afsluttes med to kapitler om henholdsvis psykoanalytiske bidrag til psykiatrien og psykoanalytisk forskning. Den er interessant og giver mulighed for megen eftertanke, også fordi mange af de uklarheder, den første del af bogen uvægerligt fører med sig, genintroduceres og belyses nærmere i denne del af bogen.

Forfatterne kalder deres introduktion et "kritisk opslagsværk", og det er en af bogens fornemste bedrifter, at den hele tiden formår at diskutere de forskellige teorier og begreber i et historisk udviklingsperspektiv fra før til nu, relateret til de forfattere, som teorierne og begreberne stammer fra. Man mister som læser aldrig fornemmelsen af, hvor de to forfattere teoretisk befinder sig i forhold til de teorier, der diskuteres, hvilket både er forfriskende og bidrager til opslagsværkets soliditet.

At bogen af forfatterne kaldes et

opslagsværk, der "ikke nødvendig skal læses fra ende til anden", fordi "hvert kapitel udgør et afsluttet hele...", må absolut først og fremmest være henvendt til den erfarne læser. Det er i den forbindelse kun kapitlerne fra og med kapitel fire vedrørende forsvarsmekanismer og fremefter, der med noget held kan læses hver for sig. Læses de første tre kapitler ikke, vil man som novice stå endnu mere forvirret tilbage trods de mange krydsreferencer, som det selvfølgelig er muligt at følge, men det må på det varmeste anbefales at læse hele bogen.

For den erfarne

Introduktion til Psykoanalyse er en absolut anbefalelsesværdig bog. Den sammenkæder på glimrende vis teori og praksis, samtidig med at klassiske begreber diskuteres i forhold til nutidig teori og forskning. Bogen igennem - og i dens praksisorienterede del især - belyses teoretiske og praktiske pointer ved hjælp af case-eksemplarer.

I indledningen til hvert kapitel krydres der med små citater af

Freud, og umiddelbart før bogens indledende kapitel figurerer et tosidet stamtræ over 'hvem der analyserede hvem'. Et stamtræ, der udmærket illustrerer den arkæologiske udgravningsmetafor i min indledning.

Den teoretiske del er for den erfarne læser udi psykoanalyse både et gensyn med og en velkommen anderledes perspektivering af forskellige positioner og traditioner inden for psykoanalyse, mens den mere praksisorienterede del vil kunne give anledning til megen diskussion. For den læser, der netop er begyndt at interessere sig for feltet, er *Introduktion til Psykoanalyse* spændende, og bogen kan med lidt held bruges som et opslagsværk, men da helst sammen med anden oversigts- og primær litteratur. Ønsker man at gøre sig bekendt med psykoanalysen, er der dog absolut blødere steder at starte.

Rikke Lambek har en bachelorgrad i psykologi og afslutter nu sin kandidatuddannelse fra Psykologisk Institut, Aarhus Universitet.

Dansk Sygeplejeråds magtkampe

I spændingsfeltet mellem tradition og forandring stod kampen om sygeplejerskernes vilkår mellem omsorgen som kald eller som erhverv

Nete Balslev Wingender: Firkløveret og ildsjælene. Dansk Sygeplejeråds historie 1899 - 1999. Bind 1 & 2. Dansk Sygeplejeråd, København 1999. Farveill. 454 s, 275,00 kr.

Af Kirsten Eeg

Hovedtemaet i Netes Balslev Wingenders tobindsværk *Firkløveret og ildsjælene* er Dansk Sygepleje-

råds historie, fra de første spæde skridt til at danne en Sygeplejeforening blev taget og frem til i dag. Men det er også kvindehistorie gennem fire generationer, og det er historien om mange forskellige magtkampe: Magtkamp sygeplejerskerne indbyrdes - eller er det mellem Dansk Sygeplejeråd (DSR) og de menige sygeplejersker? Magtkamp mellem

læger og sygeplejersker, magtkamp om løn, uddannelse og om anerkendelse.

Det er et smukt produceret værk med mange storartede illustrationer. Man får på fin vis indblik i, at det ofte var DSR selv, der bremsede udviklingen inden for løn- og arbejdsforhold. DSR's medlemmer var således selv underlagt det patri-

arkalske samfunds syn på kvinder og omsorgsarbejde. De få, der ikke ville underlægge sig denne opfattelse, blev ekskluderet eller truet med eksklusion indtil så sent som i 80'erne.

Bogen udspringer af et grundigt researcharbejde. Der er i de to bind et flot gennemført noteapparat, der gør det let at efterforske kilderne.

Indledningsvis siger Nete Balslev Wingender, at historien om DSR fremtræder, som hun har fortolket den ved hjælp af det efterladte kilde-materiale. Men senere i indledningen er der en varm tak til Kirsten Stallknecht for uvurderlig støtte og konstruktiv kritik, og vi får at vide, at det er Kirsten Stallknecht, der har sat bogen om DRS's historie i værk. Det får mig til at spørge: Fremtræder DSR's historie også (mest), som den er fortolket af Kirsten Stallknecht?

Værket er inddelt i tre epoker. Den første fra 1899-1933 handler om stiftelsen af DSR. Den anden epoke fra 1933-1959 beskriver spændingsfeltet mellem tradition og forandring. I den tredje epoke fra 1959 - 1999 beskrives DSR's kamp for at blive en fagforening med forhandlingsret for alle sygeplejersker og videreførelsen af kampen for en bedre uddannelse, en kamp, der begyndte sammen med stiftelsen af DSR.

Dansk Sygeplejeråds damer

Sygeplejersken Charlotte Norrie, der var kendt både i Danmark og i udlandet for sit kvindesagsarbejde og sit arbejde for sygeplejesagen, kæmpede for, at sygeplejerskeuddannelsen skulle være en treårig uddannelse med både teoretisk og praktisk oplæring, inspireret af Nightingaleskolen. Charlotte Norrie var den sygeplejerske, der tog initiativet til dannelsen af en Sygeplejerskeforening, men hun var for kontroversiel og ville for meget, og så havde hun kun ét års erfaring med

hospitalsarbejde. I stedet blev det Henny Tscherning, der skulle få afgørende betydning for Sygeplejerskeforeningens videre udvikling.

At DSR var (og er) en magtfuld forening, ses tydeligt af optagelsesbestemmelsen af 1903, hvori det blev slået fast, at ansøgeren måtte opfylde "de Fordringer med Hensyn til Uddannelse og Dygtighed, som Repræsentantskabet i hvert enkelt Tilfælde måtte stille". (1 B1,s.24)

Hvilke fordringer, det var, fortaber sig i det dunkle, men at DSR havde magt til at ekskludere og inkludere sygeplejersker, og at den magt var hos de toneangivende damer, derom er der ingen tvivl.

Det var Henny Tscherning, der som formand i perioden 1899—1927 samlede sygeplejerskerne i DSR. De egenskaber, der skulle kendetegne en god sygeplejerske, var: properhed og ordensans, pligtfølelse og pålidelighed, kvindelighed, mildhed, selvdisciplin og ubetinget lydighed. Efter et år som sygeplejerske skulle man være "en bedre, stærkere, kærligere Personlighed end før". (1 B1,s.27)

Charlotte Munck overtog formandsposten i 1927 og beklædte den frem til sin død i 1932. Derefter var der nogle år med uro og brydningstider i DSR. E. Hjort-Lorentzen forsøgte flere gange at blive valgt ind i DSR. Det lykkedes ikke, hun blev anklaget for at sætte "splittelseskræfter i gang og optræde uansvarligt" (1 B1,s.120), og så var hun medlem af Danmarks Kommunistiske Parti, hvilket gjorde, at hun ikke havde mulighed for at blive valgt som formand for DSR. Først i 1939 blev hun valgt ind i DSR, og det viste sig, at hun var et medlem, der ønskede at overbevise, ikke at splitte.

Fra 1932-1934 var det Margrethe Koch, der varetog formandsposten, og fra 1935-1941 var det Elisabeth With. Begge valgte de at fortsætte

den linie, der var lagt af Henny Tscherning og Charlotte Munck. To gange i 30'erne var Gustava Hjort konstitueret formand for DSR.

Løn- og arbejdsforhold

Marie Madsen valgte også at gå i sine forgængeres fodspor, da hun fra 1941-1968 beklædte formandsposten. I 1968-1996 var det Kirsten Stallknecht, der stod ved roret, en formand, der kæmpede sig til en magtposition såvel indtil i DSR som udadtil. I 1996 tog Jette Sø over, og fra nu af skulle kampen for bedre løn- og arbejdsforhold have første prioritet.

Tre af DSR's førstedamer har fejret 25 års jubilæum som formænd for DSR, og det er formænd, der har markeret sig stærkt, sat deres tydelige spor i organisationen, og formået at styre (knægte) de medlemmer, der havde en anden mening end dem selv.

At være sygeplejerske i begyndelsen af det 20. århundrede var et hårdt og barsk arbejde med udsigt til en utryk alderdom. Arbejdsdagen var lang, lønnen meget ringe og langt de fleste sygeplejersker havde ingen pensionsordninger.

Charlotte Muncks udtalelse om, at sygepleje først og sidst er "et Barmhjertighedsarbejde, ikke alene et Levebrød; det er et Arbejde, der skal gøres i den rette Aand"(1 B1,s.82), viser, at det var *kaldstanken*, der var dominerende, selvom hun samtidig udtalte, at sygeplejen var et erhverv, hvorved sygeplejersker skulle kunne forsørge sig selv.

De kvindeligste

Men der skulle gå lang tid, før sygeplejersker kunne forsørge sig selv. Sygeplejersker, der havde været uddannet i 20 år fik i 1940'erne "den svimlende Gage af 335,50 kr. pr. Maaned paa egen Kost og Logi". (1 B1, s. 183) En ung pige uden uddan-

nelse fik 400,00 kr. om måneden for at stå i en butik.

I 1920'erne blev der generelt i samfundet sat fokus på arbejdstiden, og forslaget om otte timers arbejdsdag tiltalte mange sygeplejersker, men DSR's bestyrelse fandt det upassende for de "kvindeligste kvinder" (sygeplejersker, der ikke måtte gifte sig og ikke blive mødre) kun at arbejde otte timer i døgnet. Det kunne medføre at "Plejen af Patienterne vil let komme til at blive et rent og skært mekanisk Arbejde" (1 Bl, s.85), og det kunne hverken

fagligt eller etisk forsvares. Først i 1942 kunne Marie Madsen oplyse, at overenskomstens bestemmelse om en arbejdsdag på otte til ni timer var indført på tre fjerdedele af provinsens sygehuse.

Dansk Sygeplejeråd gjorde sig til fortaler for, at sygeplejerskernes boliger hørte til på hospitalerne og gerne bag en sygestue, så sygeplejerskerne let kunne tilkaldes, når der var behov for det. I 1930'erne gjorde sygeplejerskerne oprør mod kost- og boligvangen, men først med udgangen af 50'erne var den ophævet for

sygeplejerskerne.

I 60'erne brød den ulmende vrede over de dårlige løn- og arbejdsforhold ud i en heftig debat, tonen blev skærpet, kravet var: bedre løn.

DSR havde gennem årtier været på vej til at blive en fagforening, men det blev DSR først efter strejken i vinteren 73/74, og siden har det været lønkampen, der har været det mest synlige af DSR's arbejde, og det er stadig (den lave) løn, der får sygeplejerskerne på barrikaderne.

Kirsten Eeg er sygeplejerske og cand. phil.

Pionertid for sygeplejen

Fra vågekoner og Skt. Joseph-søstre til professionelle sygeplejersker i Vestkystens Klondyke-agtige nye by Esbjerg

Aja Høj-Nielsen: Sygeplejersker i en provins. Træk af sygeplejens historie og professionalisering i Esbjerg i årene 1890–1925. Ill. Udg. og forhandl.: Dansk Sygeplejeråd 1999, s. 223. 188 kr., medlemmer 137 kr., stud. 117 kr.

Af Marianne Sand Schnell

I anledning af sit 100 års jubilæum har Dansk Sygeplejeråd udgivet *Sygeplejersker i en provins* i serien Sygeplejehistoriske småskrifter. Små og små - det er en temmelig tætskrevet bog på 223 sider, fyldt med oplysninger, billedmateriale, litteraturlister og personregistre. Tidsrammen i bogen er årene 1890–1925 med enkelte relevante afstikkere op og ned i tid.

Stedet er først og fremmest de omliggende småkommuner (inkl. Nordby, Fanø) omkring den begyndende by Esbjerg, som først i 1894

blev en selvstændig sognekommune. Da blev også det lille epidemisygehus opført, og menighedsplejen kom godt i gang med to diakonisser.

Tidsramme og sted er interessante og godt valgt, og vi føres med stor grundighed på kryds og tværs igennem perioden for Esbjerg bys begyndelse og de mange sygeplejemæssige tiltag i det fattige, forblæste område med den hårdtarbejdende befolkning på land og hav.

Forfatteren beskriver en brydnings- og samlingstid for sygeplejen i og omkring Esbjerg. Byen var ny, sygeplejen var ny, og de skulle begge finde deres egne ben. Forfatteren inddeler sine omfattende undersøgelser og dermed bogen i tre dele, og den første drejer sig om forudsætningerne: Hvad er det for en verden hjemme og ude, sygeplejen havde som baggrund. Hele dette afsnit fremtræder som en historisk og lokal

"data-bombe". Det er veldokumenteret, hvor dataene kommer fra, men det er lige før overblikket (mit) tabes ved almindelig læsning.

Jeg er i hver fald glad for, at jeg med nogen lethed for mit indre blik kunne hoppe fra Jerne til Bryndum, Guldager og Boldesager. Oplysningerne anvendes dog hele vejen gennem bogen, så man til sidst føler sig hjemme igen i Esbjerg og omegn. Det ville have været en fordel, hvis forfatteren havde uddybet de sygdomskategorier, der prægede befolkningen, og som sygeplejerne kom til at varetage plejen omkring. Ganske vist var den ringe hygiejne og de dermed følgende epidemier en stor svøbe, men i min egen tid som sygeplejerske i Esbjerg var bl.a. arbejdsskaderne fra havn og hav af en meget vanskelig plejemæssig karakter. I anden del anvender forfatteren tværsnitsår til at beskrive forløbet.

(1890, 1897, 1901, 1906, 1911, 1916, 1921, 1925.) Det er et klogt valg, som gør læsningen og oversigten interessant. I hvert tværsnit skete der nye ting, ikke nødvendigvis fremskridt - f.eks. fremtræder 1906 som sygehusets værste år. Dog viser tværnittene en langsom fremadskridende strukturering og professionalisering af sygeplejen.

17 stillingsbetegnelser

Endvidere registreres i årene 537 personer, der alle har haft sygepleje som erhverv. Der var 17 forskellige stillingsbetegnelser! Disse registreringer og beskrivelsen af tværnsnit-årene samles i et interessant sammendrag i kapitel 7. Bl.a. viser det, at Esbjerg i 1890 havde 4.111 borgere og to sygeplejersker og i 1925: 23.042 borgere og 110 sygeplejersker. Sammenfatningen ser også på det interessante forhold mellem det voldsomt stigende antal sygeplejeelever og vågekonernes erhvervsskifte til privatsygeplejersker.

Det beskrives, hvordan der ved dygtige lederes og daglige slidere arbejde efterhånden kommer facon på sygeplejen. Slidere var de alle, men særlig fremhæves diakonissernes betydning i hjemmeplejen og Skt. Joseph-søstrenes betydning for fremskaffelse af hospitals- og sanatoriesengepladser. De lokale lægers opbakning og entusiasme fremhæves hele bogen igennem. Forfatterens dybdeborende arbejde, grundighed og glæde over at fortælle om sit fag og dets dygtige udøvere mærkes.

Fremmedartet gruppe

I anden del var det hændelser i bestemte år, der var fokus, i tredje del når vi ind til de enkelte gruppers og personers liv og virke. De enkelte sygeplejerskers personlige og faglige liv bliver sat i relief til udviklingen af de enkelte sygeplejeforeninger

frem til diskussionen omkring dannelsen af Esbjergs hjemmesygepleje i 1921. Diakonisserne stod stærkt her, og færdiggørelsen af kvindernes hus i 1923 har været et vældigt aktiv for hjemmesygeplejen.

Skt. Joseph-søstrene vies et særligt kapitel. Søstrene fik lidt ad bagdøren betydning for hospitals- og sanatoriesygeplejen i byen. Årsagen hertil var dels byrådets langsomhed og ringe villighed, dels læge Brinch's engagement og optagethed af de syges ve og vel.

Søstrene fik et langt virke i Esbjerg. Talsmæssigt var søstrene en dominerende gruppe inden for hospitalssygeplejen, en lidt fremmedartet gruppe af få til en vestjysk fiskerby, og lidt avispolemik var der da også. Dog, Skt. Joseph-søstrene beskrives som vellidte for deres faglige dygtighed, bl.a. som ledere, for deres engagement, og de virkede gennem deres gode eksempel, men i øvrigt dannede de også deres egen enklave.

Bogen beskriver mange enklaver: sygehussygeplejersker, foreningssygeplejersker og forskellige søsterorganisationer. Der fortælles, at der ikke var megen kontakt mellem grupperne. Skal man tale om et skisma grupperne imellem, fremgår det, at det var mellem hjemmesygeplejerskerne og hospitalssygeplejerskerne. Det kan undre én - så stor var byen jo heller ikke. Sanatoriesygeplejerskerne, der havde deres virke på Spangsbjerg Sanatorium og sanatoriet i Hjerting, beskrives som yderst isolerede og med hyppige stillingsskift.

Aja Høy-Nielsen fremhæver specielt og med megen ros en af sine forgængere på sygehuset i Esbjerg, en institution med et eget indre, disciplineret liv.

Det var en gave at få ansat oversygeplejerske Karen Johanne Niels-

en (1910 - 1925). Hendes virke i Esbjerg og viden om kan ikke vurderes højt nok og beskrives i flere afsnit. Den rette person på det rette sted til den rette tid. Esbjerg var ikke bare en lille idyl ved havet. Det var også en urolig by, Klondykeagtig. Det har krævet pionerer at få sat skik på tingene, og som sådan beskrives Frk. Nielsen - som én, der bevæger verden. Det sker her i udviklingen af sygeplejesagen.

Venlige og opofrende

Det er meget interessant at læse om sygeplejerskerne enkeltvis og som stand, og man føler, at man får god besked. Billedmaterialet bogen igennem gør personer, steder og begivenheder nærværende og levende. Sygeplejerskerne beskrives som venlige, arbejdsomme og opofrende; dette begrundes i vidnesbyrd og de eftertragtede anbefalinger. Kun to sygeplejersker omtales som uvenlige og ligefrem frygtede af patienter og personale.

Forfatteren ønsker at få plejere af alle arter til at træde frem og blive synlige, så vi mærker, at de har været der. Når jeg under læsningen også tænkte på mit eget arbejde som sygeplejerske i Esbjerg i 1960'erne, synes jeg, at det mål er nået. Beskrivelsen af sygeplejen og professionaliseringen er foretaget i overensstemmelse med de definitioner, forfatteren har valgt at arbejde ud fra.

Sygeplejegruppen følger samfundets gang og lovgivning og omvendt. Aja Høy-Nielsen illustrerer dette gennem alle de røde tråde og grundige optegnelser, hun trækker ind over den valgte historiske periode.

*Marianne Sand Schnell er sygeplejelærer og har suppleringsuddannelsen *Køn, Kommunikation og Kultur*.*

70'erne genoplevet - og fortrængt

Mange konflikter og problemer lægges frem - i et medrivende sprog - men forklaring og sammenhæng savnes i fortællingen om en divas liv

Astrid Saalbach: Den hun er. Rosinante 1999. 219 s. 248 kr.

Af Anne-Lise Toft

Astrid Saalbach præsenterer os for en række af dejligt skinnende og glitrende perler, men snoren, der skal holde dem sammen og give en helhedsforståelse og en mening, mangler. Ved romanens afslutning, der postulerer en erkendelse, står man som læser og tænker "nå". Og det er en stor skam, for bogen er i de enkelte episoder meget velskrevet i et medrivende og sansende sprog. Vi lugter, vi ser, vi hører, vi mærker, vi oplever og bliver umiddelbart interesserede især i hovedpersonens, men også i bipersonernes liv og leved.

Langt den største del af bogen udspiller sig på Statens Teaterskole midt i 1970'erne, og vi undrer os sammen med hovedpersonen over de besynderlige opgaver, der stilles til de nye skuespilleraspiranter. Hvorfor er deres første opgave at gå ud i byen og tigge eller lade sig falde om på gaden? Hvad de hver især skal stille op med et par tilfældige sko, de får udleveret, bliver deres eget problem. De skal bare improvisere, bruge fantasien og løse opgaven så godt som muligt.

Improvisation og fantasi er nøgleordene gennem hele uddannelsen, og så for alt i verden - det må i denne sammenhæng være den ottende dødssynd - aldrig blot gentage sig selv, men vove den traditionelle sikkerhed og forny sig i sin rolle hver gang. For Statens Teaterskole er en fornyelse i forhold til Det Kgl. Teaters Elevskole og et brud med den, både hvad angår lokaliteter,

indhold og politisk holdning.

Vi er i 1970'erne, rektor på skolen er kommunist, og alle skal helst være politisk korrekte, også hovedpersonen, som er vokset op i et beskyttet miljø nord for København i en familie med bil, båd og villa.

Navneforvirringer

Romanen er bygget op som en ramme-fortælling, hvor den nu internationalt berømte skuespiller, Ingeborg Schmidt, på et besøg i Danmark på grund af en filmindspilning, besøger sin tidligere rektor, Anna Munthe, på et plejehjem, hvor hun gammel og dybt senil opholder sig. En pragtfuld scene, hvor al kommunikation med den senile kvinde foregår ved hjælp af sansepåvirkninger.

Ingeborg Schmidt børster hendes hår, hvilket får den tidligere så strenge rektor til længe at sidde med halvåben mund og blikket mod loftet, og ved besøgets slutning finder Anna Munthe stor nydelse ved at røre ved pelsforet af kortklippet chinchilla i Ingeborgs skindfrakke. Hun, der tidligere havde en spydig bemærkning parat "om USA og imperialistisk kultur" ved synet af et par Wrangler. Efter besøget kører Ingeborg fra København langs Sjællands østkyst til bestemmelsesstedet for filmoptagelserne.

Det er på denne køretur, hun genoplever sine tre år som elev på Statens Teaterskole ca. 20 år tidligere og til slut - velanbragt på stedet for filmoptagelserne i en pavillon specielt opsat til hende - tilsyneladende accepterer, at hun var den, hun var.

Bortset fra denne korte ramme handler bogen om de tre elevår og de

konflikter og problemer, Ingeborg må lide og leve sig igennem, og mange problematikker lægges kalejdoskopisk frem for læseren. Allerede navneforvirringer lader os ane en splittet person, for egentlig hedder Ingeborg Lone, hvilket hendes mor ikke kan vænne sig fra at kalde hende, men Lone har besluttet at bruge sit mellemnavn Ingeborg på teaterskolen.

Hun vil helt klart lægge afstand til familien, specielt til sin tidligere så beundrede og forgudede mor, som hun har været symbiotisk forbundet med. Vi følger kampen indtil modernens død. Først med 20 års afstand kan Ingeborg forlige sig så meget med moderen, at hun vil lægge blomster på graven. Nu kan hun også igen privat kalde sig det anonyme Lone.

Det politiske sprængstof har jeg været lidt inde på. Det bliver dog aldrig rigtig væsentligt for Ingeborg, da hun er villig til at give køb på hvad som helst, både sin sjæl og sin krop, for at blive en stor skuespiller.

Til gengæld bliver denne besættelse, som viser sig at spænde ben for sin egen opfyldelse, et stærkere og stærkere centrum, der som en malmstrøm suger hende nedad mod selvmordet som eneste udvej, da drømmen ikke går i opfyldelse. Endnu et problem for Ingeborg er søvnløshedens forbandelse, som fører til sammenbrud med indlæggelse på psykiatrisk hospital til følge.

Dramalærer med heltestatus

Også bipersonerne er leveringsdygtige i et par problemer, der er overvejelser værd. Kirsten, som er det

umiddelbart største talent på holdet, får anorektiske tilbøjeligheder. Men uanset om hun i begyndelsen som let buttet løser den omtalte skoopgave med latter og akklamation til følge, eller om hun som alt for tynd med menstruationsophør spiller bordel-mutter med stor intensitet, variation og fantasi, har den svingende vægtskurve tilsyneladende ingen funktion eller konsekvens i helheden. Den virker som en tom og påklistret betydningsfuldhed. Ganske unødvendig og stående i vejen for det væsentlige som de berømte træer, der står i vejen for oplevelsen af skoven.

En anden noget besværlig biperson er den i Ingeborgs og forfatterens øjne enestående dramalærer, Pablo, med heltstatus som flygting fra Francos Spanien. For os som læsere fremstår han som en til det ildelugtende usoineret, useriøs og fordrukken, men kreativ og fantasifuld lykkesridder, der benytter sig af sin status til at gøre sig interessant over for smukke, kvindelige elever.

Det er ham, der stiller improvisationsopgaverne, men hvorfor alle de unge kvinder skal falde for ham, er ubegribeligt. Selv 20 år efter står han stadig i et glorificeret lys for Ingeborg, men jeg vil sammen med hendes daværende kæreste forholde mig undrende og skeptisk til Pablos enestående udstråling. Han lykkes ikke overbevisende. Til gengæld sætter hans person fokus på forskellen mellem den traditionelle skuespilleruddannelse og denne nye venstrefløjsorienterede, politiske forholden sig.

Succes - fiasko

Romanen har tilsyneladende ikke rigtig nogen holdning til dette

spørgsmål. Ingeborg, som vi oplever igennem, ønsker sig under en eks-kursion til Frankrig de samme velordnede forhold med ro og koncentration om selve skuespilgerningen, som hun finder her - i stedet for den evindelige, politiske stillingtagen. På den anden side er der Pablo, som har lært hende at overskride sine egne grænser og vove det uventede, hvilket er en medvirkende årsag til hendes internationale succes.

Bogen er velskrevet, emnet interessant, hovedpersonens prøvelser og egocentricitet gennem de tre elever vækker medfølelse og irritation. Rammen lægger op til en udviklingshistorie, men forventningerne opfyldes ikke. Det store, tomme hul på 20 år fra fiasko til succes, fra afslutningen på elevtiden og den følgende arbejdsløshed til den internationale berømmelse efterlader læseren som Moses ved Det røde Hav, men vandene skilles ikke. Vi bliver bare stående og ser os forvirrede omkring, for hvor blev lige forklaringen og sammenhængen af.

Et par gange postulerer romanen og Anna Munthe, at Ingeborg er et usædvanligt talent. Så stort et talent, at psykiateren får forbud mod at løse hendes personlige problemer ved en dybtgående analyse, da talentet ville gå med i købet, og det ville være synd for både Ingeborg og eftertiden. Men det bliver ved påstanden, for handlingen viser fiasko efter fiasko.

Et lille lysglimt er måske at finde, da Ingeborgs kæreste formaner hende til at opleve livet i stort og småt, inden hun begår selvmord, men hun tvivler på, om det er muligt for hende.

For ham ja, der var født med en grænseløs nysgerrighed og evne til at glemme

sig selv. For ham ville der altid være noget. Men var der det også for mig?

Dette får hende op af sengen, hvor hun har ligget uvasket og ildelugtende i ugevis. Derefter ud i byen, hvor sansepåvirkningerne rammer hende stærkt. En ildrød tomat bliver den symbolske frelse på vejen mod livet. Hun opdager, at hun er sulten og får på vej mod den dinglende bagerkringle "en sød smag i munden i stedet for den tørre, ubehagelige."

For personligt

Redningen virker bare ikke overbevisende, skønt et par begreber som nysgerrighed og selvforglemmelse kastes i ringen. Den uløste gåde er ikke løst troværdigt. Jeg kan ikke lade være med at spekulere over, om en del af forklaringen kan være, at stoffet har været for personligt for forfatteren, som selv er uddannet på Statens Teaterskole 1975-78. Både det stof, der er med, og måske i endnu højere grad det, der er udeladt. En forklaring på det, der ikke beskrives mellem den fiaskoramte selvmorder in spe og den internationale berømtheds 20 år senere.

På trods af alle disse brokkerier over manglende sammenhæng og kongruens mellem fortid og nutid vil jeg varmt anbefale bogen til nysgerrige læsere, for vi får et indblik i en teaterverden, som ellers er ukendt. Vi bliver presset til at forholde os til metoderne og så forhåbentlig til sidst smile en lille smule overbærende over vores politiske korrektheds 70'erne. Som den modne Ingeborg i romanens sidste linier kan smile accepterende til den unge forvirrede Ingeborg.

Anne-Lise Toft er cand. mag. i dansk og kunsthistorie.